KAPIUKSED VALLA

ARUTLUSI HOMO-, BI- JA TRANSSEKSUAALSUSEST

Kapiuksed valla
Arutlusi homo-, bi- ja transseksuaalsusest

Toimetaja: Brigitta Davidjants
Illustreerija: Kaisa Tiits
Fotod: Anna-Stina Treumund, Fideelia-Signe Roots, Lauri Porceddu (esikaane foto)
Visuaalid ja arhiivimaterjalid: Eesti Kunstimuuseum (EKM), Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA)
Kujundaja: Taivo Org
Projektijuht: Helen Talalaev

Toimetaja ja projektijuht tänavad kõiki häid inimesi, kes kogumiku valmimisele nõu ja jõuga kaasa aitasid.

Väljaandja: MTÜ Eesti Gei Noored, www.egn.ee

Avatud Eesti Fond
Open Estonia Foundation

Toetaja: Avatud Eesti Fond

© MTÜ Eesti Gei Noored ja autorid

ISBN 978-9949-21-228-6

SISUKORD

Brigitta Davidjants SISSEJUHATUS 4

Raili Põldsaar NAISELIKKUS JA MEHELIKKUS 6

Andreas Kalkun NAISELIKKUS, MEHELIKKUS JA SEKSUAALSUS TALUPOJAKULTUURIS 12

Christian Veske VÕIM JA HOMOSEKSUAALSUS 23

Janika Saul BISEKSUAALSUS 29

Jaanika lugu ARMASTUS EI KÜSI SUGU 35

Maie Väli TRANSSEKSUALISM 36

Marcuse lugu TÜDRUKU KEHAS SÜNDINUD POISS 42

Delenni lugu MEHEST SIRGUB NAINE 46

Maali Käbin LGBT IDENTITEETIDE KONSTRUEERIMISEST 48

Agnes Alvela HOMOFOOBIA 62

Rain Uusen HOMOSEKSUAALSETE INIMESTE IGAPÄEVAPROBLEEMID 70

Ronja lugu AUSUSEGA PROBLEEMIDEST ÜLE 78

Veiko lugu HOMOSEKSUAALSUSE VÕIMALIKKUSEST VÄIKELINNAS 80

Reimo Mets SEADUSED JA HOMOSEKSUAALSUS 82

Maria Mölder LGBT TEEMAD MEEDIAS 91

Helen Talalaev EESTI GEILIIKUMINE 106

Helena lugu EESMÄRK JA VAHENDID 116

Martini lugu KONTRASTID 117

Rebeka Põldsam LGBTQI IDENTITEET EESTI KUNSTIS 118

Anna-Stina lugu LESBIKUNSTNIK? LESBILINE KUNSTNIK? 128

Kätlin Kaldmaa HOMOSEKSUAALSUS JA KIRJANDUS 130

SÕNASELETUSED 141

LUGEMISSOOVITUSED 144

SISSEJUHATUS

Erinevustest eri nurga alt

Seksuaalsus müüb, sealhulgas homoseksuaalsus. Seda tõdevad mitmed käesoleva esseekogumiku autorid. Piisab sellest, kui avada ükskõik millise meediaväljaande võrgulehekülg – ikka leidub seal spekulatsioone mõne kohaliku staarihakatise orientatsiooni kohta, fotoreportaaže kuumal peol lesbišõud teinud neidudest või lihtsalt mõne arvaja kirglikke temaatilisi sõnavõtte. Niimoodi võibki jääda mulje, et ühiskond vaevleb homoteemalise informatsiooni üleküllluse käes. Ent teemasse süvenedes võib märgata, et see info on pehmelt öeldes üheülbaline. Ja kui tahta asjad endale elementaarsel tasemel selgeks teha, võib teabeotsingutel lootusetult hätta jääda.

Tõsi küll, olemas on internet, kuid seegi on sageli täis vastuolulist ja ebaadekvaatset informatsiooni. Valikute tegemine võib osutuda raskeks ja paberkandjate leidmine hoopis keeruliseks. Samas oleks temaatilisi trükiseid hädasti

BRIGITTA DAVIDJANTS
kogumiku koostaja

vaja, sest hoolimata ühiskonna näilisest avatusest, looritab homoteemat jätkuvalt salapära. Kuigi Eesti püüab end hoogsalt Skandinaaviasse ja Euroopasse positsioneerida, varjutavad LGBT inimesi ja nende elu tänapäevalgi müüdid, millest üks on totram kui teine, kuid mis on sellegipoolest visad kaduma.

Üks probleem näib olevat selles, et eesti keeles pole LGBT teemalisi materjale kuigipalju ilmunud. Leidub pisut tõlkekirjandust ning viimasel ajal on ülikoolides ja ministeeriumide juures tehtud mõned uurimistööd. Ent üldiselt jäävad need väljaanded üksikuteks, piirdudes mingi konkreetse teemakäsitlusega (näiteks sotsiaalministeeriumi uurimusega homofoobiast) või artikliga üldkogumikus (näiteks Lilian Kotteri artikliga „Homoseksuaalsusest Eestis" raamatus „Seksuaalsus Eestis"). Kui otsida põhjalikumaid praktilisi materjale, väärib erilist tähelepanu käsiraamat „Kaasatus. Avatus. Sallivus". See on suunatud esmajoones noorsooga tegelevatele täiskasvanutele, et aidata neil teemat koos noortega käsitleda.

Mille poolest erineb käesolev esseekogumik teistest eesti keeles ilmunud materjalidest? Tõenäoliselt on tegemist esimese raamatuga, kuhu on kokku kogutud äärmiselt erinevad LGBT teemad ning kus lähtutakse esmajoones Eesti kogemusest ja kultuuriruumist. Ja kuna eesti keeles pole selliseid kogumikke ilmunud, kujutab nii mõnigi essee endast esmakordset sissejuhatavat katset neist teemadest siinmail kõnelda. Seega võibki seda raamatut näha lektüürina, mis sobib teemaga tutvumiseks nii noortele kui vanadele ning pakub kindlasti informatiivset, päevakajalist ja kohati suisa aja- ja kultuuriloolist lugemist.

Raamatu esimeses pooles käsitletakse keskseid LGBT teemasid. Muuhulgas tuleb juttu mehelikkusest ja naiselikkusest nii kaasajal kui minevikus, sest just see teema moodustab osalt konteksti ühiskonna probleemidele normist erinevate kodanikega. Räägitakse, kuidas võib inimesel kujuneda LGBT identiteet, ning seletatakse mõistete "transseksuaalsus" ja "biseksuaalsus" spetsiifikat, mis muidu kipuvad homoseksuaalsuse peavooluteemade kõrval tagaplaanile jääma. Sekka tuleb juttu probleemidest, millega LGBT inimesed igapäevaselt põrkuvad, ning sellest, kust ja kuidas abi otsida.

Kogumiku teises pooles nihkub tähelepanu filosoofilisematele ja eestikesksematele teemadele. Seal heidetakse pilk geiliikumise ajaloole Eestis, geitemaatika kujutamisele Eesti meedias ning sellele, kuidas meie loomeinimesed on sellest ainesest inspiratsiooni ammutanud. Et lugemine poleks liiga kuiv, on vahele pikitud LGBT inimeste endi muljeid ja kogemusi. Kuna kogumikus on kasutatud läbivalt termineid, mis võivad lugejale võõrad olla, on raamatu lõpus ka väike sõnaseletus. Need, kes soovivad end teemaga paremini kurssi viia, leiavad sealtsamast lugemissoovitused ja lingikogu.

NAISELIKKUS JA MEHELIKKUS

Mehelikkuse müsteerium

RAILI PÕLDSAAR
Tartu Ülikooli dotsent

Samal ajal kui naine on alati eelkõige naine ehk sooline olend, on meest harjutud pidama lihtsalt „neutraalseks" inimeseks. See peegeldub näiteks harjumuses arvata, et kui räägitakse sooküsimustest, on peamiselt juttu naistest. Mehe soolisust kipub jätkuvalt varjutama saladuseloor: see on küll kõikjal, kuid mitte teadvustatult. Ometi on soolisus suhestatud mõiste, milles mehelikkus ja naiselikkus toimivad üheskoos, loomaks normaalseks peetavaid, aga ka radikaalseid arusaamu sooliste suhete korraldusest, ühest ühiskonna alustalast. See korraldus pole paraku olnud kahe pooluse üksteist tasakaalustav harmoonia, vaid hierarhia, milles meestel ja naistel on erinevad võimalused. Kuigi see korraldus annab mehele enam võimu, ei ole tegu taevamannaga, sest võimutaak on raske ning praegune soohierarhia mõjub laastavalt ka meestele, mitte ainult naistele. Selleks, et mõista meie ühiskonna toimimist,

peame paremini mõistma seda, kuidas praegune „sooline kord" annab mõnele mehele võimu naiste ja teiste meeste üle ning kuidas see on seotud laiemate ühiskondlike protsessidega. On aeg mees soolise olendina kapist välja tuua.

Asjalikku diskussiooni mehelikkuste üle kipub pärssima eksitav harjumus rääkida mehelikkusest ainsuses, mistõttu jääb mulje, et tegu on ühtse mõistega või ehk koguni „loodusnähtusega". Mees on mees ja jutul lõpp. Fakt, et sõna „mehelikkus" üldse eksisteerib, on selles suhtes kõnekas. Kui mees ja mehelikkus oleksid loomulikult ja üksüheselt kattuvad, poleks seda sõnalist eristust vaja. Ei räägi me ju näiteks suitsupääsukeselikkusest. See, et meil on olemas mõlemad sõnad, viitab sellele, et bioloogiline sugu ja sellele omistatav „õige" kultuuriline käitumine ei lange kõiges kokku. Et on mehi, keda mingis aeg-ruumis peetakse mehelikeks, ja on olemas teised, kes sellele normile ei vasta. Sõnad ja nendega kaasas käiv ideoloogiline pagas püüavad mehelikkuste loomulikku mitmekesisust kitsasse inimtekkelisse voolusängi juhtida. Ainsuses kasutatav sõna aitab varjata seda, et tegelikult on mehelikkusi alati palju olnud, nii minevikus kui ka olevikus.

See, et meheks ei sünnita, vaid saadakse, kui parafraseerida Simone de Beauvoir'd, on tegelikult laialt omaks võetud, sest muidu ei kuuleks me distsiplineerivaid manitsusi nagu „poisid ei nuta". Kuna ilmselgelt on nii poistele kui ka tüdrukutele sündides kaasa antud pisarajuhad ja nende kehad tekitavad pisaraid, on kindlas kõneviisis esitatud väide poiste mittenutmise kohta kultuuriline norm, mis oma vankumatu süntaksiga üritab summutada poiste nuukseid, et neid kehtiva normi järgi painutada, pannes neid arvama, et tegu on vääramatu universaalse ideaaliga. See universaalsus on muidugi näiline. Noore Wertheri kannatused olid üsna pisaraterohked. Iga inimene, kes on vaadanud uudiseid Lähis-Idast, on näinud ka juudi

Asjalikku diskussiooni mehelikkuste üle kipub pärssima eksitav harjumus rääkida mehelikkusest ainsuses, mistõttu jääb mulje, et tegu on ühtse mõistega või ehk koguni „loodusnähtusega".

patriarhe Nutumüüri ääres oma tundeliigutust just pisaratega väljendamas või araablaste kogukonnas mehi oma meeleheidet pisaratesse valamas. Pisarad on loomu poolest omased ning universaalsed ka meestele, kuid seda ei ole normid, mis nõuavad meie kultuurkonnas mehelt stoilisust ja tundetust.

Pisarad on vaid üks nähtavamaid kehalisi tundeväljendusi, mis on „tõelisele" mehele keelatud. Meie binaarsetele vastandustele üles

ehitatud kultuur seondab meest vaimu, mitte kehaga. Viimane ähvardab vaimu oma maiste tungidega ja seda tuleb pidevalt taltsutada. Selle tulemusena on meie kultuuris mehed mitte ainult sootud, vaid ka kehatud olendid. Nagu Kanada kirjanik Margaret Atwood on tabavalt öelnud, on meeste kehad äärmiselt ohtlikud. Katab neid ju ühiskonnas nii palju tabusid. Kehad on ainult meessportlastel ja filminäitlejatel. Heal juhul näeme meedias vaid võimukate meeste nägusid ja lipsustatud-ülikonnastatud torsosid, samas kui naisekeha, nii rõivastatult kui alasti, katab mitte ainult ajakirju, vaid ka meie tänavaid. Poolpaljas mehekeha tekitab väljaspool spordiväljakut segadust või isegi ärevust. Nii muutuks ju mees (passiivseks) iha objektiks ning see läheb kultuurilise normiga vastuollu. Pärast Michelangelo Taavetit on vähe tuntud kunstiteoseid, mis on pühendatud mehe keha ülistamisele. Kui naisteriided on loodud eelkõige keha näitama ja paljastama, siis tänapäevased meesterõivad, eriti ülikonnad, pigem seda varjama ja katma. Kuna meest on eelkõige kujutatud mõistuse kandjana, tuleb tema keha tagaplaanile ja eelkõige mõistuse distsiplineeriva kontrolli alla asetada.

Tõenäoliselt nõustub ka sooküsimustes konservatiivne inimene sellega, et see, mida peeti „õigeks" mehelikkuseks näiteks 1. sajandi Palestiinas, ei lange kokku mehelikkuse ideaaliga 21. sajandi Eestis. Mõelgem, kas valiksime Jeesuse aasta meheks? Kuid mehelikkuste paljusus pole ainult ajalooline või geograafiline – ka täna on meie kõrval palju mehelikkusi, rämedast jõmmist tundliku esteedini. Enamgi veel, mitmekesisus käib kaasas kõigiga meist, sest kõik mehed esindavad oma igapäevases elus erinevaid mehelikkusi, sõltuvalt sellest, millist rolli nad parajasti esitavad. Ameerika filosoof Judith Butler on öelnud, et soolisus on oma olemuselt praktika või esitus ning see, mil moel meid sooliste olenditena tajutakse, ei sõltu sellest, kes me oleme, vaid sellest, mida me teeme. Teisisõnu võib öelda, et kõik, mida me igapäevaselt teeme (alates loomulikeks peetavatest detailidest: mida selga paneme, kuidas kõnnime, räägime jne), on osa meie sooloomest. Sooliste praktikate valik sõltub aga kontekstist. Nii näiteks võib üks ja sama mees ühe päeva jooksul olla väga erinevat moodi mehelik, sõltuvalt sellest, kas ta on hommikul kodus hoolitsev isa, kes lapsi enne koolisaatmist sööma panna üritab, usin töömesilane, kes ennast oma alluvate ees kehtestab, või vaimukas jutumees, kes vanade koolikaaslastega õhtul baaris õlut libistab. Iga roll nõuab erinevat mehelikkust ning kõik need jooned on erineval moel mehelikud. Sarnane mitmekesisus kehtib ka naiste puhul. Nii olemegi kõik sooliste olenditena kameeleonid, tahame me seda endale tunnistada või mitte, sest sotsiaalselt kompetentsete inimestena teame, et erinevad keskkonnad nõuavad erinevaid rollisooritusi. Me suudame oma soolist käitumist mugandada ning see rikastab meie maailma.

Hegemoonilise mehelikkuse diktaat

Seda mehelikkuste paljusust takistab meil adumast – või aktsepteerimast – see, et igal ajastul on teatav nähtus, mida meesuurimuse klassik R. W. Connell on nimetanud hegemooniliseks mehelikkuseks. See on konkreetsest ajaloolisest ja kultuurilisest kontekstist väljakasvanud norm, mida ühiskond teatud ajahetkel enim väärtustab ning mis tagab kõige kõrgema staatuse ühiskonnas. Siingi pole tegu vankumatu absoluudiga, vaid ideaaliga, mis on ajas muutuv, sest meie ideaalid peegeldavad meie ajastu ühiskondlikke norme. Kui renessansiajal esindas seda hegemoonilist mehelikkust mitmekülgne humanist-sõdur-metseen, teeb seda täna tõenäoliselt edukas ärimees, kelle kultuuriline kapital pole eriti tähtis. Muutuvad ka soolistatud sümbolid. Veel 19. sajandil arvati, et täna ürgnaiselikuks peetav roosa kui intensiivseim värv sobib poistele, mitte tüdrukutele.

Hegemooniline mehelikkus ei ole enamikule meestest kättesaadav ning toimib seega malakana, millega mehi ohjes hoitakse. Ei ole ju „tõelisele" mehele hullemat süüdistust kui see, et ta pole piisavalt mehelik, et ta ei teeni „mehe palka" või et tal pole õige mehe rammu. Nendele, kes ei suuda ennast ühiskondliku redeli tippu, äriklassi ja sigariklubi sfääri vinnata, jääbki võimalus oma mehelikkust näidata kas jõusaalis või agressiivselt ennast tööl, kodus, puhkehetkel kehtestades. Ühiskonnas kõige enam tegelikku võimu omavad mehed ei pea oma meheks olemist kaklusklubis kinnitama. Viimane on kanal, mida kasutavad mehed, kes tunnevad, et jäävad ühiskonna ideaalile alla ning soovivad seda kompenseerida oma füüsilise mehisuse ületähtsustamisega. Enesekindel mees suudab aktsepteerida enda kõrval võrdväärsena naist või ka meest, kelle mehelikkus erineb tema omast.

Ei tohi hetkekski unustada, et eksisteerib ka palju teisi mehelikkusi, mida esindavad mehed, kes ei saa (nt klassikuuluvuse, rassiliste eelarvamuste või seksuaalse sättumuse tõttu) või ei soovi selle hegemooniliseks peetud ideaaliga samastuda. Rõhutada tuleb just viimast – mitte kõik mehed ei soovi normatiivse mehelikkuse oravarattasse astuda. See valik ei tee neid mittemehelikuks, vaid lihtsalt teistmoodi mehelikuks. Võrreldes hegemoonilise mehelikkuse püüdliku matkimisega nõuab see teadlik valik oma ajastu normile vastuvoolu ujuda julgust ja jõudu, soovi oma vaadete eest seista, mis on ju traditsiooniliselt mehelikeks peetavad väärtused. Ühiskondlikku marginaliseerimist ei pruugi selle valikuga siiski kaasneda, sest ka mittehegemoonilisi mehelikkusi esindavad mehed kasseerivad sisse nn patriarhaalset dividendi ehk siis meheks olemisest saadavat kaudset tulu (nt üldiselt naistest kõrgemat palka või ühiskondlikku autoriteeti).

Kuna see dividend on aga nii väärtuslik, satuvad normist kõrvalekalduvad mehed ehk isegi suurema ühiskondliku distsiplineerimise objektiks kui naised. Kui mõned mehed hegemoonilisest rollist loobuvad, paistab see õõnestavat võimustruktuuri enam kui naiste, väljaspoolseisjate, protest. Kui mees soovib lastega koju jääda, mitte karjääriredelil teisi eest tõugates edasi liikuda, paistab see küsimärgi alla seadvat süsteemi, milles selle redeli ülemist pulka peetakse tähtsamaks kui harmoonilist pereelu.

Mehelikkused (nii hegemoonilised kui mittehegemoonilised) muutuvad koos ühiskonnaga. Soonormid, mis sobisid ristisõdadesse, ei sobinud enam kapitalistlikku tööstusühiskonda, mis jälle omakorda ei sobi meie postindustriaalsesse maailma. Paraku kipuvad müüdid muutuma aeglasemalt kui reaalsus. Sellest tulenevad tsükliliselt esilekerkivad „paanikad" mehelikkuse pärast, mis paisuvad pea hüsteeriliseks, kui ühiskond elab läbi suuremat muutustelainet. Näiteks 19. sajandi lõpus, kui USA ja Suurbritannia industrialiseerusid ja linnastusid, tekitas see protsess hirmu, et vabrikutööle või kontorisse aheldatud mees kaotab oma füüsilise tugevuse ja ka „meheliku" iseseisvuse. Ta polnud enam ise oma õnne sepp, nagu metsiku lääne avastaja, vaid mutrike suures masinavärgis ja üha sagedamini mutrike, kes ei pidanud oma töö tegemiseks kasutama muud kui ajujõudu. Siit tekkis hirm, et selline üha pehmenev mees võiks jääda alla kardetud „teisele", olgu selleks siis kas valge naine või must mees. Kus aga häda kõige suurem, seal abi kõige lähem. Kuna majanduse ja ühiskonna arengut polnud võimalik väärata, leiti tuge vähemradikaalsetest allikatest ehk siis kultuurilistest praktikatest. Just sellest ajast pärinevad skaudiliikumine, massiline kehakultuuri propageerimine ja koloniaalseikluste buum, mida kõiki ühendab üleskutse „meestest tõelised mehed teha". Poisid eraldati nende hellitavatest emadest ja saadeti meesautoriteetide seltsis metsa, ülikoolis käies mängis õige mees kas kriketit või liitus sõudeklubiga ning keskklassi mees soetas endale hantlid ja sangpommi, et veidikene Lurichit jäljendada. Sarnased protsessid elati erinevates vormides läbi pea kõigis lääneriikides.

Ka praegused mehelikkust puudutavad hirmud Eesti ühiskonnas paistavad peegeldavat üldist kultuurilist ebakindlust, mille on tekitanud kiired ja tormilised muutused. Ürgmeheliku Kalevipoja püstitamine Tallinna lahte neid ei peata. Peale selle, ajalookogemus näitab, et paanikaks pole põhjust. Muutustega käib küll kaasas nii mehelikkuste kui naiselikkuste muutumine, kuid sooerinevust need ei kustuta. Naised ja mehed jäävad erinevateks isegi siis, kui nende võimutasakaal muutub, pealegi on see muutus kirglikest ajalehepealkirjadest hoolimata väga aeglane. Säilivad ka erinevad mehelikkused ja naiselikkused.

Ka mittehegemoonilisi mehelikkusi ei tohiks ühte patta panna. Näiteks üheülbalise

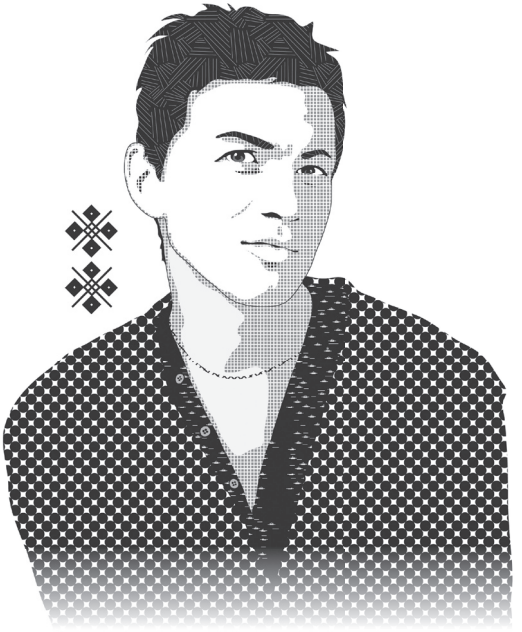
geistereotüübi pidev kordamine on omalaadne erinevuse tasandamise katse, püüd panna hegemoonilisest ideaalist erinev ühte mittehirmutavasse ja naeruvääristavasse kasti. Eeldus, et kõik geimehed vastavad ühele stereotüübile, eitab nende inimlikku individuaalsust ja peegeldab teatavat ühiskondlikku kaitsepositsiooni. Me ei paista tahtvat endale tunnistada, et geimehed on välimuselt väga erinevad nagu kõik teisedki ja et nad liiguvad erinevates ühiskondlikes kontekstides näiteks õpetajate, hambaarstide ja advokaatidena, mitte ainult moedisainerite, juuksurite ja floristidena, nagu stereotüüp sooviks. Tundub olevat kergem loota, et nad kõik on kogunenud vaid geibaaridesse ning et „meie" ei pea „nendega" iga päev tegelema. Briti filmirežissöör Derek Jarman on öelnud, et heteroseksuaalsus on lootusetult kaitsvas asendis, sest see püüab säilitada rassilisele puhtusele sarnanevat kitsast ideaali, mis ei suuda ümbritseva maailma mitmekesisust hõlmata. Ei sunni ju homoseksuaalsuse sallimine kedagi oma heteroseksuaalsusest või traditsioonilisest abielust loobuma. Kuid teistsugust on raske omaks võtta ja tee sallivuse suunas on järkjärguline.

Inimesed on mitmekesised nii meeste kui ka naistena. Olgem selle mitmekesisuse üle rõõmsad. Milleks jaanalinnu moodi pead liiva alla peita ja jäärapäiselt kinnistada ideed, et on vaid üks hegemooniline mehelikkus, kui meid ümbritseb tegelikult palju huvitavam – ja rikkalikum – mehelikkuste galerii. Mõned mehed mängivad ennastunustavalt mudas jalgpalli, teised aga vahetavad samasuguse innuga lapse mähkmeid. Mehed ja mehelikud mehed on mõlemad. Sallivus on tugevuse ja kultuurilise küpsuse märk. Kui aktsepteerime mehelikkuste skaala kogu rikkust, saab suurem arv mehepoegi üles kasvada ennast täielikult realiseerides, ilma kultuuri kitsendava distsiplinaarse soolise piitsata, ja kanaliseerida oma energia muusse kui pelgalt normeerivate sooliste reeglite täitmisesse. See, millist mehelikkust keegi konkreetselt esitab, peaks olema vähem tähtis kui see, et ta oleks haritud, terve, töövõimeline ja oma eluga rahul. See oleks ühiskonna ja iga indiviidi võit.

> Tõenäoliselt nõustub ka soo-küsimustes konservatiivne inimene sellega, et see, mida peeti „õigeks" mehelikkuseks näiteks 1. sajandi Palestiinas, ei lange kokku mehelikkuse ideaaliga 21. sajandi Eestis.

NAISELIKKUS, MEHELIKKUS JA SEKSUAALSUS TALUPOJAKULTUURIS

Siin kasvab priskelt eesti neiu ja sirgub eesti mehele?

ANDREAS KALKUN
folklorist, Eesti Rahvaluule Arhiiv

Paljud kategooriad ja mõisted, mis siin ja täna tunduvad kindlate piirjoonte ja selge tähendusega, muutuvad ähmaseks, kui üritame neid kasutada mõne teise kultuuri või ajastu kontekstis. Pole olemas ühtset ja kõikjal kehtivat arusaama sellest, milline on „õige" mehelikkus või naiselikkus, nagu ka sellest, milline seksuaalne käitumine on „normaalne" ja milline „hälbiv". Judith Butleri järgi on meie sooline käitumine pelgalt esitusmaneer, *performance*. See tähendab, et käitudes „õige" mehe või naisena, oleme kui hästi koolitatud näitlejad ning järgime meile tuttava kultuuri poolt ette kirjutatud „käsikirja".

Sellest, kui kiiresti muutub „käsikiri", saame aimu, kui võrdleme näiteks oma vanaemade või vanavanaemade „esitusi" tänapäevaste sugupoolte esitustega. Kui meie vanaemad käisid oma nooruspõlves sõbrannadega käest kinni ja tantsisid omavahel paaristantse, ei

tundunud see kellelegi imelik. Kui samu asju teevad tänased teismelised tüdrukud, võib see tunduda natuke provokatiivsena ning teised samaealised võivad sellele reageerida, sisistades õelalt: „Lesbarid!" või öeldes tunnustavalt: „Nad on bid."

Meie kultuuritaustast sõltub ka see, milliseid žeste ja tegevusi peame meestele või naistele sobivateks ning milliseid sooliselt neutraalseteks, märgistatuteks või lausa homoseksuaalsusele viitavateks. Samuti tajutakse eri kultuurides erinevalt inimkeha ja selle piire, puudutuste tähendused või inimese „personaalse ruumi" suurus on erinev. Egiptuses ja Indias pole midagi erakordset selles, kui täiskasvanud mehed tänaval üksteisel käest hoiavad, üksteist embavad või põsele suudlevad. Eestis peetakse täna sellist meestevahelist lähedust enamasti imelikuks või kahtlaseks. Samas on viimasel ajal meilgi näiteks kallistamine muutumas järjest neutraalsemaks hüvastijätmis- või tervitusžestiks, mida kultuurilise skripti kohaselt võivad mehedki endale lubada. Vanemad mehed, kui nad pole just õigeusklikud, võivad siiski neile tuntud skriptist lähtudes selliseid tervitusi võõristada ja valesti tõlgendada.

Selleks, et mõista, kust pärinevad mõned meie jaoks n-ö loomulikud mõisted ja tõekspidamised, tasub uurida minevikku. Järgnevalt üritangi anda väikese sissevaate sellesse, kuidas olid naiselikkus ja mehelikkus konstrueeritud eesti talupojakultuuris[1], millised on olnud mehelikkuse ja naiselikkuse sümboolsed piirid ning mida teame seksuaalsuse erinevate väljendusviiside kohta. Kuna neid teemasid pole erinevatel põhjustel kuigi uurimisväärseks peetud, pole kahjuks võimalik mahukatele uurimustele toetuda[2] ja midagi väga lõplikku väita. Olgu alljärgnev väikeseks sissejuhatuseks teemadesse, mille kallale loodetavasti peagi asutakse.

---

[1] Eesti talupojakultuuri on tavatsetud kujutada väga inertse ja muutumatuna ning ka ajaliselt laialivalguvana. Tõepoolest, enne 19. sajandi lõppu tasapisi alguse saanud moderniseerumisprotsessi muutus mõjus Eesti aladel elavatele talupoegadele mitmel põhjusel (pärisorjus) väga aeglaselt ning seetõttu säilisid pikka aega paljud arhailised kombed ja tavad. Moderniseerumine jõudis erineva kiirusega eri piirkondadesse, mis tähendas, et perifeeriates kestsid mitmed arhailised nähtused 20. sajandi keskpaigani. Folkloristid on uskunud, et 19. sajandi lõpus eesti küladest kogutud rahvalaulud võivad peegeldada sadade aastate tagust aega ning on suhteliselt vähe aja jooksul muutunud. Kõik, mida järgnevalt ütlen eesti agraarkultuuri kohta, põhineb küll 19. sajandi lõpus ja 20. sajandil kogutud andmetel, aga sobib enamasti iseloomustama ka palju pikemat ajalist perioodi. Olen teadlik, et „eesti talupojakultuur" on konstruktsioon, mis eirab paljusid piirkondlikke iseärasusi ja vaatab üle väikestest muutustest ja erinevustest, kuid kasutan siiski seda mõistet, et näidata teatud sotsiaalse klassi – eestikeelse maarahva – maailma enne selle moderniseerumist.

[2] Minu käsitlusele pakkus suurepärast võrdlusmaterjali ja teoreetilist tausta soome uurija Jan Löfströmi monograafia „Sukupuoliero agraarikulttuurissa" (1999), milles uuritakse folklooriarhiivis leiduvate tekstide ja keeleliste andmete põhjal naiselikkust, mehelik-

Naise ja mehe koht ja keha

Maskuliinsuse ja feminiinsuse sümboolsed piirid ja nende kategooriate sisu sõltub konkreetsest kultuurimiljöödst. Selge, et lisaks bioloogilistele tõsiasjadele on sugu konstrueerinud ka mingis kultuuris kehtivad kombed, tavad ja uskumused. Eesti talupojakultuuris oli kogu ümbritsev keskkond teatud määral sümboolselt sugupoolte vahel ära jagatud. Tüüpiliselt oli naiste elu enam reeglistatud kui meeste oma ning naiste keha ja seksuaalsust märgistasid karmimad tabud ja reeglid kui meeste omi. Naised olid seotud rohkem kodusfääriga ja mehed avaliku sfääriga. Selline üldine jaotus võis aga kehtida ka väiksemas mõõtkavas, näiteks talus ja talutares olid teatud piirkonnad sümboolselt enam seotud naise ja tema kehaga (magamisnurk, köök, laut).

Eelpool mainitud ruumilise jaotuse kehtimine sõltus muidugi konkreetsete inimeste majanduslikust olukorrast, sotsiaalsest staatusest, perekonna koosseisust, aga ka inimeste east. Näiteks oli abielunaiste maailm märgatavalt piiratum kui vallaliste neidude või leskede oma. Koduga seotus tulenes ühelt poolt praktilistest põhjustest: naine pidi talitama loomi ja hoidma lapsi, mis tähendas, et igasugune äraolek nõudis loomatalitaja või lapsehoidja leidmist, teisalt oli naise koduringi sulgemine ka selgelt sümboolne žest. Raseduse, sünnituse, ja rinnalapse hooldamisega oli seotud hulk uskumusi ja tavasid, mis võisid naisele lubatud ruumi ajutiselt kahandada päris napiks. Paljudes piirkondades oli veel 20. sajandi alguseski tuntud „nurganaise" käitumist reguleerivad tavad, mille kohaselt polnud emal kuus kuud pärast sünnitust sobilik koduväravast väljuda, kaevust vett või puust vilja võtta ning võõrastega suhelda. Kuna eesti agraarkultuuris olid pered lasterikkad, tähendaski see abielunaise pikaajalist sulgumist koduvärava taha. Naise

kust ja homoseksuaalsust soome talupojakultuuris. Eestis on ajaloolisest perspektiivist mehelikkuse ja naiselikkuse teemat põgusalt käsitlenud näiteks Aleksander Kruusberg oma artiklitesarjas „Esiisade enneajalooline õigus" (1920), kuid vähegi põhjalikum vastav uurimus puudub. Ka tööjaotusele eesti talupojakultuuris pole uurijad seni spetsiaalset tähelepanu pööranud (liiga iseenesestmõistetav asi uurimiseks?). Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Eesti Rahva Muuseumi kogudest võiks antud teema kohta tõenäoliselt siiski küllaltki palju materjali leida, teemaga seotud tekste leiab nt ka Oskar Looritsa kokku pandud tekstiantoloogiatest „Endis-Eesti eluolu" (I–IV). Lisaks ERAst pärinevatele materjalidele olen kasutanud oma käsitluses 1966. aastal ilmunud ning väga ajastuspetsiifilisel moel tööjaotust uurinud Enn Kase artiklit „Aja- ja tööjaotus Võru rajooni maaperedes". Ka tööjaotuse teema puhul olid heaks võrdlusmaterjaliks taas soome etnograafide Jan Löfströmi ja Hilkka Helsti (2000) käsitlused tööjaotusest soome talupojakultuuris.

keha ja selle iseärasused võisid ahendada füüsilist ruumi ka muudel puhkudel. Näiteks veel siiani õigeusklike hulgas tuntud kuupuhastuse ajal kirikusse minemise keeld oli 19. sajandil üldtuntud ka protestantlike eestlaste hulgas. Menstruatsiooni ajal liikumist ahendavad keelud ja mitmed tegevustabud olid laialt levinud ka väljaspool kirikut ning tõenäoliselt tuntud juba enne, kui kristlik õpetus naise „roojasusest" maarahvani jõudis[3].

Ka abielus naise keha oli sümboolselt mitmeti märgistatud. Pulmatseremoonial toimunud juuste sugemine (mis asendas varasemat juuste mahalõikamist) ja uue peakatte saamine muutis naise elu lõplikult. Õige abielunaine oli märgistatud kaetud juuste või spetsiaalse peakattega ning nii nagu oli piiratud ruum, kus abielunaisel sobis liikuda, oli rangelt määratud ka see, kuidas naine võis oma keha liigutada või milliseid riideid kanda.

Mõneti vabamad olid vana naise keha ja liikumist piiravad reeglid. Lesestunud või üksikud naised olid eesti külas nii majanduslikult kui ka sotsiaalselt väga komplitseeritud olukorras. Majanduslik sõltuvus (mees-) sugulastest muutis sellised naised sageli marginaalideks, kes elatasid end kerjates või veetsid aastaid viletsuses. Samas võimaldas vanade naiste ja leskede äärepealne positsioon ning ka fertiilse ea möödumisega seotud vabanemine teatud naise elu raaminud tabudest eakatele naistele paljusid abielunaise jaoks lubamatuid käitumismudeleid nagu agressiivsem suhtlemisstiil, sõnakus jms.

Avatumalt võisid võõrastega suhelda ka noored neiud. Meheleminekueas tütarlaste

> Eesti talupojakultuuris oli naiste elu enam reeglistatud kui meeste oma ning naiste keha ja seksuaalsust märgistasid karmimad tabud ja reeglid kui meeste omi.

„kuulsust" ja „tuntust" peeti positiivseks ning ka pered toetasid hea kosjakauba nimel neidude käike ja tegevusi nende „kuulsuse" ja „au" suurendamiseks. Noored tüdrukud käisid suviti tantsupidudel ja pulmades ka kaugetes külades ning talvised ühised töötegemised ja pidustused võisid viia neiu nädalateks kaugemategi sugulaste juurde. Samuti oli neidude seksuaalsus vähem kontrollitud ja stigmatiseeritud kui abielunaise seksuaalne eneseväljendus. Suvistel

[3] Eesti/seto talunaise rasedusejärgse käitumise ja menstruatsioonitabude kohta loe lähemalt nt Grünthal 1924, Väisänen 1924, Salu 1990, Kalkun 2007.

neljapäeva- ja laupäevaõhtutel (mõnes piirkonnas nädalapäevad erinesid) oli tavaks, et juhul kui neiu ja tema pere seda lubasid, võis vallaline mees tulla öösel neiu juurde magama. Ehal või küla peal käimise komme oli laialt levinud ning säilis vaatamata kirikuõpetajate ja koolmeistrite karmile kriitikale. Auasjaks peeti ka seda, kui neiul käis rohkelt kosilasi.

Eesti patriarhaalses talupojakultuuris olid võrgutamine ja igasugune erootika selgelt naiselikkusega seostuvad nähtused. Iga tütarlaps pidi „võitlema" selle eest, et õigel ajal ja majanduslikult kasulikult mehele saada. Neiu pidi oma kaasavara, töökuse või muu veetlusega tagama selle, et talle tuli kosilasi ja ta „ära võeti". Tavalise stsenaariumi kohaselt oli naispool passiivne ootaja, kes lootis, et ta isa ja vendade käest „viinadega ära ostetaks". Niisiis, selle stsenaariumi kohaselt polnud meestel võrreldes naistega põhjust olla veetlev või teistele meelejärgi. Kosjadest võidi küll keelduda, kuid erinevalt naispoolest, kes pidi kultuuris kehtiva stsenaariumi kohaselt passiivselt ootama, oli meestel võimalus ise korraldada uusi vallutusretki ja kosjaskäike.

Sellest tulenevalt pole ime, et valdav osa eesti talupoegade armumaagiast on just selline, kus naine on aktiivne osapool ning üritab meest mõjutada. Just naisele oli oluline, et ta „ära võetaks" ning see oli võitlus, millest fataalselt ja lõplikult sõltus naise isiklik õnn, majanduslik ja sotsiaalne staatus. Mees ei pidanud kedagi „ära võluma", tema ülesanne oli „naine võtta".

Sugudevahelisest tööjaotusest

Eesti agraarkultuuris oli peale seksuaalsuhete sümboolselt tähtsaimaks „õige" mehelikkuse või naiselikkuse „esitamise" kohaks töö. Agraarkultuuri tööd olid jaotunud selgelt meeste- ja naistetöödeks. Mingi töö ühte või teise kategooriasse kuulumine muutis selle tähendust ja väärtust. „Õigete" meeste- või naistetööde valdamine ja tegemine aitas meheks või naiseks olemist kinnitada ning oli väga oluline osa tolleaegsest soorolli „esitusest"[4].

Naiste- ja meestevahelises tööjaotuses oli väikeseid piirkondlikke erinevusi, kuid üldiselt

[4] Sugudevaheline tööjaotus näib olevat universaalne nähtus inimkonna ajaloos. Vaatamata sellele võib tööde soorolliline jagunemine eri kultuurides olla väga erinev. Meie kultuuris on sugudevaheline tööjaotus hierarhiline ning meestetöö seisab tähtsuselt kõrgemal positsioonil naistetööst. Antropoloogia ja ajaloo andmetel pole sugudevaheline tööjaotus siiski alati ja kõikjal olnud hierarhiline. Lähemalt antud probleemist nt Heidi Hartmanni artiklis „Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex" (1983).

kehtis mudel, mille järgi meestetööd olid külvamine, kündmine, hobuste eest hoolitsemine, koduloomade tapmine, jaht, kalapüük, metsa- ja veotööd ning naistetööd kariloomade talitamine ja laste eest hoolitsemine, söögivalmistamine, suur osa aiatöödest, kõik tekstiilidega seotud tööd, pesupesemine, koristamine, põetamine jms. Heinategu oli enamasti meeste ja naiste ühistöö, kuid siingi võis märgata tööjaotust (mehed niidavad, naised panevad kokku jne). Mõned tööd olid eksplitsiitsemalt sugupoolega seotud, nagu näiteks lehmade talitamine, lüps ja piima töötlemisega seotud tööd või laste hoidmine ja kasimine, mida peeti just naiste pärusmaaks. Usuti, et naise- või mehekeha võib mõjutada teatud tööde õnnestumist. Naiste füüsiline seotus lastega (sünnitamine, imetamine) ja sümboolne seos lehmadega (piim) määras nende tööde „naiselikkuse", millest tulenevalt peeti kummaliseks või lausa ohtlikukski, kui mees lüpsis lehma, tegi võid ning hoidis või mähkis last. Nii, nagu usuti, et mehe lüpstud piim ja kooritud koor on juba iseenesest räpasemad ja halvemad kui naise tehtud, usuti ka, et naise „reetlik" keha ja selle eritised võiksid peletada kalad või metsloomad, mistõttu naised ning jaht ja kalapüük ei käinud enamasti kokku.

Kui eespool nimetatud tööd olid sümboolselt naise- või mehekehaga seotud ning tööjaotus tulenes sellest seosest, siis oli ka töid, mille naiste või meeste maailma kuulumise määrasid muud tegurid. See, et igasugune koristamine ja pesemine kuulus eesti talupojakultuuris eksklusiivselt naistele, on kindlasti ühelt poolt seotud sellega, et tegemist oli koduste tööde ja seega naistesfääri kuuluva asjaga, kuid kindlasti mängis oma osa ka nende tööde roojasus ja madal prestiiž, mistõttu mehel ei kõlvanudki sellistes töödes osaleda.

Seto naiste *paabapraasnik* oli harilikult vastlanädala neljapäeval peetav naiste pidu, kus patriarhaalses külas elavatel abielunaistel oli õigus kord aastas käituda „halbade" naistena ja rikkuda kõiki igapäevaseid nende sugupoole ja staatusega seotud norme.

Kui 1960. aastail aitasid linnades isad juba emadel nõusid kuivatada, panid pesu masinasse ja käisid tolmuimejaga ringi, siis maale polnud selleks ajaks veel need moodsad muutused jõudnud. 1965. aastal Võru rajooni maaperede tööjaotust uurinud Enn Kask näitab, et sajas protsendis uuritud peredest tegid süüa, koristasid ja pesid pesu vaid naised. Arhailise tööjaotuse üldisele kehtimisele viitasid ka numbrid, mis näitasid, kui vähe mehi lüpsis lehmi (ühes uuritud kolhoosis neli meest kolmekümne kahest; teises polnud selliseid mehi üldse) või

aitas üldse loomi talitada. Antud uurimusest on näha, kuidas vaatamata kõigile 20. sajandi esimesel poolel toimunud radikaalsetele muutustele eesti talupojakultuuris oli selle vana sooline struktuur siiski säilinud. Vaatamata näilisele naiste emantsipatsioonile ning sellele, et 1960. aastateks polnud ametlikult enam „koduperenaisi" olemas ning kõik tööjõulised inimesed pidid olenemata soost töötama ühismajandites, kus kehtis „võrdõiguslikkus", olid kodused tööd endiselt vana korra järgi jaotatud.

Agraarkultuuri traditsiooniline sugudevaheline tööjaotus võis olla siiski ka küllaltki paindlik. On selge, et paikkondlikud ja sotsiaalsed erinevused mängisid oma osa. Milliseid töid keegi tegema pidi, sõltus peale soo ka sellest, milline oli majanduslik olukord, kas oldi maaomanikud või saunikud, kui suur või millise koosseisuga oli pere või kas oli palgalisi töölisi (ja kas need olid sulased või tüdrukud). Samuti määrasid selle ära ka piirkondlikud eripärad, näiteks saartel ja kaluriperedes jäi sageli ka põlluharimine naiste õlgadele. Kuid paindlikkus tööjaotuses oli siiski selgelt ebasümmeetriline. Vajaduse korral võis naine teha meestetöödeks loetud töid ning seda peeti märgiks, et tegemist on hea naisega. Palju harvemini tuli ette, et mees tegi mõnda naistetööd. Traditsioonilises agraarkultuuris olid naiselikkus ja ka naistetööd hierarhiliselt madalamal positsioonil kui mehelikkus ja meestetööd, mistõttu naistetöid tegev mees pidi ennast „alandama" ja sümboolselt justkui oma mehepositsioonist loobuma. Naistetöid tegevaid mehi vaadati eesti talupojakultuuris kui veidrikke. Ka laialt levinud rahvusvaheline muinasjututüüp, kus naine ja mees vahetavad päevaks oma tööd, näitab, kuidas mehe töid tegev naine on neutraalne ja tavaline ning naistetöid tegev mees koomiline. Omaaegset reaalsust peegeldab jutus ka see, et erinevalt mehest oskab naine meestetöid ja saab oma uues rollis hakkama.

Enamasti kaldutakse uskuma, et meeste tööd oleksid justkui õigemad, väärikamad ja raskemad naiste omadest (statistika järgi saavad mehed seetõttu „loogiliselt" ka kõikjal maailmas rohkem palka kui naised), s.t ka meie talupojakultuurist sündinud ühiskonnas viitab sõna „töö" esmalt mehele ja tema tööle. Ka eesti vanasõnade hulgast võib leida hulgaliselt tekste, mis alavääristades naiste tehtud tööd ja rõhutades meeste töö tähtsust, kinnitavad eespool mainitud sugudevahelise tööjaotuse hierarhilist loomust. Naiste töö on tühine võrdluses meeste tööga ning see ei too kasu:

> *Hobuse sitt ei täida merd ega naiste töö tee kedagi rikkaks (Lääne-Nigula).*
>
> *Ühe meesterahva taline sitalkäimine on palju enam kui naisterahva suvine töö (Kullamaa).*

On ka selliseid vanasõnu, mis ei anna eksplitsiitset hinnangut naiste tööle, aga konsta-

teerivad siiski seda, et naiste tehtud töö on kultuuriliselt „nähtamatu" ja ebaolulisem võrreldes meeste tehtuga ning ei mahu meeskeskses kultuuris töö mõiste alla.

Naiste tööd ja sõithobuse sitta ei nähta kuskil (Tallinn).

Naisterahva töö ja märahobuse söömine ei lõpe iial otsa (Rapla või Märjamaa).

Niket-näket ikke naiste töö (Koeru).

Samas on töökust iseenesest nii naiste kui meeste puhul väga oluliseks peetud. Meestetööd on peetud naistetööst ülemaks, kuid töökad naised on olnud siiski alati hinnas. Naiste töökust ülistavad vanasõnad seostuvad enamasti kosjateemaga ning on justkui nõuanded kasulikuks kosjakaubaks.

Võta naine töö juurest, mette keriguteelt (Pühalepa).

Võta naine tüü mant, aga mitte pidu päält (Otepää).

Ära vaata neiu näo peale, vaata töö-teo peale (Tarvastu).

Tüdrukut vaadetakse töö juures, poissi pannakse poe juures tähele (Pöide).

Normist erinev mehelikkus ja naiselikkus?

Eesti agraarkultuuris leiduva homoseksuaalsuse või muu heteroseksuaalsest normist erineva seksuaalsuse kohta on minimaalselt andmeid. Tõenäoliselt peegeldab see puudujääk nii ajaloolaste, etnograafide, folkloristide, arstide ja teiste kultuurikirjeldajate valikuid kui ka seda, et homoseksuaalsust puudutav polnud „nähtav" või see oli leidnud agraarkultuuris mingi „loomuliku" koha ning ei äratanud tähelepanu või polnud kõneväärt. Iseloomulik on, et Eesti Rahvaluule Arhiivis säilitatavate sadade seksuaalse sisuga naljandite hulgas on vaid mõned homoseksuaalsusega seotud tekstid ning näiteks kordades enam naljandeid, kus inimene rahuldab end loomaga vahekorda astudes[5].

Mida arvata selle „vaikuse" kohta? Kas

[5] Ka eesti agraarkultuurile sarnaneva soome talupojakultuuri kohta kehtib sama asi. Sodoomiat puudutavaid tekste võib soome folklooris leida kordades rohkem kui homoseksuaalsusele viitavaid tekste. Soome uurijad on näidanud, et sodoomia eest põletati Soomes ja Rootsis enam talupoegi kui nõidumise eest (Laaksonen ja Timonen 1997).

Mehed tantsivad pulmas. Õrsava küla Setomaal, 1930ndad. Foto: V. Säägi (ERA)

Pulmanaljad: valepruutide laulatus. Võhma küla Saaremaal, 1956. Foto: A. Paju (ERA)

meile tuntud heteronormatiivse üldpildi kõrval polnudki muud? Või millised siiski olid need kanalid, kuhu homoseksuaalne loomus agraarkultuuris suunati? Jan Löfström on selle pilguga läbi töötanud Soome rahvaluulearhiivis leiduva seksuaalhuumori, vanapoisi ja vanatüdruku naljandid, jutud imelikest inimestest, ropud laulud ja muu teemaga seotud vana pärimuse ning ka 1993. aastal spetsiaalselt homoseksuaalsust puudutanud küsitluse vastused. Löfström jõudis järeldusele, et soome agraarkultuuris polnud homoseksuaalsus „teemaks", kuna kujutlus õigest „mehelikkusest" ja „naiselikkusest" ei saavutanud talupojakultuuris nii suurt vastandust kui näiteks linnakultuuris. Naiste ja meeste maailm ja tööd olid küll teatud määral jagatud, kuid nii mehed kui naised tegid füüsilist tööd ning perele oli mõlema sugupoole panus majanduslikus mõttes väga oluline. Ka selles, mis puudutab seksuaalsust ja selle väljendamist, võis talunaine olla palju aktiivsem keskklassi linnaprouast ning seetõttu võrdsem mehega. Samas oli Löfströmi järgi soome talupoegadel meeste autoriteet ja naisest hierarhiliselt kõrgemal olek nii selgelt paigas, et polnud põhjust rõhutada naise ja mehe anatoomia või psüühika radikaalset erinevust hierarhia põhjendamiseks. Erinevusi pandi küll tähele, kuid neid ei rõhutatud, sest polnud tarvis tõestada, et meeste ja naiste ülesanne siin elus on täiesti erinev. Sugupoolte vaheline hierarhia oli nii kindel, et isegi külas leiduvaid „naise moodi mehi" ja „mehe moodi naisi" ei peetud mingiks ohuks tavapärastele soorollidele.

Usun, et üldjoontes sama võiks kehtida ka eesti talupojakultuuri kohta ning selgitada min-

Pulmanaljad: Ann Raun ja Ella Metsmaa tantsivad mustlastantsu. Saareküla Saaremaal, aastaarv teadmata. Foto saadud Aleksei Rannalt 1961. aastal (ERA)

Lihavõttesuudlus. Taelova küla Setomaal, 1936. Foto: V. Säägi (ERA)

gil määral seda mõistatuslikku „vaikust". Ka oma põgusale antud teemat puudutavale välitöökogemusele toetudes võin öelda, et külas elavatele „imelikele" nais- või meespaaridele pole tüüpiliselt erilist tähelepanu pööratud. Selliste inimeste seksuaalsust on tõlgendatud sageli heteroseksuaalsest mudelist lähtuvalt, s.t on räägitud „mehe moodi naistest" ja „naise moodi meestest". See, et naispaaride puhul on mõnikord oletatud ühe osapoole hermafrodiitsust, peegeldab samuti heteronormatiivset arusaama sellest, et kaks „tavalist" naist ei saa üksteisele midagi seksuaalselt pakkuda.

Samas võib eesti rahvapärimusest leida mehe ja naise tavapäraseid rolle lõhkuvaid või naeruvääristavaid kombeid ja tavasid. Nende funktsiooniks oli tõenäoliselt maandada pingeid, mis võisid tekkida jäika normatiivse mehelikkuse või naiselikkuse mudelisse mahtumisega. Seto naiste *paabapraasnik* oli harilikult vastlanädala neljapäeval peetav naiste pidu, kus patriarhaalses külas elavatel abielunaistel oli õigus kord aastas käituda „halbade" naistena ja rikkuda kõiki igapäevaseid nende sugupoole ja staatusega seotud norme. *Paabapraasnikul* kogunesid abielunaised ühte tallu kokku, kus joodi, söödi, lauldi ja tantsiti ning võeti ette lõbureise lähiküladesse. Sel päeval oldi meeste suhtes agressiivsed ning unustati laste ja kariloomade eest hoolitsemine. Laulud ja mängud olid rõhutatult seksuaalse sisuga ning naistele olid sel päeval lubatud meestele omased käitumismudelid ja jõulisus. Naised olid küla avalikus ruumis, tarvitasid alkoholi ning võisid seksuaalselt ahistada või naeruvääristada nende teele jäävaid mehi. Sama funktsiooni täitsid kindlasti ka mit-

mesugused populaarsed pulmanaljad ja muudki rituaalsed maskeeringud, kus mehed riietusid naisteks või naised meesteks ning naeruvääristasid sellega mingeid mehelikkuse või naiselikkusega seotud tabusid ja käitumisnorme.

Niisiis tasub tähelepanelikult ja kriitiliselt mõelda mineviku talutarede ja seal elanud inimeste ning nende tavade ja pärimuse peale. On selge, et rahvusromantiline klantspilt rahvariietes tugevast eesti mehest ning priskest ja viljakast eesti naisest polnud sugugi kogu tõde. Samuti ei tasu võtta minevikus elanud inimeste sugu kui kõrvalise tähtsusega asjaolu. Eesti talupojakultuuris määras naiseks või meheks sündimine väga palju. Kas kõigist sündinuist ka „õiged" ja heteroseksuaalsed eesti mehed ja naised kasvasid, pole sugugi kindel. Mehelikkuse, naiselikkuse ja seksuaalsuse sisu oli kindlasti teistsugune kui täna, kuid tõenäoliselt mitte vähem kirju.

Allikad

Grünthal, J (1924). Eesti Kirjandus nr 7–11. *Eesti rahvameditsiin, eriti sünnituse ning naistehaiguste puhul ja laste arstimisel, vanavara valgustusel* (1–5)

Hartmann, H (1983). Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex. – *The Signs Reader. Women, Gender, and Scholarship*. Toim. Elizabeth Abel and Emily K. Abel. University of Chicago Press, lk 193–224

Helsti, H (2000). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 785. *Kotisynnytysten aikaan*

Kalkun, A (2007). Ariadne Lõng 1/2. *Nähtamatu ja nähtav pärimus. Seto rahvaluule kogumisest ning menstruatsiooni ja sünnitusjärgse käitumisega seotud tabudest* (lk 3–18)

Kask, E (1966). Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXI. *Aja- ja tööjaotus Võru rajooni maaperedes* (lk 206–222)

Kruusberg, A (1920). Eesti Kirjandus nr 1–10. *Esiisade enneajalooline õigus* (1–6)

Laaksonen, P, Timonen, S (1997). Sodomia ja suomalainen kansankulttuuri. Kymmenen lähtökohtaa – Elektroloristi nr 1. Erikoisnumero: Amor, Genus & Familia. Kirjoituksia suullisen perinteen ja kansankulttuurin alalta. Toim. Anna–Leena Siikala & Jyrki Pöysä (URL: *http://www.joensuu.fi/~loristi/1_97/sis197.html*)

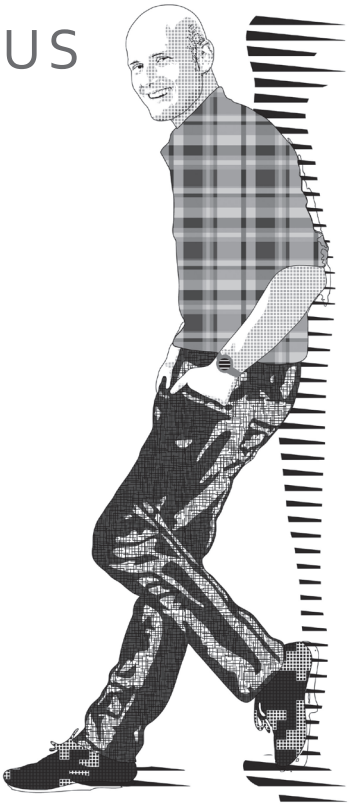
Löfström, J (1999). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 757. *Sukupuoliero agraarikulttuurissa*

Salu, E (1990). Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XXXVIII. Jakob Hurt 150. *Rasedusega seotud uskumused ja kombed eestlastel* (lk 105–139)

Väisänen, A O (1924). Kalevalaseuran Vuosikirja 4. *Syntymä, lapsuus ja kuolema. Setukaisten tapoja ja uskumuksia* (lk 193–223)

VÕIM JA HOMOSEKSUAALSUS

Valitsusega voodis: mittemeeste küsimus

Seksuaalsust kui osa soo ja seksuaalsusega seotud uskumuste ja arvamuste süsteemist (sooideoloogiast) on eri ühiskondades erinevalt sanktsioneeritud. Seega kinnistatakse riiklikul või muul valitseval institutsionaalsel tasandil seksuaalsuse reguleerimise teel sooga seotud kehtivaid norme – meestelt ja naistelt eeldatakse teatud käitumismalle, vastamist ühiskondlikele ootustele, ning eksimist taunitakse. Reeglina on sellised institutsioonid oma olemuselt patriarhaalsed ja kannavad endas maskuliinsusele omistatavaid tunnuseid (jõud, agressiivsus, hierarhilisus) ning neile on omane, et heteroseksuaalsele maskuliinsele normile (hegemoonilisele maskuliinsusele) mittevastamine alandab meest. See teeb tast „mittemehe". Naistele pühendavad need institutsioonid nende madalama ühiskondliku positsiooni tõttu valitsevas sooideoloogias vähem tähelepanu – kui mehed on seotud avaliku sfää-

CHRISTIAN VESKE
Sotsiaalministeeriumi soolise võrdõiguslikkuse osakonna peaspetsialist

riga, siis naised on traditsiooniliselt seotud erasfääriga, koduga.

Antud artiklis analüüsin võimu ideoloogia suhestumist homoseksuaalsusega, seejuures ennekõike meeste homoseksuaalsusega, sest nagu eespool juba viitasin, on võim selle institutsionaliseeritud tasandil maskuliinne. Seda võib ka pidada üheks põhjuseks, miks meeste homoseksuaalsust tajutakse sageli eriti alandavana ning seda eriti mehe suhtes, kes on lihtsustatud arusaama kohaselt „naispool".

Võim ja sellega seonduv ideoloogia (sh sooideoloogia) on eri viisidel institutsionaliseeritud. Riiklikul tasandil võib võimu vahenditeks, kus läbi teksti ja kõne väljendatakse ideoloogiat, pidada riigiaparaati ja selle jõustruktuure (politsei, sõjavägi, vanglad), kogemuse piire ületaval spirituaalsel tasandil religioosseid institutsioone (kirikud, sektid), teaduslikul tasandil ülikoole, uurimisasutusi, haiglaid jne. Kõik need tasandid kasutavad võimu teostamisel muu hulgas ka hirmutamise ja karistamise taktikaid ning on ideoloogia teenistuses. Sealhulgas on nad sooideoloogia teenistuses, millel on kombeks selgitada naiste ja meeste erinevuste põhjuseid ja viise. Sageli viidatakse sealjuures kõrgemale võimule (loodus, jumal). Sooideoloogia annab hinnanguid ka meestele ja naistele „omaste" käitumismallide kohta ning kannab endas muuhulgas ka arusaamu, milline on normaalne seksuaalne sättumus. Ideoloogiale on omane teisitimõtlejate häbimärgistamine, mille ekstreemseimaks vormiks on vägivald.

Just sooideoloogia kujundabki ideaaliks olevat hegemoonilist maskuliinsust, mille poole mehed peaksid püüdlema või millega sarnanema. See hegemooniline maskuliinsus on opositsioonis nende omadustega, mida omistatakse naistele, näiteks allumise ja passiivsusega. Neid naistele omistatavaid jooni seostatakse meeste puhul sageli homoseksuaalsusega. Näiteks paljudes Lähis-Ida riikides on levinud arusaam, et homoseksuaalne mees on see, kes laseb end „panna" ehk on „passiivne". Mees, kes on seksuaalvahekorras n-ö „aktiivne" pool, ei pruugi olla veel homoseksuaalne. Tal on lihtsalt tema maskuliinsusest tulenevad seksuaalsed vajadused.

Seksuaaltungi rahuldamiseks on soovitatud aastasadade vältel abielu. Abiellu astudes muutub mehe seksuaalsus erasfääri kuuluvaks ning seksuaalsusest saab ideoloogia kandja – rahvastiku juurdetootja. Seetõttu on seksuaalakt, mis ei vii võimalike järglaste saamiseni (eneserahuldamine, homoseksuaalne akt), patt, pahe või haigus. Teadaolevalt on antud kontseptsiooni (n-ö Aleksandria reeglit), mille kohaselt moraalne seksuaalühe on suunatud prokreatsioonile, esimesena maininud varajane kristlik teoloog Titus Flavius Clemens (u 150-215). Hilisema aja teoloogid ja hiljem ka meditsiin on oma arusaamades baseerunud just sellel reeglil, arendades seda kontseptsiooni edasi ning luues kategooriad „loomulik" ja „loomuvastane". Nii näiteks mai-

nib Aquino Thomas oma "Summa Theologiaes" homoseksuaalsust kui loomuvastast pahet (sama grupi pahede alla kuuluvad veel onaneerimine, vahekord loomadega ning mitteprokreatiivne heteroseksuaalne akt).

Eesti kontekstis ja aastasadu hiljem võib näitena tuua dr Albrechti, kes värvikalt kirjeldab oma raamatus „Inimene ja tema sugu" (trükitud Tallinnas 1892), kuidas eneserahuldamine tervisele halvasti mõjub: *„See kohutav viga on naisterahwa juures niisama sagedaste leida, nagu meesterahva juureski, ja sünnitab mõlemitele raskeid ihuhaigusid, täielist ihulikku ja vaimulikku nõdrust…Onanismuse hirmsad järeldused on esiteks näu kahwatus; sinised wiirud silmade ümber, üleüldise jõu kadumine, nõdrus puusades ning jalges ja hiljemal aastatel halwatus, kõhetuks jäemine ning tiisikus."*

Kuritegu ja karistus

Läbivaks põhjenduseks, millega võimu ideoloogia on selgitanud ja selgitab homoseksuaalsete meeste karistamist, on asjaolu, et meestevahelisest seksuaalsest läbikäimisest ei sünni järeltulijaid ning seega on tegu loodusseaduste (jumala) vastu astumisega. Siit tulenevalt võib täheldada üht peajoont, mida (homoseksuaalsetele) meestele omistatakse – kiimalisust. Hegemooniline maskuliinsus sooideoloogia osana ei seosta mehi nende emotsionaalse tasandiga. Meestele (ja mitte vaid homoseksuaalsetele!) pole tunded omased, meestel on vaid loomalikud kired. Emotsioonid on seotud erasfääriga ja neid omistatakse naistele.

Nagu eelpool viitasin, on erinevad võimu ideoloogiat kandvad institutsioonid alati inimeste seksuaalsusesse sekkunud. Homoseksuaalne akt on olnud kuritegu (riigi tasandil), patt (religiooni tasandil) või haigus (meditsiini tasandil).

Dr Albrecht eneserahuldamisest (Tallinn, 1892): *„See kohutav viga on naisterahwa juures niisama sagedaste leida, nagu meesterahva juureski, ja sünnitab mõlemitele raskeid ihuhaigusid, täielist ihulikku ja vaimulikku nõdrust."*

Näiteid õigusaktidest, mis reguleerivad kahe täiskasvanud inimese vahelisi seksuaalpraktikaid, on maailmas küllaldaselt. Näiteks aastani 1975 oli Californias keelatud meeste ja naiste vaheline oraalseks ning paljudes riikides on vallaliste inimeste seksuaalne läbikäimine karistatav vabadusekaotusega, põhjenduseks taas moraalinormide rikkumine.

Erakordne näide brutaalsusest, millega valitsev ideoloogia on homoseksuaalsuse küsimust „lahendada" proovinud, pärineb eelmise sajandi natsistlikult Saksamaalt, kus kurikuulsa paragrahvi 175 alusel arreteeriti ja mõisteti süüdi ligi sada tuhat meest. Suur hulk (arvatavatest) homoseksuaalsetest meestest mõisteti koonduslaagritesse, kus nad pidid kandma eritunnusena oma rõivastel roosat kolmnurka. Hinnanguliselt hukkus koonduslaagrites 10 000–15 000 meest, kes antud paragrahvi alusel süüdi mõisteti. Õõvastav on ka sageli tähelepanuta jäänud fakt, et pärast natsirežiimi langemist pidid need mehed vanglates karistust edasi kandma.

Natsi-Saksamaa ideoloogia nägi ette „puhast" rassi. Homoseksuaalseid mehi peeti sotsiaalseteks hälvikuteks, parasiitideks, kes ei ole võimelised antud ideoloogiat ellu viima – „puhast" aaria rassi juurde tootma. Homoseksuaalsed mehed olid meditsiiniliste eksperimentide ohvrid, mille käigus üritati leida ravi homoseksuaalsusele. Näiteks katsetati Buchenwaldi koonduslaagris dr Erwin Dingi juhtimisel homoseksuaalsete meeste peal tüüfusepalavikuga seotud eksperimente ning just tema vastutas seal kohustusliku kastreerimise programmi eest. Dr Carl Peter Jensen eksperimenteeris homoseksuaalsete meeste peal „hormonaalse polaarsuse ümberpööramisega", dr Rudolf Lemke (Jena Ülikooli Psühhiaatria ja Närvihaiguste Kliiniku õppejõud) oli seotud ideega luua homoseksuaalsete meeste kohustusliku kastreerimise ja kinnipidamise programmi „Ravi ja hoia" keskused jne.

Eesti NSVs oli meestevaheline homoseksuaalsus (pederastia) liigitatud isikuvastaste kuritegude hulka. Kriminaalkoodeksi kommenteeritud paragrahv 118 ütles: *"Pederastia all tuleb mõelda loomuvastast suguühendust kahe meessoost isiku vahel nn passiivse pederasti pärasoole kaudu. Loomuvastane suguühendus naissoost isikuga või kahe naissoost isiku vahel ei ole karistatav kommenteeritava paragrahvi järgi."* Seega nägi ka nõukogude ideoloogia ette ideaalperekonda, mis ei sea hegemoonilist maskuliinsust koos selle heteroseksuaalsusega küsimärgi alla. Mehe kohustuseks oli viljastada ja kaitsta. Mehed, kes ei vastanud normile, olid ühiskonnale ohtlikud, sest murendasid kuvandit jõulisest ja veatust riigist ning selle sünonüümist – Mehest (vaadakem kas või, milliste jõuliste isenditena on mehi kujutatud Nõukogude Liidu propagandapostritel!).

Uue vabariigi ajal

Nõukogude Liidu lagunemisega ja Eesti taasiseseisvumisega kaasnesid suured ühiskondlikud muutused. Seda perioodi iseloomustab ambivalentsus – ühelt poolt sooviti end

määratleda kui kaasaegset riiki, kus inimestel on suured vabadused, kuid teisalt ei oldud valmis omaks võtma kaasaegseid arusaamu meestest, naistest ja seksuaalsusest. Toimus isegi mõnes mõttes ajas tagasiminek – sooideoloogia sai rahvusromantilise värvingu, mille tõttu riik võttis taas omaks hegemoonilise mehelikkuse jooned ning hegemoonilisele maskuliinsusele mittevastamine muutus võrdseks meessoo ja ideoloogia reetmisega.

Nii illustreerib sotsiaalministeeriumi poolt läbi viidav soolise võrdõiguslikkuse monitooring ilmekalt Eesti inimeste arusaamu soorollidest, meestest ja naistest. Monitooringute tulemused (2004 ja 2009) kinnitavad, et eestlaste arusaamad meestest ja naistest vastavad traditsioonilisele sooideoloogiale. Näiteks leiavad Eestis elavad inimesed, et poistes ja tüdrukutes tuleb arendada erinevaid omadusi – poisid peavad õppima, kuidas edasi jõuda ja tehnikaga ümber käia, ning tütarlastes tuleks arendada oskusi, mis on seotud söögitegemise, enese eest hoolitsemise ja muu sarnasega.

Ebasoovitavat maskuliinsust marginaliseeritakse institutsionaliseeritult tänaseni. Siin mängib suurt rolli kool – läbi õppekava, õppekirjanduse ja õpetaja isiku antakse kas otseseid või kaudseid hinnanguid. Näiteks tõsiasja, et homoseksuaalsuse kui eraldi teema käsitlemist pole lisatud riiklikku õppekavasse, võib pidada antud teema ebaoluliseks tunnistamiseks. Õppekirjanduses esitatavad meeste ja mehelikkuse kuvandid viitavad vaid heteroseksuaalsele maskuliinsusele ning homoseksuaalsuse käsitlemine koolis on täiesti õpetaja enda otsustada.

Eestis seostatakse mehelikkust sageli agressiooni ja jõuga ning tähelepanu alt jäetakse välja meeste emotsionaalne tervis. Mees on murdja. Homoseksuaalseid mehi aga tajutakse kui „läbikukkunud mehi", kes on ühelt poolt kiimalised ja teisalt jällegi nagu naised ning seega reetnud mõnes mõttes meessoo ega kuulu „tõeliste" meeste hulka.

Õppekirjanduses esitatavad meeste ja mehelikkuse kuvandid viitavad vaid heteroseksuaalsele maskuliinsusele ning homoseksuaalsuse käsitlemine koolis on täiesti õpetaja enda otsustada.

Maailma mastaabis on riiklike ideoloogiate muutumine mõjutanud ka homoseksuaalsusesse suhtumist ning sooideoloogia tervikuna on pidevas muutumises. Tänapäeva poliitilistele suundumustele on omased erinevad sooideoloogiad ning seeläbi eri vaated homoseksuaalsusele ja selle võimalikule reguleerimisele.

Nii näiteks on Skandinaavias homoseksuaalsed inimesed kaitstud diskrimineerimise eest mitmete seadustega ning neil on õigus oma kooselusid registreerida. Kuigi üldine tendents näitab ka Eestis arengut võrdõiguslikuma ühiskonna suunas, tekitab homoseksuaalsuse küsimus siiani eri poliitilistes ideoloogiates tugevat vastuseisu, näidates meile sellega ka Eesti normaalse ühiskondliku arengu katkendlikkust.

Allikad

Albrecht, J F (1892). *Inimene ja tema sugu: Õpetus loomulikust armastamisest, sünnitamise suguosadest, nende mõistlikust hoidmisest ja kasulikust tarvitamisest*. Toim. Tõnisson, M, Mathiesen, H

Derman, N, Hansson, L, Heinla, E, Helemäe, J, Järve, M, Laidmäe, V, Taru, M, Vetik, R, Vöörman, R (2006). *Lühikokkuvõte uuringust: Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2005*. Tallinna Ülikool, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, EV Sotsiaalministeerium

Vainu, V, Järviste, L, Biin, H (2010). *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2009*. Sotsiaalministeeriumi toimetised 1/2010, EV Sotsiaalministeerium

BISEKSUAALSUS

Biseksuaal – sõna, mida on vaja kõigil peale tema enda

JANIKA SAUL
MTÜ EGN liige

Paar aastat tagasi sattusin suvisel lõkkeõhtul vestlusse, mis on mind aastateks kummitama jäänud. Suurema osa seltskonnast moodustasid noormehed ning huvitava suhteteemalise mõttevahetuse finaaliks teatas mu pikaajaline tuttav hämmastava külmusega, et jättis oma tüdruksõbra maha, sest too rääkis talle oma biseksuaalsusest. Ta oli olnud hea ja armas tüdruk, nende suhtes polnud ühtegi probleemi, kõrvalmängijat ega kõrvalehüpet. Mu sõber jättis ta maha, sest ei suutnud olla armukade kogu maailma peale. Ta lihtsalt ei teadnud, keda karta. Tol õhtul oskasin vaid hämmastuda. Ka aastaid hiljem olen avastanud end aeg-ajalt mõttes temaga vestlemas ja tema seisukohti kahtluse alla seadmas.

Biseksuaalsuse kohta võib leida erinevaid definitsioone. Küll on tegu kiindumusega mehe ja naise vastu, küll tuuakse välja emotsioone ja armastust või keskendutakse füüsilisele külge-

tõmbele samast ja/või vastassoost inimese vastu. Seoses vabatahtliku tööga olen tutvunud inimestega üle kogu maailma ja kohanud väga erinevaid lähenemisi. Näiteks Brasiilias, kus temperament on põhjamaisest Eestist vägagi erinev, on arusaamine seksuaalsusest vabam ning seetõttu sellist mõistet nagu „biseksuaalsus" ei eksisteerigi – inimese seksuaalsus on sujuv, partnerist sõltuv ning biseksuaalsus asjade loomulik seis. Samas levib USAs väljend „panseksuaalne" ehk inimesearmastaja. Seal on olulised inimesed ise, nad on n-ö soopimedad ja seetõttu laiahaardelisemad ning kreeka keeles kõike tähendav „pan" iseloomustabki seda vaatepunkti.

Biseksuaalsuse vabadus

Minu arusaam biseksuaalsusest kattub definitsiooniga, mis peab seda võimeks tunda emotsionaalset, vaimset ja füüsilist tõmmet inimese suhtes, olenemata soost. Mõistmaks selle definitsiooni kõiki nüansse, on oluline näha kolme tahku. Esiteks on esiplaanil inimene, olenemata soost või seksuaalsest orientatsioonist. See definitsioon ei lahterda, ei määra ega sunni biseksuaalseid valima näiteks ühte soorolli. Kogu võlu ongi selles, et suhte toimimiseks pole oluline mehe ja naise kooslus, vaid lubatud on kõikvõimalikud variatsioonid. Samuti ei vali biseksuaal oma partnereid ainult geide või lesbide hulgast. Oluline on vaid see, et partner on lihtsalt inimene ning ühtegi muud kitsendust polegi.

Teiseks on oluline mõista, et nagu heterote ja homode puhul, võivad ka biseksuaalsete inimeste suhted koosneda nii platoonilisest kui ka füüsilisest tõmbest. See tähendab, et suhetes ei pea olema esindatud mõlemad aspektid, vaid võib olla ka ainult üks. Kui üks inimene erutab meie sisemaailma, siis teise seltsis suudame mõelda vaid kirele. Parimal juhul on meie kõrval inimene, kelles on ühendatud mõlemad aspektid ning kellega hingame samas rütmis nii intiimsete koduseinte vahel kui ka avalikul turuplatsil.

Kolmas ja kõige olulisem võtmesõna on võime. See sõna määrabki kogu biseksuaalsuse olemuse. Selle mõiste järgi ei pea biseksuaalne inimene enese tõestamiseks või täisväärtusliku biseksuaali tiitli saamiseks magama samast ja vastassoost inimesega. Ta ei pea olema suhtes ühe, teise või mõlemaga. Aga ta võib seda kõike teha. Biseksuaalne inimene on selleks lihtsalt võimeline, nagu mõni teine on võimeline kirjutama – paljud meist suudavad haarata pliiatsi ja kirjutada sellest, mis mõtteis, kuid mitte kõik ei tee ega tahagi seda teha.

Lisaks enesedefineerimisele kaasneb biseksuaalsusega veel kaks külge, millega elu

jooksul suuremal või vähemal määral kokku puututakse: identiteedi avalikustamine ning diskrimineerimise ja stereotüüpidega tihedalt seotud bifoobia. Esimene on väga sarnane geide ja lesbide kapist väljatulekuga. Ka biseksuaalidel tuleb seda teha kogu elu iga inimese, ka iseenda suhtes. Usaldusväärse suhte nimel võiks biseksuaalsusest avalikult rääkida ka partnerile. Siinkohal on oluline mõista, et kuigi kapist väljatulek ja seksuaalsusest rääkimine võivad tunduda väga isiklike teemadena, mida avalikus sfääris kuulutada ei maksa, ei saa seda osa endast välja lülitada või kodust väljudes lihtsalt maha salata. Seksuaalsus on osa inimese elust ning määrab tutvusringkonna, partneri ja elustiili, aga ka jututeemad ja huvid. Ei saa ju esmaspäevase kohvipausi ajal kolleegidele nädalavahetusest rääkida, kui kõik otsesed või kaudsed vihjed kaaslase soole ja seega ka inimese enda homo- või biseksuaalsele orientatsioonile on tabud.

Samas võib inimene avalikult oma seksuaalsust tunnistades kohata ebameeldivat bi- või homofoobiat. Mõlemad võivad avalduda sõimus, laimus, ignoreerimises või vägivallas. Bifoobia tõttu võib lõppeda ka õnnelik suhe. Sealjuures pole bifoobia sugugi vähem keerukas kui homofoobia ning suurest hirmust ei soovi biseksuaalsed inimesed sageli end selle sõnaga märgistada. Siinkohal on oluliseks põhjuseks eelarvamused, mis selle terminiga kaasnevad, alustades väitest, et „biseksuaalsust ei eksisteeri" või „biseksuaalsed inimesed pole võimelised stabiilseks suhteks", ja jätkates arvamusega, et „biseksuaalsed inimesed on tegelikult geid, kes pole veel kapist välja roninud". Eriti levinud on ka stereotüübid, et „sellised inimesed on oma identiteedi suhtes segaduses" ning „tõeline biseksuaal magab korraga vastas- ja samast soost partneritega".

> Homoseksuaalne suhe märgib suhtes olevaid samast soost inimesi, heteroseksuaalne aga vastassoost inimesi, kuid mõistet "biseksuaalne suhe" lihtsalt ei eksisteeri ja seetõttu ongi see kogukond eriti nähtamatu.

Asja muudab keerukaks see, et kõik need stereotüübid ei valitse ainult hetero-, vaid ka homoseksuaalsetes ringkondades. Kui esimesed lahterdavad kõik mitteheterod vastandkasti, siis geid ja lesbid näevad biseksuaalides n-ö ülejooksikuid ega võta neid seetõttu omaks, kuigi tegelikult ei tohiks väike LGBT kogukond taolist killustumist endale lubada. Pealegi kaasneb sellise mõlemapoolse kogukonnast väljaviskamisega topeltdiskrimineerimine ning kahjuks juhtub seda eriti sageli naistega, kes avalike biseksuaalidena kärmelt lõdva püksikummiga

eksperimenteerijateks tembeldatakse, samas kui biseksuaalseid mehi peetakse automaatselt geideks, jättes märkamata nende võime armastada ka vastassoost inimest.

Selliste enamlevinud stereotüüpide uurimine on näidanud, et tegu on põhjendamatute eelarvamustega, millega aitavad toime tulla teadmised ja oskus stereotüüpe ära tunda. Üks levinud stereotüüp väidab, et biseksuaalid pole võimelised stabiilseks suhteks. Küllap võivad seksuaalsusega katsetajad, kes kõrvaltvaatajale voodist voodisse ronijana näivad, arvamust monogaamiaks võimetust biseksuaalist ainult kinnistada. Kuid üldiselt soovivad ju kõik enda kõrvale ühte kindlat partnerit ning biseksuaalid on pikaajaliseks monogaamseks suhteks võimelised nagu kõik teisedki, jäädes samal ajal ikka biks. Võimalik, et probleemi juured peituvad ka biseksuaalsuse nähtamatuses – orientatsioon lihtsalt ei peegeldu ilmselgena partnerilt ja seetõttu jääbki mulje, et biseksuaalsust lihtsalt pole. Näiteks omavahel paarisuhtes olevaid mehi vaadeldakse siiski geimeestena, isegi kui ühe või mõlema näol on tegu biseksuaaliga. Homoseksuaalne suhe märgib suhtes olevaid samast soost inimesi, heteroseksuaalne aga vastassoost inimesi, kuid mõistet biseksuaalne suhe lihtsalt ei eksisteeri ja seetõttu ongi see kogukond eriti nähtamatu. Muide, biseksuaalsust uurinud Bressleri ja Lavenderi kaheksakümnendatel avaldatud uurimuse[1] järgi on biseksuaalid vägagi stabiilsed partnerid ning abielu biseksuaalse naisega pidavat harva lahutuseni viima.

Paradoksaalseim külg biseksuaalse inimese elus ongi suhted. Ekslik on arvata, et vaid partneri sugu määrab ära inimese võimekuse, ambitsioonid ja soovid. Biseksuaalne naine, kes jagab kodu teise naisega ja elab seega kõrvalt vaadatuna homoseksuaalset elu, saab oma suhte stereotüüpiliseks laeks pidada ühise kassi pidamist. Ent kui seesama biseksuaalne naine on suhtes mehega, oleks tema suhte eesmärgid justkui hoopis teised – nüüd on silmapiiril lapsed ja ühine pere. Kahjuks kiputakse pere loomise soovi kõigi LBGT suhete puhul alahindama, see aga võib viia mittemõistmiseni ja omakorda diskrimineerimiseni. Õnneks on viimastel aastakümnetel pereteema leidnud üha rohkem kajastust ja selle üle diskuteeritakse avalikult.

Enamik inimesi, keda olen elu jooksul kohanud, peavad oma seksuaalsust sujuvaks, eluga koos arenevaks. Vaevalt et mis tahes orientatsiooniga inimese partnerieelistused elu jooksul muutumatuks jäävad. Koolinoorena otsitakse kindlasti teistsugust kaaslast kui näiteks

[1] E Bressler, L C, Abraham L (1986). *Journal of Homosexuality 12 (3–4). Sexual fulfillment of heterosexual, bisexual, and homosexual women* (lk 109–122)

kolmekümnendates. Seega ei jää inimese seksuaalsed eelistused elu jooksul muutumatuks ning biseksuaalil on eelistustes alati ühisosa nii hetero- kui homoseksuaalidega. Biseksuaalide valikud on tavaliselt lihtsalt laiahaardelisemad. See tähendab, et partnerivalikul esineb rohkem oluliste tunnuste variatsioone. Tunnustena võivad esineda näiteks temperament ja välimus ning sugu, mis on hetero- ja homoseksuaalide puhul kindlamalt paigas kui biseksuaalidel.

Kuidas mõõta seksuaalsust?

Erinevate seksuaalsete ühisjoonte näitlikustamiseks sobib Ameerika teadlase, seksuaalkäitumise statistiliste uurimuste alusepanija Alfred Kinsey seitsmeastmeline skaala, mis on välja töötatud neljakümnendate lõpus.[2] Skaalaga üritatakse mõõta inimese seksuaalset orientatsiooni nullist ehk täielikust heteroseksuaalsusest kuni kuueni ehk täieliku homoseksuaalsuseni. Kinsey töötas skaala välja usus, et inimese seksuaalsus pole must-valge, homo- või heteroseksuaalne, ning elu jooksul on seksuaalsus sujuv ning sotsiaalsest ja kultuurilisest keskkonnast sõltuv. Teine aste, skaalaväärtusega 1, kirjeldab inimest, kelle näol on tegemist peaaegu täielikult heteroseksuaalsega, kuid kellel on mõni homoseksuaalne kogemus. Siinkohal on oluline, et Kinsey ei andnud kogemuse definitsiooni. Tegu on isemääratlemise skaalaga ning inimene peab paika panema, kuhu astmele ta pigem kuulub ja mida kogemuseks loeb. See omakorda annab ka kõigile neile, kes on vaid

> Britney ja Madonna suudlus andis kõneainet pikkadeks leheveergudeks ja rohketeks piltideks, kuigi kumbi neist ei ela bi- või homoseksuaalset elu, seega etendasid nad publikule justkui lesbilise fantaasia.

korra homoseksuaalsest situatsioonist fantaseerinud, sammu paduheteroseksuaalsusest kerge homoseksuaalsuseni.

Siin ilmneb veel üks paradoks. Nimelt, kasutades võimalust kergesti tähelepanu pälvida, kipub kaasaegne meedia homoseksuaalseid kogemusi soodustama ja isegi ülistama. Seega võiksid sellised kogemused ilmuda üha enam ka inimeste fantaasiatesse. Seda võib näha mõtteliselt astutud sammuna Kinsey skaalal, mis võiks omakorda pakkuda paremat arusaamist erine-

[2] Kon, I (2004). *Kuuvalgus koidikul. Omasooarmastuse palged ja maskid* (lk 42–43). Tallinn: Kirjastus Ilo

vatest seksuaalsustest. Kuid sellegi poolest on väljakujunenud stereotüübid visad kaduma. Tegelikult mängivad meedia ja see, mida igapäevaselt ekraani vahendusel näeme, stereotüüpide järjekindlas püsimises väga suurt rolli. Kas keegi üldse mäletab, miks Britney ja Madonna MTV auhindade jagamisel laval olid? Pean silmas auhinda, mitte nende suudlust. Viimane andis kõneainet pikkadeks leheveergudeks ja rohketeks piltideks, kuigi kumbki neist ei ela bi- või homoseksuaalset elu, seega etendasid nad publikule justkui lesbilise fantaasia.

Samasugust nippi on kasutanud mitmed esinejad. Häirivalt tavaline on kujutada muusikavideotes naisi, kes loo alul püüavad tähelepanu teise naisega hullates ning lõpuks õhkavad erutusest ikkagi meeslaulja käte vahel. Kuigi seksuaalsus pole kunagi selle karakteri otsaesisele kirjutatud, annab see biseksuaalsuse mainele siiski hävitavalt litsaka löögi ning selle mõju on näha ka igapäevaelus – ilmselt pole võimalik veeta ööklubis ainsatki õhtut, ilma et keegi ei püüaks tantsuplatsil naistevahelist intiimset läbikäimist imiteerida ning seda kõike just meeste tähelepanu võitmiseks. Seega kasutavad meediat ära nii kuulsusejanus staarid kui ka nende eeskujul inimesed üle kogu maailma. Kahjuks saab biseksuaalsus läbi sellise meediakajastuse ebameeldiva meki ning seetõttu eelarvamused ja bifoobia vaid süvenevad. Mida arvata Lady GaGa abil loodud biseksuaalsuse kuvandist? Taoline odav meedia ärakasutamine on kindlasti üks põhjustest, miks bid ise seda väljendit aktiivselt ei kasuta.

Inimese seksuaalse orientatsiooni tagamaad ei ole teadlastele veel selged. Tänapäeval usutakse, et tegu on sünnipäraste, sotsiaalsete ja kultuuriliste faktorite koosmõjuga, kuid on selge, et biseksuaalne lapsevanem ei kasvata oma last biseksuaalseks, kui too seda sünnipäraselt ei ole. Niikuinii on meie seksuaalsus lihtsalt homo-, hetero- ja biseksuaalsuse lahtritesse jagamiseks liiga keeruline ja see, millise sildi keegi omaks võtab, sõltub paljuski ka inimesest endast. Seda enam, et nagunii ei jää külgetõmme tulemata, sõltumata sellest, kuidas me ennast või teisi nimetame.

Allikad

Bressler, L C, Abraham, L (1986). Journal of Homosexuality 12 (3–4). *Sexual fulfillment of heterosexual, bisexual, and homosexual women*

Kon, I (2004). *Kuuvalgus koidikul. Omasooarmastuse palged ja maskid*. Tallinn: Kirjastus Ilo

ARMASTUS EI KÜSI SUGU

JAANIKA (23)

Mina olin enda üle alati uhke ja rõõmus, niikaua kuni ma mäletan. Uskusin, et nii ongi kõige õigem. Et oluline on inimene ise, mitte see, kas ta on mees või naine. Ma naudin valikuvõimalusi, sest ilusaid inimesi on lihtsalt nii palju – lihtsalt silmailuks ja rohkemaks.

Kapist tuli päevavalgele ronida ülikooli astudes: kursuseõest sai paari kuuga parim sõbranna ja siis juba tüdruksõber. Sõbrasuhtest paarisuhteks läks asi üle päevadega, ei mingit pikka kiibitsemist, salatsemist – ühel päeval läks teda nähes kõhus soojaks ja nii see suhe tuli. Rõõmsalt jooksin läbi oma tähtsamad sõbrad. Üks neist oli ühtlasi korterikaaslane, kes aastaid hiljem on tunnistanud, et tema teadis seda juba varem oodata. Ootas ja toetas. Lihtsalt super! Teine tähtis lapsepõlvesõber sai teada samuti kohe – läksin talle ühikasse külla ja tema tegi traditsiooniliselt praekartuleid. Kokkamise kõrvale kandsin ette üpris pika ja armsa loo ning tema oskas peale pisukest pausi ainult üllatunud olla. Peale seda tuli väike kogus küsimusi ja siis jätkus õhtu juba tavalises rütmis. Teised sõbrad said teada sotsiaalse info liikumise ning ühiste ürituste läbi. Ma pakun, et praegugi on klassivendi ja -õdesid, kes minu siiani õnnelikult kestvast suhtest teise naisega midagi ei tea. Olgugi, et me saame igal aastal klassijuhataja sünnipäeva puhul kokku.

Kuna ülikooli minnes ei avastanud ma enda seksuaalset orientatsiooni, vaid leidsin suurepärase kallima, siis oli see kõik tore ja positiivne kogemus, täis armumist ja põnevust. Aastaid hiljem kutsun ikka avatud meele ja positiivsusega soojalt kõiki tuttavaid LGBT kogukonna eluga pisutki tutvuma ega tee sellest probleemi või saladust, kui keegi minu seksuaalsuse ja suhete kohta küsib või selle seltskonnavestluse käigus avastab. Ausana on lihtsam õnnelik olla.

TRANSSEKSUALISM

Kui loodus eksib

MAIE VÄLI
endokrinoloog-günekoloog,
SA TÜK Naistekliinik / Elite Erakliinik

Esimene transseksualismi definitsioon pärineb aastast 1953. Termini võttis kasutusele saksa endokrinoloog Harry Benjamin, kes kirjeldas sellega bioloogiliselt normaalset inimest, kellel on kindel veendumus, et ta kuulub vastassugupoole hulka ning soovib oma sugu muuta.

Sooidentiteedihäire ehk soodüsfooria[1] ja transseksualism on mõisted, mille abil kirjeldatakse isiku soovi elada ja olla ühiskonnas aktsepteeritud vastassoo esindajana. Seisund väljendub rahulolematuses enda fenotüübilise soo ehk geneetilise välisilme suhtes ja soovis saada ravi, mis muudaks keha eelistatud soole vastavamaks. Transseksualismi korral ei lange geneetiline välisilme ja somaatiline ehk kehali-

[1] Soodüsfooria tähendab, et inimene on sündinud ühe sugupoole anatoomiliste omadustega, ent usub vankumatult sellesse, et kuulub tegelikult vastassugupoole hulka.

ne diferentseerumine ühte aju programmeerimisele mehe või naisena. Püsiva sooidentiteedi häirega kaasneb soov kasutada kõiki vastassoost inimeseks olemise kultuurilisi eeliseid. Transseksualism eristub seksuaalsest orientatsioonist ning nagu mittetransseksuaalid, võivad ka transseksuaalid olla hetero-, homo-, bi- või aseksuaalsed[2].

Diagnoosimine ja psühhiaatriline hindamine

Soodüsfooria on enesediagnoos, mida sageli kinnitavad sõbrad ja perekond ning mida ei ole võimalik kinnitada muude testidega kui düsfooria püsimine vähemalt kahe aasta jooksul ning häire leevendumine vastassoolisena tunnustamisel. Seda on võimalik vähendada hormonaalse ja kirurgilise palliatiivse raviga[3], kuid oma olemuselt on tegemist ravimatu seisundiga, mis märkimisväärsel osal juhtudest on seotud sotsiaalse isolatsiooni ja suurte hingepiinadega, millele ka kõige kaalutletum medikamentoosne või kirurgiline ravi võib lisada füüsilist ebamugavust ja viljatust. Ravi eesmärgiks on rehabiliteerida inimene täieõigusliku ühiskonnaliikmena nende eelistatud soorollis, kuid ka kõige täiuslikumal medikamentoossel ja kirurgilisel palliatiivsel ravil ei ole mõtet, kui inimene soovib ikkagi varju jääda.

Soodüsfooria on enesediagnoos, mida sageli kinnitavad sõbrad ja perekond ning mida ei ole võimalik kinnitada muude testidega kui düsfooria püsimine vähemalt kahe aasta jooksul ning häire leevendumine vastassoolisena tunnustamisel.

Patsienti on soovitatav hinnata vähemalt kahel spetsialistil, sageli mitmete kuude jooksul toimuvate tõsiste intervjuude käigus, milles käsitletakse psühhiaatrilist[4] ja psühholoogilist seisundit, isiksusprofiili, füüsilist ja emotsionaalset arengut, kooli- ja töökogemust, suh-

[2] Schilder, A J, Kennedy, C, Goldstone, I L, Ogden, R D, Hogg, R S, O'Shaughnessy, M V (2001). Society of Science Medicine. *Being dealt with as a whole person. Care seeking and adherence: the benefits of culturally competent care* (lk 1643–1659)

[3] Palliatiivset ravi tehakse haigetele, kelle tervistumine ei ole enam võimalik ja abistamise eesmärgiks on võimalikult hea elukvaliteedi loomine.

[4] Levine, S B (1980). Journal of Sex & Marital Therapy. *Psychiatric diagnosis of the patients requesting sex reassignment surgery* (lk 164–173)

teid täiskasvanueas ning sotsiaalse funktsioneerimise hetkeseisundit. See protsess ei vii vältimatult interventsioonideni[5] ning paljud protsessis osalenud patsiendid ei võta ette soomuutmise täielikku kirurgilist ravi[6]. Paljud on rahul võimalusega saada oma äranägemise järgi vajadustele vastavat abi. Ravi eeltingimuseks on patsiendi teavitamine hormoonravi pöördumatutest toimetest kehakujule ja ametliku nõusoleku saamine.

Soomuutmise hormoonravi spetsiifilised toimed

Feminiseerumise järkjärguline protsess seisneb libiido ja näol oleva akne vähenemises, rinnanibude helluses ja nende ümbruses olevate pigmenteerunud alade täistundes. Lisaks väheneb juuste väljalangemine peast, habemekarvad muutuvad pehmemaks, väheneb nende kasvamise kiirus. Aegamööda ladestub keha rasv ümber vaagnavöötmesse, nahk muutub pehmemaks, väheneb lihasmass, munandite suurus väheneb ja nende konsistents muutub pehmemaks. Kaovad spontaansed erektsioonid. Hormoonravi alustamine leevendab ärevust ja rahustab. Hoolimata piirangute puudumisest piirdub üle poole mees-naiseks patsientidest ainult hormoonraviga, kirurgilise ravi võimalusi kasutab vähem kui 40–50%.

Naine-meheks ravi alguses kaovad menstruatsioonid, suureneb libiido, madaldub hääl, tekib meestüüpi karvakasv, võivad tekkida follikuliit ja akne ning isu ja kehakaalu tõus. Akne võib olla tsüstiline ja raske ning vajada dermatoloogilist ravi. Naha rasuproduktsioon suureneb, teatud määral esineb seborröad ehk vistrikke rasusel nahal, tekib kaenlaaluste ja kubemepiirkonna higistamine ja lõhn. Oimupiirkond kiilaneb järkjärgult. Suureneb lihasmass, nahk muutub paksemaks ning tekib kaalutõus, vedelikuretensioon, kliitori suurenemine, rindade atroofia ja kilpkõhre prominеerumine. Lisaks mõjub see emakale ja munasarjadele.

Praktiliselt kõik naine-meheks patsiendid kasutavad ka kirurgilise ravi võimalusi (konkreetselt selles uuringus jälgitud 99 patsienti kasutasid kõik kirurgilist ravi). Neid patsiente iseloomustab kompulsiivne, agressiivne ja rahuldamatu soov maskuliniseeruda. 25–30 protsendil patsientidest esineb märkimisväärselt

[5] Levine, S B, Lothstein, L (1981). Journal of Sex & Marital Therapy. *Transsexualism of the Gender Dysphoria Syndromes* (lk 85–113)

[6] Landen, M, Bodlund, O, Ekselius, L, Hambert, G, Lundstrom, B (2001). Läkartidningen. *Sex reassignment is presently the best cure for transsexuals. Done is done – and gone is gone* (lk 3322–3326)

SUGUHORMOONIDEGA RAVI ABSOLUUTSED JA SUHTELISED VASTUNÄIDUSTUSED TRANSSEKSUAALSETEL PATSIENTIDEL

1. Raske diastoolne hüpertensioon.
2. Isheemilise südamehaiguse episoodid või elektrokardiograafiline või ehhokardiograafiline leid, mis viitab raskele südamehaigusele. Mitmed südamehaigused, nagu näiteks reumaatiline südamehaigus, klapirikked, erutusjuhtehäired, kardiomüopaatiad või hiljuti põetud müokardiit.
3. Tromboflebiit või tromboembooliline haigus.
4. Tserebrovaskulaarne haigus.
5. Maksa düsfunktsioon, mille ilminguks on maksafunktsiooni häired, krooniline hepatiit anamneesis, ravimite ja psühhoaktiivsete ainete kuritarvitamine või alkoholi kuritarvitamine.
6. Neerufunktsiooni häire.
7. Ravirefraktoorsed migreenitüüpi peavalud, krambid või reetina kahjustused.
8. Labiilne või halvasti ravitud suhkurtõbi.
9. Hüperprolaktineemia.
10. Rinnavähk perekonnaanamneesis (sageli esinenud).
11. Intensiivne suitsetamine anamneesis.
12. Väljendunud ülekaal, vöö-puusa suhe >0,85 ja >0,9 vastavalt geneetilistel naistel ja meestel. See koos 2. tüüpi diabeediga on hormoonravi korral patsiendi jaoks ohtlik.
13. Hüpertriglütserideemia ja/või hüperkolesteroleemia geneetilistel naistel, samas kui östrogeenid võivad hüperkolesteroleemiaga geneetilistel meestel avaldada positiivset toimet.

suurenenud karvakasv ja menstruaalne düsfunktsioon. Hormonaalne hindamine ja ultraheliuuring näitavad, et 25 protsendil esineb polütsüstiliste munasarjade sündroom[7].

[7] Polütsüstiliste munasarjade sündroomi alla kuulub suurenenud karvakasv, mitteovulatoorsed menstruatsioonid, mistõttu puudub ka võime rasestuda ilma ravita.

Rahulolu

2004. aastal valminud uuringus "Sexual and Physical Health After Sex Reassignment Surgery"[8] hinnati 55 transseksuaalse patsiendi (32 mees-naiseks ja 23 naine-meheks) rahulolu ja elukvaliteeti pärast soomuutmise operatsiooni. Sarnaselt teiste uuringutega olid mees-naiseks transseksuaalid märkimisväärselt vanemad kui naine-meheks patsiendid. Vanuseerinevuse põhjuseks võib olla asjaolu, et 43,7% mees-naiseks patsientidest olid mittehomoseksuaalsed, kuid naine-meheks transseksuaalidest olid mittehomoseksuaalsed vaid 8,6%.

Naine-meheks transseksuaalidel esines rohkem raskusi stabiilse suhte loomisel pärast üleminekut. Ühel kolmandikul naine-meheks patsientidest ei olnud pärast ravi ühtegi seksuaalpartnerit, kuigi nende libiido ei olnud kahjustatud. Hoolimata mehelikust välimusest ja suguorganitest, vältisid mõned suhteid võimalike partneritega, sest nad olid ärevuses ja ebakindlad oma mehelikkuses. Kui transseksuaalsed patsiendid suudavad luua stabiilseid suhteid, on nad oma seksuaaleluga väga rahul, mis omakorda suurendab nende üldist rahulolu.

Üldiselt ütles enamik transseksuaale, et nende seksuaalelu on pärast kirurgilist ravi parem. Kirjeldatud on seksuaalse rahulolu seost kirurgilise ravi tulemusega. Edukas operatsioon suurendas rahulolu ning ebaõnnestunud vaginoplastika või falloplastika pigem vähendas rahulolu seksuaaleluga.

Transseksuaalid kirjeldavad sageli tervishoiuasutusest saadud halbu kogemusi – alates ükskõiksusest ja teadmatusest kuni diskrimineerimise ja vaenulikkuseni. Arstide suhtumist on kirjeldatud foobilisest kuni halvakspaneva ja aegunud mõtlemiseni. Soodüsfooria häiretega patsientide ravimisel on soovitatav tunnistada transseksuaali identiteeti. Tehnilistele ja meditsiinilistele aspektidele kinnistumise asemel on soovitatav aastaid isolatsioonis elanud ja pidevat võitlust kogenud isikuid ning pidevalt stigmatiseerituna ühiskonnast eraldatuna elanud inimesi mõista.

Allikad

Behre, H M, Kliesch, S, Lefike, E, Link, T M, Nieschlag, E (1997). The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism Vol 82, No 8. *Long-Term Effect of Testosterone Therapy on Bone Mineral Density in Hypogonadal Men* (lk 2386–2390)

[8] Monstery, S, Hoebeke, P, Dohont, M, De Cuypere, G, Rubens, R, Moerman, M, Hamdi, M, Van Landuyt, K, Blondeel, P (2001). Acta Chirurgica Belgica. Surgical therapy in transsexual patients: a multi-disciplinary approach (lk 200–209)

Futterweit, W (1998). Archives of Sexual Behaviour, Vol 27, No 2. *Endocrine therapy of Transsexualism and Potential Complications of Long-Term Treatment*

Landen, M, Bodlund, O, Ekselius, L, Hambert, G, Lundstrom, B (2001). Läkartidningen. *Sex reassignment is presently the best cure for transsexuals. Done is done – and gone is gone* (lk 3322–3326)

Levine, S B (1980). Journal of Sex & Marital Therapy. *Psychiatric diagnosis of the patients requesting sex reassignment surgery* (lk 164–173)

Levine, S B, Lothstein, L (1981). Journal of Sex & Marital Therapy. *Transsexualism of the Gender Dysphoria Syndromes* (lk 85–113)

Levy, A, Crown, A, Reid, R (2003). Clinical Endocrinology. *Endocrine intervention for transsexuals* (lk 409–418)

Monstery, S, Hoebeke, P, Dohont, M, De Cuypere, G, Rubens, R, Moerman, M, Hamdi, M, Van Landuyt, K, Blondeel, P (2001). Acta Chirurgica Belgica. *Surgical therapy in transsexual patients: a multi-disciplinary approach* (lk 200–209)

Moore, E, Wisniewski, A (2003). *Dobs Endocrine Treatment of Transsexual People: A Review of Treatment Regimens, Outcomes, and Averse Effects* (lk 3467–3473)

Schilder, A J, Kennedy, C, Goldstone, I L, Ogden, R D, Hogg, R S, O'Shaughnessy, M V (2001). Society of Science Medicine. *Being dealt with as a whole person. Care seeking and adherence: the benefits of culturally competent care* (lk 1643–1659)

TÜDRUKU KEHAS SÜNDINUD POISS

MARCUS (27)

Mõistel „transseksuaal" on palju alajaotusi. Tuntumad on transvestiit (TV) ehk vastassoo rõivaste kandja, *drag* ehk vastassoo esitaja rõivaste ja käitumise kaudu šõu eesmärgil, sootu identiteediga inimene ja transseksuaal (TS) kui vastassoo identiteediga inimene. Siin tuleb juttu viimasest kategooriast. Olgu ka öeldud, et transseksuaal pole automaatselt seksuaalvähemus. Ühel juhul on tegu sooidentiteediga, teisel seksuaaleelistuste identiteediga. Samas ei määra ebatüüpiline sooidentiteet seksuaalsust. Transseksuaalide hulgas võib kohata lesbit, geimeest, bid – ükskõik keda LGB määratlusest. Huvitaval kombel on isegi katoliku kirik nõus laulatama operatsioonieelset transmeest ja transnaist, sest kirikule identiteet ei loe, loeb ainult välimus.

Kuidas see kõik algas ehk miks see juba lõppenud pole?

Kui me juhuslikult tänaval kohtuksime, ei oskaks sa tõenäoliselt öelda, olen ma poiss, tüdruk, naine või mees, või pakuksid valesti. Tõenäoliselt on see parim, mida praegu saavutada suudan. Olen primaarne transseksuaal. See tähendab, et olen end identifitseerinud teisest soost kehaga sellest ajast, mil hakkasin sugudel vahet tegema. Nagu seksuaalvähemused, pole ka transseksuaalid oma identiteeti valinud. Sündisin lihtsalt naise kehas, kuigi pole end iial naisena näinud. Igal õhtul, kui lapsena magama läksin, palusin Jumalalt, et võiksin homme poisina ärgata. Kui mul oleks võimalik

valida, oleksin ammu selle kemplemise enda ja ühiskonnaga lõpetanud, pannud kleidi selga ja elanud kas või lesbina. Kuid ma ei suuda kanda oma bioloogilise soo järgseid riideid, sest suurele ebamugavusele järgneb vastikus ja füüsiline ahistus ning ma pole lesbi selle tüüpilises tähenduses ehk naine, kellele meeldivad naised.

Seega ei saa hästi küsida, kuidas on võimalik, et meie suhteliselt rangete kategooriate ja topeltmoraaliga ühiskonnas „selliseid" ka eksisteerib. Me lihtsalt oleme. Mitte kellegi arvamus seda ei muuda, sest see pole asi, mille üle saaks vaielda. Lõppude lõpuks ei ole see kellegi teise keha ja enesetunnetus. Argumendid on nagunii enamiku transseksuaalide vastu. Näiteks üheksa kümnest sooritab enesetapu enne kolmekümnendat eluaastat. Paljudel ei ole tööd ja neid ei võetagi tööle. Enamikul pole olnud võimalust lapsepõlves mängida, identifitseeruda, õppida ja viibida soovitud kaaslaste hulgas, sest nad tõugatakse sageli gruppidest ära. Koolikiusamine on nende puhul tavaline. Paljud riigid määratlevad transseksuaalsuse vaimuhaiguseks ja kuigi neile võimaldatakse sookorrigeerimine, jäävad andmed „vaimuhaigest isikust" alles. Enne ja vahel ka pärast sookorrigeerimist lasub neil tugev ühiskondlik surve ja mõistmatus. Perekond ja sugulased võivad suhtuda neisse sama arusaamatult nagu seksuaalvähemustessegi. Ent inimene on sotsiaalne olend ja kui tema suhtlemisvajadus jääb rahuldamata, siis pole ka ime, kui sellele järgnevad neuroosid, mis muudavad suhtlemise veelgi keerulisemaks, tekib nõiaring. Sookorrigeerimine on rahaliselt kallis ettevõtmine ja naine-meheks (*female to male*) puhul pole olemas meditsiiniliselt täielikult rahuldavat varianti. Eeltoodu on ainult osake transseksuaalina sündimise negatiivsetest aspektidest ja arvamus, et kõik see võib olla kellegi vaba valik, on väga lühinägelik.

Ausalt öeldes ei tea transseksuaalsuse olemust hästi ka keskmised LGB inimesed. Ka T-inimestel võib olla endi kohta päris palju õppida. Näiteks pole „keskmised" mees-naiseks (*male to female*) ja naine-meheks identiteediga inimesed omavahel sar-

nasemad kui „keskmised" geid ja lesbid. Mõlema vastanduse puhul võib ette tulla ülikoomilisi küsimusi ja arusaamatusi. Ehk siis küsimusi, mida sündinud heteromehed ja -naised üksteiselt küsima ei pea. See, kuidas LGB inimesed transseksuaalidesse suhtuvad, on sama individuaalne nagu iga üksikisiku puhul. Enim küsimusi tekib lähisuhete võimalikkuse teemadel. Geimeestel tekib mõnikord küsimus „mis mõttes sa geiklubis oled, kui sa gei ei ole?!" ja lesbide jaoks olen tavaliselt liiga heteromees. Mitte, et mul kummagi lause osas vastuväiteid oleks.

N-ö „ühiskonnale vastanduvatena" peaksime koos lesbide, geide ja bidega ühe pere moodustama. Ma ei öelnud eespool juhuslikult, et eksisteeriksin pigem lesbina. Arusaamatus välismaailmaga jääks ka sel juhul samaks, aga vähemalt ei oleks ma seejuures alatises vastuolus iseendaga. Geid ei pea igal hetkel teistele tõestama, et nad kindlasti need on. Võib-olla vajab ühiskond aeg-ajalt meeldetuletusi, et kõik pole täpselt samasuguste eelistustega ja et veel mõningate inimeste elukvaliteet vajab riigilt tuge. Neil on soovi korral ka lihtsam seda varjata.

Kus vähemusi, seal foobiaid

Homodel on homofoobid, transseksuaalidel transfoobid. Mina isiklikult pole põhimõttelist vaenu oma olemuse suhtes kohanud, ent samas pole ma ka igaühele end avanud. Mul on põhimõtteliselt kergem elada teadmatuses kui veel ühe sõja ja pettumusega. Eestist on osa transseksuaale ära läinud ning seetõttu, osalt õnneks, osalt kahjuks, ei teagi inimesed neist asjadest kuigi palju. Peale seminari Stockholmis (2009) sain idee luua Eesti transseksuaalsete ja sooidentiteediküsimustega inimeste foorum ja jututuba. Kontaktide leidmine sarnastega toimub juhuslikult, üksikute netilehtede ja tuttavate kaudu. Paraku puudub Eestis tõsiseltvõetavam transkogukond, kuigi on olnud mõningaid eraviisilisi kokkusaamisi. Sageli arvatakse ka seda, et transvestiit

ja transseksuaal on sünonüümid. See on sama hea, kui tiigrit väga suureks koeraks nimetada.

Ingliskeelne mõiste *passing* tähendab, kas ühiskond tajub transseksuaali selle soorolli kaudu, mida too esitab, või mitte. Kui soorolliesitus on kellegi arust nõrk, sõltub sellele järgneva reaktsiooni intelligentsus ümbritsevatest inimestest. Igaüks võib arvata, et tal on õigus naerda selle üle, et kellegi pikk või lühike valmistumine kodust väljaminemiseks on tema arvates läbikukkunud. Paraku käib aga tõestamisloogika sedapidi, et kõigepealt tuleb tõestada teistele ja siis võib ise rahule jääda. Nagu ühiskonnast vähe oleks, nõuab aju oma tõestust mõnikord ka mitte-suhtlemisolukordades. Elu nagu kruustangide vahel. Transseksuaale peetakse peaaegu alati pededeks, transmehi mehelikeks naisteks või lesbideks.

Operatsioonijärgsed (*post-op*) transseksuaalid ei kipu oma ,,eelmist elu'' rõhutama, kui nende *passing* on sajaprotsendiline. Ja miks nad peaksidki? Muidugi on meil erand nimega Angela Aak... On selge, et inimesed identifitseerivad end ühe või teise asja suhtes ja kaudu, mitte ei küsi kõigepealt iseendalt, kas nii tõesti ongi. Ühiskonnas on vähemusgrupid, kes küsivad valuliselt iseenda kohta tõde, ning nende vastas on suur grupp, kes tõestab ennast, pikemalt süüvimata, millegi jaoks, millel puudub nimi või nägu.

Kergekujulist meestele suunatud homofoobiat olen puberteedieas isegi põdenud. Ühelt poolt oli selleks hetkeks väga selge, et ka minu identiteediga on mingi küsimus. Igatahes siunasin ma tolleaegset klassijuhatajat, kes olnud juttude järgi homo. Mu homofoobia lahtus umbes teisel korral geibaaris viibides, kui selgus, et tegu ei ole vägistamisaldiste agressiivsete homode orgiaga.

Ma pole kunagi lippe lehvitanud ega väitnud midagi oma õiguste teemal. Ma ei pea usutavaks, et kogu ühiskond oma praegusel arengutasemel mind mõistaks. Hea, kui ma isegi endast aru saan. Ja kahtlemata on selliseid inimesi vaja, kes proovivad vähemuste eksistentsi ja vajadusi ühiskonnale selgitada.

MEHEST SIRGUB NAINE

DELENN (45)

Sellest on nüüd möödas pisut rohkem kui kolm aastat, mil otsustasin, et olen naissoost ning tahan ülejäänud elu naisena elada. Mitte et oleksin varem end mehena tundnud ja nüüd hopsti naisena. Lihtsalt olin oma tegeliku olemuse peitnud sügavale sisemusse, nii teiste kui ka osalt enda eest. Isegi ema ei aimanud midagi, enne kui näitasin talle endast pilti naisena.

Jah, lapsena käisin küll tihti ema riidekapist pesu selga passimas. Lasteaiaaegadest oli fotogi, kus istun nagu nukk pitsilises kombinees või õhulises kleidis, täpselt ei mäleta, sest teismelisena hävitasin foto oma valehäbis. Et olin poisi kehaga, siis käitusin hea lapsena loomulikult ka enam-vähem ootustele vastavalt. Polnud ju tol ajal meie ühiskonnas mingit infotki transsoolisusest. Erinevusi ma siiski teadsin, kuid ei osanud arvata, et ma polegi ainuke. Õnneks suutsin rahumeelselt jagada endas mehe keha naiseliku mõttemaailmaga, mis tähendas minu jaoks peale salajaste riietumiste ka seda, et mul puudus vajadus liigitada asju ja tegevusi kas naiste või meeste omadeks, näiteks triikimist, jalgratta parandamist või pisaraid ning olemusest tulenevat nõtket kehahoidu ja kõnnakut.

Kui 1980ndate lõpu poole abiellusin, avasin oma suure saladuse naisele, kes võttis minu õnneks kõike ääretult loomulikult. Sealtpeale olen enam-vähem teadlikult olnud transvestiit, uue aastatuhande algusest nimega Delenn Musitar, millel on ka oma tähendus, kuid see on juba teine lugu.

Internetiajastu saabumisega sain juurde teadmisi transsoolisusest ja avastasin

ennast tasapisi. Ehkki mul pole olnud suuri sisemisi konflikte ja areng on toimunud rohkem isevoolu teed, olen kindel, et nooruses naiseks saanuna oleksin harmoonilisem ja terviklikum isiksus. Niisiis, kolm aastat tagasi suhtlesin aktiivselt netis mitmetega transrahva kirjust seltskonnast, alates pesunautlejatest, enda lõbuks ümberriietuvatest transvestiitidest ja fetišistidest kuni soomuutuseks ettevalmistuvate, hormoone tarvitavate ja naisena elavate transsoolisteni. Olin suure osa oma elust viibinud mingis vahepealses olekus mehest naiseks, leppides varjatud naiseliku olekuga, näiteks pesu kandmisega meeste riiete all. Õnneks on mu naine mind transsoolisust puudutavates otsustes alati toetanud ja nii oleme koos ka arenenud ühes minu sees sirgunud teismelise tüdrukuga, kes nõudis viimaks üsna jõuliselt vabastamist. Esimesed riided ja meigidki olid üsna vallatult plikalikud, hing pakatas õnnest ja tuba oli täis kepslemist. Edasi tuli neiuiga ja siis noore naise aeg. Igale ajastule omase riietumisstiili ja enesetundega – pidin ju ruttu kaotatud aastad läbi elama.

Soolise eneseleidmisega üheaegselt olen hakanud ka „kapist" välja astuma, sest ei pea enam võimalikuks olla isekeskis üks isik ja näidelda teistele seda, kes ma pole. Suhtumine on olnud siiani peamiselt positiivne ja omaksvõttev. Ainult meie täiskasvanud tütar kirtsutab nina, kuid ma ei suru ka peale. Olen ju alles poolel teel, aga õnnelik ja rahul teadmisega, et elan teise poole oma elust naisena, isegi siis, kui füüsiliselt on keha veel muutmata.

LGBT IDENTITEETIDE KONSTRUEERIMISEST

Identiteet – tundub segane? Ongi segane! Olla või *ooh-la-la-la*?

MAALI KÄBIN
psühholoog

„Püüda ennast identifitseerida on nagu püüda hammustada omaenda hambaid."
Alan W. Watts

Küsimused „Mis on sinu identiteet?" ja „Kes sa oled?" tekitavad segadust ning panevad mõtlema, kas ma üldse tean seda.

Kui oled endalt küsinud, kes või mis sa tegelikult oled, näitab see, et tõenäoliselt oled olnud olukorras, kus sinu käitumine või väljanägemine pole mõnele inimesele olnud arusaadav, sest küsimused identiteedi kohta tekivad, kui see mingil põhjusel teistele ei sobi. Täiesti tavalistel inimestel, kellel pole ühtegi „kiiksu", pole vaja endale neid küsimusi esitada, sest keegi ei sea nende olemust kahtluse alla. See tähendab, et identiteedist mõtlevad näiteks vähemuskultuuridesse kuuluvad inimesed, erinevate subkul-

tuuride esindajad ja seksuaalvähemused.

Käesolev kirjatükk käsitleb erinevate identiteetide lahtimõtestamist, kirjeldades pikemalt homoseksuaalse identiteediga seotud asjaolusid ning esitades viise, kuidas küsimusele „Kes sa oled?" erinevalt vastata.

Identiteetide paljusus

Identiteete on mitmesuguseid: füüsilisi, seksuaalseid, karjääri, religiooni või rahvusega seotuid. Me peame end meesteks või naisteks, eestlasteks või venelasteks, hetero- või homoseksuaalseteks, kuulume mõnda subkultuuri või seostame end mõne muu meie jaoks olulise grupiga. Me oleme mitmeid asju korraga: mees või naine, boheemlane või ärimees ja Pink Floydi või Britney Spearsi fänn. Samuti oleme mitmeid asju erineval ajal eri määral. Pole midagi kummalist selles, kui õhtusel kontserdil oleme Pink Floydi fännid ja järgmisel hommikul jälle õpetajad või insenerid. Täiesti normaalne on kehastada eri olukordades erinevaid rolle. Tegelikult esitab iga inimene pealtnäha sama identiteeti endale omasel moel: end naisena identifitseeriv inimene ei ole kunagi naine täpselt samamoodi kui mõni teine ning olla boheemlane kunsti hindava Pariisi elanikuna tähendab olla boheemlane teistmoodi kui ärikeskse Singapuri elanikuna. Erinevad identiteedid mõjutavad üksteist ja ükski identiteet ei kirjelda inimest tervikuna. Küsimusele „Kas sa oled naine?" võib vastata jaatavalt, kuid õigem vastus oleks „Jah, aga mitte ainult". Ma ei ole ju ainult naine, kui olen ka hea suusataja ning ühe vabariigi kodanik.

End naisena identifitseeriv inimene ei ole kunagi naine täpselt samamoodi nagu on mõni teine ning olla boheemlane kunsti hindava Pariisi elanikuna tähendab olla boheemlane teistmoodi kui ärikeskse Singapuri elanikuna.

Identiteet pole meie sügavaim olemus, vaid pigem see, kuidas me maailma näeme, mis on meie jaoks oluline ja mis meile meeldib. Ka igapäevaelus võib identiteet väljenduda väga paljudes asjades. Me loome identiteeti selle kaudu, millised riided valime, kus ja kellega käime ning kuidas räägime ja liigume. On ka olukordi, kus identiteet pole eriti tähtis.

Sageli saab identiteedist teatud gruppi kuulumise sünonüüm. On loomulik, et inimesed otsivad endaga sarnaseid inimesi ning tunnevad

end nende hulgas hästi. See on üks näide, kus identiteet muutub olulisemaks kui tavapäraselt. Sageli määravad inimesed end ise erinevatesse kategooriatesse, et sobituda mõne ihaldatava grupiga ja teha kõike seda, mis seda grupikuuluvust võimalikult hästi väljendaks.

Siit tulebki välja, miks identiteet on tähtis. Alati polegi see oluline meie endi jaoks, vaid pigem teiste inimeste, ühiskonna jaoks. Inimestele meeldib, kui teised käituvad ootuspäraselt, ütlevad selgelt, kes nad on, ja alati selle järgi ka tegutsevad. See tagab turvalisuse. Just seetõttu on ilmselt kujunenud nii, et mõnda identiteeti peetakse igas olukorras olulisemaks kui teisi. Näiteks arvatakse, et kui keegi on naine, siis on ta ennekõike just naine ning käitub kogu aeg ainult naisena. Naine on naine tööl, kodus, autoroolis. Sest seda on lihtne temalt oodata.

Samas ei defineeri ükski identiteet inimest täielikult ega pane teda lõplikult paika. Kuigi sa pead ennast meheks, anarhistiks või boheemlaseks, oled sa lisaks sellele sageli ka midagi muud, näiteks lapsevanem või oma eriala professionaal, ja käitud vahel oma peamisele identiteedile vastupidiselt.

Kuidas sõnastada identiteeti?

Kuna identiteet ei ole kaasasündinud nähtus, on teadusliku uurimise algusaegadest alates püütud välja selgitada, kuidas see kujuneb. Psühholoogid, psühholoogiateadlased ja sotsioloogid on püüdnud leida universaalset protsessi, mis kirjeldaks kõigi inimeste identiteedi kujunemist. Nad väidavad, et igal inimesel on oma kindel muutumatu identiteet ehk püsiv arusaam iseenda põhiolemusest, mis kujuneb välja lapsepõlves või teismeeas. Paljud teadlased eeldavad, et identiteet on inimese püsiomadus: ükskord väljakujunenuna jääb see samaks läbi elu. Äärmisel juhul võib muutuda see, kuidas teised inimesed kedagi identifitseerivad.

Tuntud arengupsühholoogi Erik Eriksoni teooria[1] järgi kujuneb identiteet välja 13.–19. eluaasta paiku, kui leiab aset psühhosotsiaalne kriis. Selles vanuses esitab nooruk endale küsimuse „Kes ma olen ja kuhu ma lähen?" ning hakkab mõtlema, kuidas ta teistele inimestele paistab. Eriksoni teooria järgi kujuneb sel perioodil lõplikult välja ka seksuaalne identiteet. Teismelised kaaluvad rolle, mida nad hakkavad täiskasvanute maailmas mängima. Alul tekivad segased tunded ja mõtted seoses ühiskonda so-

[1] Erikson, H (1959). *Identity and the Life Cycle.* New York: Norton

bitumisega – eksperimenteeritakse hulga tegevustega: proovitakse kätt autode parandamisel, hoitakse lapsi, ühinetakse poliitiliste või religioossete gruppidega. Seega tähendab identiteedi kujunemine Eriksoni järgi püüdu sobituda eri rollidesse ning neist endale sobivate väljavalimist. Lõpuks saavutab enamik teismelisi Eriksoni teooria kohaselt identiteeditunnetuse ning teab, kes ta on ja kuhu tema tee viib.

Kuidas saab inimese identiteeti nii lihtsasti kindlaks teha? Tavaliselt küsib identiteediuurija sinult otse: „Kes sa oled?" Et sa segadusse ei satuks, pakub ta välja variante, näiteks kastikesi, kuhu ristikesi joonistada. Kas see või too? Tundub lihtne ja loogiline? Aga ei ole – sest tegelikult on inimese olemust niiviisi praktiliselt võimatu mõõta. See, mida inimene ise enda kohta ütleb, ei pruugi olla täielik – teda suunavad uurija küsimused ning kõigist isiklikest mõtetest või kahtlustest ei julgeta ega taheta rääkida.

Identiteet võib ühest küljest olla see, mis paneb inimest midagi tegema, ent teisest küljest saab identiteeti vaadelda ka omadusena, mis võetakse omaks mingite asjaolude tulemusena. Rust[2] väidab, et identiteeti tuleks suhtuda kui oma sotsiaalse asukoha kirjeldamise protsessi muutuvas sotsiaalses kontekstis. Kaasajal uuritaksegi identiteeti sageli kui protsessi, mis toimub igal ajahetkel, ning keskendutakse sellele, kuidas inimese identiteet kõnes või käitumises väljendub. See lähenemine väidab, et me pole olemuslikult midagi konkreetset, vaid kujundame end pidevalt ümber, jutustame end kellekski. Seepärast on oluline uurida narratiive. Seda lähenemist kasutavad peamiselt feministliku suunitlusega uurijad ning mõned sotsioloogid.

> Tegelikult tullakse "kapist välja" ka muude asjadega peale homoseksuaalsuse – põhimõtteliselt kõigega, mida ollakse varem teiste inimeste eest varjanud või pidanud varjama: kapikeskerakondlased, kapikommunistid, kapikagebiidid, kapirahvuslased, kapikristlased.

Kui inimesel on teatud identiteet, ei tähenda see tingimata, et ta käitub selle tõttu kindlaks määratud viisil. Käitumises on alati oluliseks komponendiks ka motivatsioon ning mitmed keskkonnast tulenevad tegurid, mõjutajaks konkreetsed olukorrad, millesse inimene satub.[3]

---

[2] Rust, P C (1993). Gender & Society 7. *„Coming out" in the age of social constructionism: Sexual identity formation among lesbian and bisexual women* (lk 50–77)

[3] Abdelal, R (2009). *Measuring identity: a guide for social scientists.* Cambridge: Cambridge University Press

Me võime arvata, et kui inimene võtab omaks mingi identiteedi, käitub ta ka igas olukorras eranditult sellele vastavalt. Samas ei kirjuta üksi võimalik identiteet inimesele detailselt ette, mida täpselt tuleb mingis situatsioonis teha. Kui otseselt seksuaalkäitumine välja jätta, siis milline võiks olla homoseksuaalsele identiteedile vastav käitumine? Veelgi enam, paljude end heteroseksuaalsena identifitseerivate inimeste maailma kuuluvad sageli homoseksuaalsed fantaasiad ja vahel ka käitumine.

Mis on homoseksuaalne identiteet?

Nagu ka heteroseksuaalsus, ei ole mitteheteroseksuaalsus ühtne kategooria. Sealt võib leida kolm olulist muutujat: seksuaalse identiteedi (kas inimene määratleb end gei, bi, lesbi või heterona), külgetõmbe (kes talle meeldivad) ja seksuaalkäitumise (kellega ta on vahekorras). 2009. aastal uuriti Ameerikas ligi kahte tuhandet 14–18aastast keskkooliõpilast, et teada saada, mil määral need kolm muutujat omavahel kokku langevad.[4] Selgus, et 12% uuritud teismelistest võttis omaks vähemalt ühe mitteheteroseksuaalse muutuja, sealhulgas 3,4% mitteheteroseksuaalse identiteedi, 9% külgetõmbe, 4% samasoolistele suunatud seksuaalkäitumise. Rusikareegliks on, et nendest, kellel on homoseksuaalseid fantaasiaid või homoseksuaalseid suhteid, nõustuvad vaid osad mõne mitteheteroseksuaalse identiteedisildiga.[5]

Näite võib tuua ka 1980. aastatest, kui aidsiennetusega tegelema hakanud organisatsioonid orienteerusid algul geimeestele, kuid mõistsid peagi oma eksimust – suur hulk mehi, kes olid seksuaalsuhetes teiste meestega, ei defineerinud end geina. Nüüd on sihtgrupiks mehed, kes on seksuaalsuhetes teiste meestega.

Identiteedi käsitlemine ajas ja ruumis püsiva nähtusena ei pruugi kirjeldada reaalsust. Ka seksuaalsest orientatsioonist lähtuv identiteet ei ole alati püsiv. Ameerikas uuriti pika aja jooksul 156 lesbist, geist ja biseksuaalist teismelist ning leiti, et 57% identifitseeris end pidevalt gei või lesbina, 18% puhul muutus hinnang biseksuaalist geiks või lesbiks ning 15% jäi bi-

[4] Igartua, K, Thombs, B D, Burgos, G, Montoro, R (2009). Journal of Adolescent health 1–7. *Concordance and Discrepancy in Sexual Identity, Attraction, and Behavior Among Adolescents*

[5] Laumann, E O, Gagnon, J, Michael, R T, Michaels, S (1994). *The social organization of sexuality: Sexual Practices in the United States*. Chicago: University of Chicago Press

seksuaalseks. Seega jätkub identiteedi areng ka pärast homoseksuaalse identiteedi omaksvõtmist.[6] Kuigi järjepidevalt end gei või lesbina identifitseerinud noored ei erinenud teistest (biseksuaalsetest ning oma seksuaalset identiteeti muutnud noortest) seksuaalse arengu poolest, tundsid nad end oma seksuaalsuse suhtes mugavamalt, aktsepteerisid seda paremini, osalesid rohkem geiteemalistes sotsiaalsetes tegevustes, nende suhtumine homoseksuaalsusse oli positiivsem ning neid ei häirinud, kui teised inimesed teadsid nende seksuaalsusest. Seega, kui inimene oskab oma identiteeti ja positsiooni kindlalt määratleda, annab see talle julgust ja enesekindlust.

Uuringus, mil määral kasutavad mitteheteroseksuaalsed teismelised enda kirjeldamiseks traditsioonilisi lesbi- või geisilte, selgus, et enamus (71%) võttis siiski omaks ühe traditsioonilise sildi ning ülejäänutest määratles end 13% kui otsingutel, 5% kui *queer* ja 9% kirjeldas end alternatiivsete siltide abil, mis peegeldasid kas ambivalentsust, muutuvust seksuaalses identiteedis või vastuseisu traditsioonilistele seksuaalse identiteedi määratlustele. Seega on hulk inimesi, kes ei taha end püsivalt ühe kategooria abil määratleda. Kuigi leidub uuringuid, kus väidetakse, et naised muudavad oma identiteeti vähem tõenäoliselt[7], leitakse enamasti, et naiste seksuaalne identiteet on voolavam kui meestel. Pikaajalisem uuring on näidatud, et naiste iha muutub aja jooksul ning sageli ei taha nad end paigutada üksteist välistavatesse seksuaalse identiteedi kategooriatesse.[8]

Kuidas tekib muutuv identiteet?

Homoseksuaalse identiteedi avalikult omaksvõtmise sünonüümiks on kujunenud väljend „kapist välja tulemine". Tegelikult tullakse kapist välja ka muude asjadega – põhimõtteliselt kõigega, mida ollakse varem teiste inimeste eest varjanud või pidanud varjama.

Kõigepealt tunnistatakse oma identiteeti iseendale ning seejärel teistele. Piir on aga hä-

[6] Rosario, M, Schrimshaw, E. W, Hunter, J, Braun, L (2006). The Journal of Sex Research 43(1). *Sexual Identity Development Among Lesbian, Gay, and Bisexual Youths: Consistency and Change Over Time* (lk 46–58)

[7] Russell, S T, Seif, H (2002). Applied Developmental Science, 6(4). *Queer in America: Citizenship for sexual minority youth* (lk 258–263)

[8] Diamond, L M (2003). Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology 32(4). *New paradigms for research on heterosexual and sexual minority development* (lk 490–498)

gune ja sageli on inimesi, kelle jaoks kunagi kapist välja ei tuldagi (vanavanemad, kaugemad sugulased, töökaaslased jt). Kui identiteet on avalikustatud, üritatakse üldjuhul oma tärganud eneseteadvust kuidagi ühiskonnas rakendada – on selleks väljundiks siis aktivism, demonstratsioonid, arutelud, ajaleheartiklid või netikommentaarid.

Cassi[9] järgi sõltub identiteedi kujunemine paljuski sotsiaalsest keskkonnast. Sotsiaalne keskkond annab inimesele variandid, millega oma kogemusi võrrelda, ning väärtushinnangud, millest lähtudes oma identiteeti analüüsida. Sellest kõigest oleneb, kuidas ja kui kiirelt identiteet välja kujuneb. Arvestada tuleb ka võimalusega, et identiteedi arengus tuleb vahepeal tagasi pöörduda – näiteks vaadata uuesti üle, milline identiteet inimesele kõige paremini sobib, ning seejärel asuda seda oma ellu integreerima.

Nagu öeldud, mõjutab sotsiaalne keskkond identiteedi omaksvõtmist ja kujundamist. Eestis levib suhtumine, et „meil poleks midagi nende homode vastu, kui nad sellega ei lehvitaks ega paraaditseks". Ühest küljest soovitatakse olla aus, teisest küljest nõutakse, et ära suru peale. Samas, kui homoseksuaalne mees räägib töökaaslasele, kuidas ta oma partneriga suusatamas käis, tajuvad paljud seda juba pealesurumisena, taipamata, et ise räägivad nad pidevalt oma pere ühistest ettevõtmistest. Seega antakse homoseksuaalsetele inimestele justkui valik: „Ole see, kes sa oled, ja me aktsepteerime sind, aga niipea kui sa häält teed..." See on nimelt justkui valik, sest reaalselt on võimatu, et inimene saab normaalset elu elada pidevalt mõeldes, millist tema lauset järjekordselt homoseksuaalsuse propageerimisena käsitletakse. Sellises keskkonnas on homoseksuaalset identiteeti suhteliselt keeruline igapäevaellu toimivalt integreerida.

Milleks on vajalik mitteheteroseksuaalne identiteet?

Ajaloost teame mitmeid allasurutud ja peaaegu nähtamatuid gruppe, kes ühel hetkel on end ühtsena identifitseerinud ja võidelnud oma õiguste eest. Tagantjärele võib tunduda isegi naljakas, et seda oli üldse tarvis teha. Sellest on vaevalt sada aastat möödas, kui naised võitlesid endale välja valimisõiguse. Algul naeruvääristati ka naiste nõudmisi sarnaselt praegustele homoseksuaalsete inimeste püüdlustele võrdsete juriidiliste õiguste suunas. Orjandusliku korra

[9] Cass, V (1979). Journal of Homosexuality, 4(3). *Homosexual Identity formation: a theoretical model* (lk 219–235)

kaotamisest Ameerikas ja mujal pole möödas kahtsadat aastatki. Vaevalt et nüüd seaks keegi tõsiselt kahtluse alla naiste või mustanahaliste õiguse valgenahaliste meestega samadele hüvedele – õigusele käia valimas või otsustada ise oma elu üle.

Eneseteadvuse tärkamise ja identiteedi loomise protsess on iga allasurutud grupi korral sarnane. Kõigepealt leiab keegi, et tema eneseja maailmanägemus ei kattu ühiskondliku vaatega, seejärel mõistab ta, et ühiskonnas valitsev arvamus temasuguste kohta pole mõistlikult põhjendatud. Kui leitakse teisi sarnaselt mõtlevaid inimesi, saab juba midagi ette võtta. Ka geiparaadide ülesanne oli algselt ühiskonnale teadvustada, et me oleme olemas, märgake meid, arvestage meiega. Samuti aitasid need homoseksuaalset identiteeti luua, konkretiseerida ja kinnitada.

Ajalooliselt on seega identiteedi piiritlemine olnud oluline selleks, et ühiskonnas teiste inimestega sarnaseid õigusi omandada. Kuid mida vähem on vastuseisu ja mida enam muutub samasooline iha kultuuriliselt normatiivseks, seda vähem on vajadust spetsiaalse seksuaalvähemuse sotsiaalse identiteedi järele.[10] Sellele protsessile aitavad kaasa ka internetikogukonnad. Need on kohad, kust identiteediotsinguil inimene leiab kergemini samamoodi mõtlevaid inimesi ja mis võimaldavad seega identiteeti kiiremini kinnitada. Sellises (esialgu virtuaalses) kultuuriruumis võibki inimese- ja maailmakäsitlus olla LGBT-keskne, mis viib vastassuunalise protsessini: selgepiiriline identiteet pole enam eluliselt oluline. Kui praegu tundub homoks ole-

> Nagu heteroseksuaalsete inimeste puhul ei puutu nende heteroseksuaalsus asjasse, ei ole ka homoseksuaalsed inimesed alati asjassepuutuvalt homoseksuaalsed: sageli on olulisemad muud sotsioloogilised kategooriad nagu sugu, rahvus, haridus, vanus.

mine erakordne, homoks olijale tähtis ja teistele võib-olla hirmutav, siis aja möödudes, kui kaob vajadus ühiskonnas levinud arvamustega rinda pista, näeme tõenäoliselt, et sellel põhinev identiteet muutub ebaoluliseks ning sarnaseks identiteetidega, mis põhinevad näiteks sellel, kas inimene on brünett või tema IQ on 114.

Sageli eeldatakse, et homoseksuaalne ini-

[10] Savin-Williams, R C (2005). *The new gay teenager*. Cambridge, MA: Harvard University Press

mene esindab alati oma seksuaalset identiteeti ning homo on igal ajahetkel just ennekõike „homo". Me võime küsida, kuidas suhtuvad homod haridusreformi, kuid kas keegi on taibanud küsida, kuidas suhtuvad haridusreformi heterod? Nagu heteroseksuaalsete inimeste puhul ei puutu nende heteroseksuaalsus asjasse,[11] ei ole ka homoseksuaalsed inimesed alati asjassepuutuvalt homoseksuaalsed: sageli on olulisemad muud sotsioloogilised kategooriad nagu sugu, rahvus, haridus, vanus. Väljaspool eraelu ei tohiks iha samasooliste inimeste järele kuidagi oluline olla. Kui inimene on homoseksuaalne, ei tähenda see, et ta peaks oma elu mingil kindlal viisil elama, tegema kindlaid elukutse-, elukoha- vms valikuid.

Seksuaalvähemuste „liigina" kohtlemine on igas mõttes problemaatiline.[12] Tegelikult on seda igasugune inimeste kategooriatesse jagamine. Me võime küll identiteeti üha täpsemalt uurida, kuid ikkagi on teoreetiliselt võimalik, et mõnel inimesel pole selgeid ja stabiilseid identiteete, mida temalt eeldame. Tõenäoliselt on mõned inimesed teatud gruppidega tugevamalt seotud, näiteks rassi või soo kaudu, mida on keerulisem muuta kui muid kategooriaid nagu sotsiaalset klassi, mis võib seoses hariduse ja tööga muutuda, või raskem varjata kui näiteks seksuaalset orientatsiooni. Üpris keeruline on homoseksuaalseid inimesi tuvastada, küsides neilt lihtsalt: „Oled sa gei? Jah või ei?"

Homoseksuaalset identiteeti võib oma laialivalguvuses võrrelda soolise identiteediga. Judith Butleri järgi on sugu „performatiivne", s.t, me toodame oma sugu naise või mehena läbi oma tegude, läbi selle, kuidas riietume või räägime. Butleri järgi ongi selline pidev taastootmine soo olemus.[13] Ka seksuaalne orientatsioon on pigem protsess, mille kaudu homoseksuaalse orientatsiooniga inimesed loovad endast teatud kuvandi: käituvad või räägivad teatud viisil. Tasub meeles pidada, et identiteet ei pruugi alati olla tegelik ning lipsab seetõttu ka uurijatel ja küsijatel pidevalt käest.

---

[11] Land, V, Kitzinger, C. Research (2005). Language and Social Interaction, 38(4). *Speaking as a Lesbian: Correcting the Heterosexist Presumption* (lk 371–416)

[12] Diamond, L M (2003). Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology 32(4). *New paradigms for research on heterosexual and sexual minority development* (lk 490–498)

[13] Butler, J (2007). *Gender Trouble*, Preface 1999, lk XV–XVI. New York: Routledge

Mängime iseennast – ja kõiki teisi!

„Ükski korralik identiteedi, iha ega võimu teooria ei tohi ühestki mõtlevast olendist „teist" luua."

Kate Bornstein

Kas oled alati teadnud, kes sa oled? Oled lasteaiaeast alates mõistnud, et oled mees või naine, hetero või homo, kuulud teatud subkultuuri? Super! Siis ei ole tarvis enam edasi lugeda, sest nüüd läheb asi tõeliselt segaseks.

Judith Butler on küsinud: „Mil määral on „identiteet" pigem normatiivne ideaal, mitte kogemust kirjeldav joon?" Postgei teoreetik ja enda sõnutsi sooanarhist Kate Bornstein ütleb: „Puhtad identiteedid (või identiteedid, mis näivad puhtana) on väärtuslikud asjad (---), sest need tekitavad tunde, et kusagil on alati kodu, ühine ruum teistega, kes võtavad omaks samasugused puhtad identiteedid. Ja meie identiteedid on väärtuslikud teistele. Meiega on lihtsam toime tulla. Teised inimesed teavad, kes me oleme (---). See võib olla see, kuidas identiteedipoliitika ennast ise laostab. Sellest tuleb kuidagi mööda saada (---), ükskõik millise kogukonna defineerimine selle liikmete identiteedi kaudu viib lõpuks ummikusse."[14] Ta lisab: „Leida fikseeritud soolise identiteediga inimesi seksuaalpartneriteks on võti nii lesbide kui geimeeste seksuaalsusesse kui ka heteroseksuaalsete meeste ja naiste omasse. Bi-, polü- ja aseksuaalsus murravad fikseeritud iha reegleid. Transseksuaalsus, *genderqueer*, *drag* jms murravad fikseeritud identiteedi reegleid."[15] Me oleme harjunud seksuaalseid identiteete jagama kaheks teineteist välistavaks kategooriaks, aga tegelikud, pärisinimesed oma elu ja mõttemaailmaga ei mahu nendesse kahte kasti.

Bornstein loetleb kümneid rohkem või vähem seksuaalseid identiteete, mida inimesed võivad endale omistada:[16]

L lesbidele
G geimeestele
B biseksuaalidele
T transseksuaalidele

---

[14] Bornstein, K (1998). *My Gender Workbook*. New York: Routledge (67, 257)

[15] Bornstein, K (2009b). A Theory of Othering Sex and Gender Outlaws. (URL: *katebornstein.typepad.com/kate_bornsteins_blog/2009/10/a-theory-of-othering-sex-and-gender-outlaws.html*)

[16] Bornstein, K (2009). Notes for Keynote Address to Pennsylvania Women's Coalition in Higher Ed (URL: *katebornstein.typepad.com/kate_bornsteins_blog/notes-for-keynote-address-to-pennsylvania-womens-coalition-in-higher-ed.html*)

Q *queer*idele
F feministidele
F *femme*'idele
A aseksuaalidele
S sadomasohhistidele
D *drag queen*idele
D *drag king*idele
G *genderqueer*idele
H „kiiksuga" heteroseksuaalidele
E *et cetera*le
AI *ad infinitum*

Kõlab segaselt? Ongi segane! Kui püüda identiteetide paljusust reaalsusele vastavalt kirjeldada, saab tekitada lõputu hulga kategooriaid, millest igaühte kuulub võib-olla vaid mõni indiviid. Samuti ei pruugi see indiviid mõnel teisel eluhetkel sinna kategooriasse enam mahtuda ja vaja on uut silti. Kate Bornstein leiab, et puudu on keel ja sõnavara, mis suudaksid seda paljusust kirjeldada. Ma ei tea, kuidas on teiega, aga minul tekib küsimus, et kui neid kategooriaid on võimalik luua nii palju, siis miks on sildistamist üldse tarvis? Bornsteini järgi ei tohi „ükski korralik identiteedi, iha või võimu teooria ühestki mõtlevast olendist „teist" luua". See tähendab, et ei ole aus jätta kõrvale inimesi, kes kastidesse ei mahu, kuid kes ometigi tahavad elada enda eelistuste järgi, kellelegi kurja tegemata. Püüdes seda tähestikusuppi siiski kuidagi kokku võtta, leiutas Borntein täheühendi GASP (*gender anarchy and sex positivism* ehk sooanarhia ja seksipositivism).[17]

Kuid kas iga inimene peab üldse suutma tõsikindlalt väita, et ta on üks või teine kindel asi, teatud grupi liige, kellele laienevad seda gruppi iseloomustavad omadused? Mil määral peaks inimene end läbi seksuaalsuse kindlalt defineerima? Kahtlemata võib ta seda teha, kui see mõnel hetkel on sobilik, meeldiv või tore, kuid kas pidevalt? Kas identiteet ja selle otsimine peavad olema tõsised asjad? Tegelikult ei pea identiteediotsingud olema tingimata enda kohta hirmutavate tõdede teadasaamine, midagi tõsist ja rangelt introspektiivset. Identiteediotsingud võivad olla mängulised, lõbusad ja seiklusrikkad. Sellises mängulisuses võiks olla nii mõndagi ühist sellega, kuidas lapsena oleme mänginud pätti ja politseinikku, kodu ja muid rollimänge, kirjutanud kirjandeid „Kui ma oleksin Eesti president" või küsinud pildiraamatuid ja ajakirju vaadates teineteiselt: „Kes sa sellel pildil oleksid?" Enda kellekski teiseks kujutlemine on identiteedi tekkes ja ka alalhoidmises üks olulisi komponente. Võib-olla

[17] Bornstein, K (2009). Notes for Keynote Address to Pennsylvania Women's Coalition in Higher Ed (URL: *katebornstein.typepad.com/kate_bornsteins_blog/notes-for-keynote-address-to-pennsylvania-womens-coalition-in-higher-ed.html*)

saaks vabaneda piirangutest, mängida mitte mängu „otsi üles, kes sa oled", vaid „otsi üles kõik need, kes sa oled"?

Üsna tavapärane on, et ka täiskasvanuna tekib küsimus „kes ma olen". See ei ole ebanormaalne ega näita ebaküpsust. Kate Bornsteinilt pärinevad harjutused enda tundmaõppimiseks ja oma erinevate võimalike identiteetidega sõbraks saamiseks. Siin on mõned näited:[18]

» Katseta uusimat subkultuuri. Leia üles need inimesed, kes mõtlevad nagu sina.
» Käitu oma soole või ükskõik millisele teisele soole vastavalt.
» Ole omaenda kangelane või kangelanna.
» Ole omaenda õel kaksikvend või -õde.
» Saa veel hirmsamaks koletiseks kui su vaenlased arvavad, et sa oled.
» Näe iseennast kõigis, keda sa kohtad.
» Käitu oma vanusele või ükskõik millisele vanusele vastavalt.
» Leia jumal, kes usub sinusse.

Kate Bornstein toob tabavalt välja, et Lääne kõige kohutavamad deemonid on kujumuutjad. Kameeleonid, kes võivad esineda erinevate inimestena, võtta mänglevalt omaks eri rolle. Võib-olla on just seetõttu inimestel sageli hirm, kui keegi otsustab, et täna ta pole enam see, kes ta oli nädal või kuu aega tagasi, või kui keegi on aeg-ajalt midagi muud, kui ta esmapilgul paistab olevat. Võib-olla just sellise nähtamatuse tõttu hirmutavad meid feministid või homoseksuaalsed inimesed, sest mine tea, äkki on mõni bussipeatuses ootajatest feminist või homo või äkki seisab ta poejärjekorras minu taga?

Olen näidanud, kuidas identiteet ei ole midagi stabiilset. Identiteet on see, kuidas me ise ennast kujundame, ning siin on väga suur roll meie endi vabal tahtel. Kirjutasin eespool sellest, kuidas meil on samaaegselt mitmed identiteedid – tõenäoliselt on neid veel rohkem kui need, mida esimese hooga nimetada suudad. Ja elu on piisavalt mitmekesine, et kõigile neile leiduks oma aeg või koht.

Pahatihti, just tänu sellele hirmule muutuvuse ees, üritatakse inimesi suruda kindlatesse raamidesse, panna käituma mingil kindlal viisil, vastavalt kellegi teise kuvandile mingist identiteedist („Sa pole mingi tõeline naine, kui sul lapsi pole," „Sa pole ju tegelikult homo, kui sa naiste välimust hinnata oskad."). Niiviisi on üritatud paika panna praktiliselt kõiki vähemus- või allasurutud inimgruppe. Tulemusena on sarnaselt rinnahoidjaid põletavate karvaste

[18] Bornstein, K (2006). *Hello Cruel World: 101 Alternatives to Suicide for Teens, Freaks & Other Outlaws.* New York: Seven Stories Press

feministide kuvandile tekkinud ka „paraadihomost" kuvand, kes kannab litritega nahkpükse ning kõnnib puusi hööritades. Sellel kuvandil on igapäevase reaalsusega suhteliselt vähe pistmist, pigem on tegu lihtsustusega ning kellegi arusaamisega mõne silmapaistva tegelase esteetilistest eelistustest. Nagu ütlesin, on identiteedi kõigile tahkudele oma aeg ja koht. Võib-olla on geiparaad just see koht, kus oma välimuse kujundamise kaudu näidata korraks grupikuuluvust, kinnitada oma identiteeti, et seejärel elada edasi oma täiesti tavapärast elu. Samamoodi kinnitavad identiteeti ka näiteks erinevate subkultuuride riietumisstiilid, kindlate bändide T-särkide kandmine, mingite konkreetsete ürituste külastamine, olgu selleks siis koguduse või Rotary klubi koosolek, Rammsteini kontsert või geiparaad.

Leian, et seksuaalse identiteedi arengu eesmärgiks ei peaks enam olema fikseeritus ja selle aktsepteerimine, nagu see siiani on olnud. Pigem võiks sihiks olla teatud mitmemõttelisus, vajadus vastu seista binaarsetele identiteedikategooriatele nii isiklikult kui poliitiliselt ning pidevalt provotseerida kõikehõlmavat heteroseksismi ja homonegatiivsust, mis eksisteerivad ka tänapäeval. Seda silmas pidades tuleks kõigilt nõustajatelt ja psühhoterapeutidelt küsida, kas eduka identiteedi arengu lõpp-punkt peaks olema rahulolu (mis pole mitte ainult poliitiliselt konservatiivne, vaid ka igav), nagu on praegune norm, või pigem vastuseis heteroseksismile ja homofoobiale, mis on kaasaegses kultuuris ikka levinud.

Minu jaoks on üks vabastavamaid mõtteid olnud see, et ma ei pea olema üks kindel asi. Ma ei pea liikuma lineaarselt ainult ühes suunas. Mul ei pea olema elus ainult üks eesmärk. Senikaua kuni ma kellelegi sellega kahju ei tee, võin ma olla antud ajahetkel ükskõik kes või mis.

Praegune ühiskonnakorraldus leiab, et kui on vaja isikut tõendada, peab inimese välimus vastama tema dokumendifotole ja näitajatele, mis on dokumendil kirjas. On suhteliselt mõttetu hakata seletama, et antud hetkel te end niivõrd naise või mehena ei tunnegi või et täna eelistaksite olla Superman või haldjas. Kuid kas identifitseerimise kohustuslikkus pole osa sellest, kuidas patriarhaalne ja heteronormatiivne kultuur meid piirab? Kui üks grupp suudab endale ühiskonnas koha välja võidelda, tuleb kapist välja järgmine, kellel on vaja alustada taas algusest, sest talle antakse seesama binaarne pseudovalik: „Oled sa see või ei ole?" Arvan, et ideaalses ühiskonnas poleks üldse tarvis end kastidesse paigutada. Või nagu on öelnud Kate Bornstein: „Ükski korralik identiteedi, iha ega võimu teooria ei tohi ühestki mõtlevast olendist „teist" luua." Ka ükski korralik ühiskond ei tohiks seda teha. Ainult nendest piirangutest, neist kastidest vabanedes saame olla tõeliselt vabad ning tõeliselt meie ise. Ja mitte lihtsalt olla, vaid *ooh-la-la-la*!

Allikad

Abdelal, R (2009). *Measuring identity: a guide for social scientists*. Cambridge: Cambridge University Press

Bornstein, K (1998). *My Gender Workbook*. New York: Routledge

Bornstein, K (2009b). A Theory of Othering Sex and Gender Outlaws. (URL: *katebornstein.typepad.com/kate_bornsteins_blog/2009/10/a-theory-of-othering-sex-and-gender-outlaws.html*)

Bornstein, K (2009). Notes for Keynote Address to Pennsylvania Women's Coalition in Higher Ed (URL: *katebornstein.typepad.com/kate_bornsteins_blog/notes-for-keynote-address-to-pennsylvania-womens-coalition-in-higher-ed.html*)

Bornstein, K (2009). Notes for Keynote Address to Pennsylvania Women's Coalition in Higher Ed (URL: *katebornstein.typepad.com/kate_bornsteins_blog/notes-for-keynote-address-to-pennsylvania-womens-coalition-in-higher-ed.html*)

Bornstein, K (2006). *Hello Cruel World: 101 Alternatives to Suicide for Teens, Freaks & Other Outlaws*. New York: Seven Stories Press

Butler, J (2007). *Gender Trouble,* Preface 1999, lk XV–XVI. New York: Routledge

Cass, V (1979). Journal of Homosexuality, 4(3). *Homosexual Identity formation: a theoretical model* (lk 219–235)

Diamond, L M (2003). Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology 32(4). *New paradigms for research on heterosexual and sexual minority development* (lk 490–498)

Erikson, H (1959). *Identity and the Life Cycle*. New York: Norton

Igartua, K, Thombs, B D, Burgos, G, Montoro, R (2009). Journal of Adolescent health 1–7. *Concordance and Discrepancy in Sexual Identity, Attraction, and Behavior Among Adolescents*

Land, V, Kitzinger, C. Research (2005). Language and Social Interaction, 38(4). *Speaking as a Lesbian: Correcting the Heterosexist Presumption* (lk 371–416)

Laumann, E O, Gagnon, J, Michael, R T, Michaels, S (1994). *The social organization of sexuality: Sexual Practices in the United States*. Chicago: University of Chicago Press

Rosario, M, Schrimshaw, E. W, Hunter, J, Braun, L (2006). The Journal of Sex Research 43(1). *Sexual Identity Development Among Lesbian, Gay, and Bisexual Youths: Consistency and Change Over Time* (lk 46–58)

Russell, S T, Seif, H (2002). Applied Developmental Science, 6(4). *Queer in America: Citizenship for sexual minority youth* (lk 258–263)

Rust, P C (1993). Gender & Society 7. *„Coming out" in the age of social constructionism: Sexual identity formation among lesbian and bisexual women* (lk 50–77)

Savin-Williams, R C (2005). *The new gay teenager*. Cambridge, MA: Harvard University Press

HOMOFOOBIA

Kergem on vihata kui armastada

Erinevatest allikatest lähtudes tähendab homofoobia homoseksuaalsete inimeste kartust ja diskrimineerimist või vastumeelsust nende suhtes. See on irratsionaalne hirm, mis tekib kõige sellise suhtes, mis erineb harjumuspärasest. Eestis on homofoobia suureks probleemiks, sest nagu selgus 2007. aastal sotsiaalministeeriumi uuringust, kogevad siinsed LGBT inimesed ebavõrdset kohtlemist elu kõigil tasanditel, alates õiguslikust ja lõpetades igapäevasega.

Järgnevalt käsitlen homofoobiat isiklikust kogemusest lähtudes. Püüan mõtiskleda, miks võib inimest vihata, eirata ja diskrimineerida pelgalt seetõttu, et ta erineb massist või peavoolust. Homofoobia problemaatikat saab avada eri viisil. Võib esitada statistilisi andmeid, kirjeldada eri väljundeid. Üks viis homofoobiast rääkimiseks on lugude jutustamine. Mõnda jätab see külmaks, mõni peatub, kuulatab ja

AGNES ALVELA
Tartu Ülikooli sotsioloogia eriala doktorant

mõtleb järele. Sellele lootes olen kirja pannud oma subjektiivsed kogemused homofoobiaga. Inimeste lood ongi enamasti subjektiivsed ning pole kindel, kas armastuses ja vihkamises esineb üleüldse objektiivsust, sest homofoobiagi pole seotud ratsionaalsusega, vaid pigem emotsionaalsusega. Käesolevas loos lahkan homofoobiat läbi 2006. aasta Tallinn Gay Pride'i, mis on minu jaoks tõenäoliselt üks emotsionaalsemaid sündmusi. Kirjutan selle loo just lootuses empaatiat tekitada. Nimelt, kuigi me ise valime, mille suhtes empaatilised oleme, võib empaatiavõimet ja sallivust meid ümbritseva suhtes iseendas edukalt arendada.

Pride'il osalemise all pean silmas seda, et marssisin algusest lõpuni rongkäiguga kaasa. Eestlastel on geimarsi fenomeni raske mõista. Puudub meil ju marssimistraditsioongi sellisel kujul, nagu see eksisteeris keskkonnas, kus *gay pride*'id tekkisid. Homode vabastusliikumise sümboolse algusena nähakse 1969. aasta 27.–30. juuni sündmusi New Yorgis, mis on tuntud Stonewalli ülestõusu nime all. Tollal oli politseil kombeks korraldada homoseksuaalse New Yorgi keskmesse regulaarseid reide. Kui seni oli aga rahvas politsei jõhkrutsemisse suhtunud kui millessegi enesestmõistetavasse, siis sel korral läks asi teisiti. Baarikülastajad tõstsid politsei vastu mässu, keeldudes ruumist lahkumast, ning kolm päeva võitles 400 politseinikuga 2000 inimest. Esimesed geiparaadid toimusidki geide vabastuspäeva nime all aasta hiljem New Yorgis, San Franciscos ja Los Angeleses, tähistamaks Stonewalli sündmusi. Nüüdseks toimub *gay pride* kõikjal maailmas, alates Rootsist ja Taanist ning lõpetades Türgi, Iisraeli, ja miks ka mitte, Eesti ja Lätiga. Sageli kaasnevad *pride*'iga ka muud sündmused, näiteks 2009. aasta Baltic Pride'i ajal korraldati seminare ja vaadati koos filme, kuid tavapublikuni jõudis vaid värvikas paraad, mis ühendas meelelahutust ja poliitilisi demonstratsioone, meenutamaks nii endale kui kaaskodanikele, et homoseksuaalsus pole midagi häbiväärset ja kõigil on võrdsed õigused.

> Me kõik oleme seksuaalsest orientatsioonist hoolimata Eesti Vabariigi kodanikud ning ühiskonna toimimise nimel peaksid meil kõigil olema elamisväärsed tingimused.

Ka 2006. aasta Eesti marsil polnud osalejate seksuaalne orientatsioon oluline, sest kohale olid oodatud kõik, kes toetavad inimõigusi, sealhulgas seksuaalõigusi. Enne *pride*'i toimusid sõpraderingis mitmed temaatilised arutelud. Küsiti, kas ja milleks üldse minna, sest see ei muuda ju maailma. Mõned leidsid, et marss on nõme ning alati ei peagi oma õiglustunnet marssides väljendama. Muretseti *skinhead*ide pärast ning

kardeti, et äkki vanemad ja kolleegid näevad. Siis jõudis see päev kätte. Otsustasin osaleda. Algus oli ilus nagu ikka. Marsil osalejad olid rõõmsad, lehvisid vikerkaarevärvilised lipud ning inimesed toetasid ja julgustasid üksteist. Mingil hetkel tabasid inimesi kivid, kanamunad ja räme sõim, mille lasid lendu *skinhead*id ja ühes nendega teised ksenofoobsed kodanikud. Ja seda kõike paduvihma pladina saatel.

Turvalisest kaugusest paistsid mõned sõbrad, kes ei julgenud või ei tahtnud marsil oma nägu näidata, kartes, et äkki võetakse üritus linti ja vanemad või töökaaslased satuvad nägema. Seega, nii mõnigi noor inimene, kes tegelikult tahaks toetada elementaarseid inimõigusi või elada täisväärtusliku kodanikuna, võib mõelda: „On ju hea, kui eksisteerib mingi umbmäärane mass, kes läheb ja ütleb oma arvamuse välja ning teeb end nähtavaks, aga mina sinna oma nina ei topi."

Kuna kivirahe ei lennanud minu silme all, vaid rongkäigu keskosas, ei tundnud ma reaalset hirmu, ent kerge paanika hakkas siiski tekkima. Olukord muutus, kui avastasin, et *skinhead*id kõnnivad otse mu kõrval ning üks neist karjub mulle näkku: „Sa oled rõve! See, mida sa teed, on jäle!" Loomulikult ei laskunud ma temaga sel teemal dialoogi. Küllap polnudki see kõige turvalisem situatsioon, kus ärritunud inimesega diskussiooni arendada. Ja vahest polegi tähtis, mida mulle karjuti, kui pigem see, millise tunde see minus tekitas. Sel hetkel tundsin end täiesti abituna, hirmununa ja alandatuna. Ilmselt see oligi karjujate eesmärk – külvata hirmu ja pagendada lollakad lippudega vehkijad seeläbi igaveseks kappi tagasi. Kuid kusagil läheduses polnud näha ka politseid, minagi oleksin vabalt võinud saada kivihoobi või vasaksirge osaliseks. Kumbagi ei juhtunud. Oli vaid külm hirm kõhus ja mõte, et saaks see marss juba läbi.

Vabadus toetada inimõigusi

Miks ma marsile siiski läksin? Esiteks tahtsin hirmuga silmitsi seista. Tahtsin panna end olukorda, milles viibivad mu lähedased sõbrad ja tuttavad iga päev, tund, minut ja sekund. Loomulikult pole asjad nii mustvalged ning terve mõistuse säilimise nimel ei saa LGBT inimesed lubada endale pideva hirmu all elamist. Selleks, et ühiskonnas „eduka kodanikuna" toimida, hoitakse sageli ranget heteronormatiivset joont. See tähendab, et tänaval käest kinni hoida ei tohi, suudlemine avalikus kohas pole mõeldav ja laste õpetaja ei tohi teada saada, et ema elab teise naisega. Mees, kes jagab kodu teise mehega, on automaatselt lasteahistaja, mitte hoolitsev ja armastav isa. Sellised on raamid, millega homoseksuaalsed inimesed igapäevaselt end

kohandavad, et ühiskonnaliikmetena aktsepteeritavad olla. Vastasel juhul võivad neid kergesti tabada süüdistused seksuaalse orientatsiooni reklaamimises. Kuidas aga tunneks end heteroseksuaalne kodanik, kui peaks korraga varjama oma kallima nime, ei tohiks teda firma jõulupeole kaasa võtta ja riskiks tänaval ümbert kinni käies peksasaamisega?

Teine põhjus, miks läksin Tallinna geimarsile, oli see, et tahtsin avaldada solidaarsust inimõigustele. Inimõiguste deklaratsioonis on öeldud, et kõik inimesed sünnivad oma väärikuselt ja õigustelt vabade ja võrdsetena ning igal inimesel peavad olema kõik inimõiguste deklaratsiooniga välja kuulutatud õigused ja vabadused, olenemata rassist, nahavärvusest, soost, usulistest, poliitilistest või muudest veendumustest, rahvuslikust või sotsiaalsest päritolust, varanduslikust, seisuslikust või muust seisundist. Ka Eestis on palju õigusakte, mille kohaselt peaksid kõigil siinsetel inimestel olema võrdsed õigused. Ometi ei kuku see praktikas nii välja. Näiteks, kehtivates seadustes võib esineda vasturääkivusi, mille kohaselt üks seadus deklareerib õigust, teine aga välistab selle toimimise. Samuti võib seadus mingi õiguse küll tagada, kuid praktikas see ei toimi. Klassikaline näide on seaduslik ebavõrdsus paarisuhetes võrreldes heteroseksuaalsete inimestega – puuduvad võimalused nii paarisuhte registreerimiseks kui ka lapse eest koos vastutamiseks. Nagu kirjeldab sotsiaalministeeriumi uuring, on formaalselt last kasvataval samasoolisel vanemal õigus last lapsendada, aga üheaegselt pole see võimalik. Sama last saab lapsendada kolmas isik, kes on teisest soost kui allesjäänud vanem ning tarvis läheb vanema, lapse või eeskostja nõusolekut. Seega, kui samasoolises perekonnas kasvav laps on ühe elukaaslase bioloogiline või lapsendatud laps ja bioloogiline vanem peaks surema, on teisel elukaaslasel õigus last lapsendada juhul, kui sellega nõustub teine bioloogiline vanem, kes on lapsest lahus elanud, või bioloogiline vanavanem.

Miks jätab suurem osa homoseksuaale seismata oma õiguste eest, mille puhul mõni teine mõtleks, et need on talle kaasa sündinud ja mis siin ikka tänaval vehelda? Tõenäoliselt on peamine põhjus hirm: ühiskonnast väljatõukamise ja normist erinemise, diskrimineerimise ja vägivalla, töö ja lähedaste sõprade kaotamise ees. Just see hirm keelabki ühiskonnale meelde tuletamast, et elage oma elu ja laske ka teistel elada. Ja niimoodi tundubki, et vaba valikut justkui polegi, sest teatud valikuid tehes võib riskida nii palju kaotamisega. Seega, kes räägiski vabast valikust? Ja milline see valik on?

Homoseksuaalide probleemid ja õiguste-otsingud võivad heterotele kauged tunduda. Tegelikult puudutavad need kaudselt kõiki. Me kõik oleme seksuaalsest orientatsioonist hoolimata Eesti Vabariigi kodanikud ning ühiskonna toimimise nimel peaksid meil kõigil olema elamisväärsed tingimused. Nagu on üldistatud

sotsiaalministeeriumi uuringus, tekitavad vastuolud, eelarvamused ja hirmud stressi ning ohustavad LGBT inimeste heaolu ja vaimset tervist. Eesti ühiskonnas levinud hoolimatu suhtekultuuri pärast tuleks muretseda ning LGBT inimeste kogemused juhivad tähelepanu probleemidele, mis puudutavad ühiskonda laiemalt. Paljudes homoperedeski kasvavad lapsed, kes kindlasti on tervemad tulevased abikaasad, kui neile ei tehta lapsest saati selgeks, et seda, kust nad tulevad, pole olemas või et nende vanemad on haiged. Pealegi võiksid need, kes ei ela hirmu all, toetada neid, kelle elus on mittemõistmine igapäeva osa. Muidugi ei saa kedagi toetada tahte vastaselt, aga nagu selgus sotsiaalministeeriumi uuringust, ei saa inimesed vahel isegi aru, et neid diskrimineeritakse. Uuringus kirjeldati näiteks üht lesbilist neiut, kes geiklubist tulles ära vägistati. Eriti nukraks muutis juhtumi aga see, et neiu ise tundis end süüdi, arvates, et provotseeris klubist tulemisega sellist käitumist.

Kust saab alguse homofoobia? Nagu LGBT inimesed kogevad sageli hirmu heteroseksistlikus maailmas, on homofoobiagi üks põhjuseid hirm homoseksuaalsete inimeste ees. Kõik erinev on võõras ja tekitab seega hirmu. See aga ei tähenda, et erinevusi tuleb automaatselt vihata, olgu tegemist vaimse või füüsilise puudega, erineva silma- või nahavärviga, rääkimata erinevast seksuaalsest orientatsioonist. Seetõttu tasub küsida, kust tulevad võimendatud müüdid, mis neid hirme tekitavad? Siin võib täheldada otsest seost ühiskonna avatuse ja teadlikkuse, sotsiaalse ja kultuurilise sallivusega. On teada, et totalitaarses ühiskonnas esineb homofoobiat märgatavalt rohkem kui liberaalses. Kaasaegne Eestigi on juuripidi jätkuvalt Nõukogude Liidus ning meil puudub temaatiline haridus, adekvaatne info. Ühiskondlikul tasandil puudub informatsioon seksuaalse orientatsiooni olemuse ja põhjuste kohta, mistõttu LGBT inimeste kohta levivad eelarvamustel põhinevad stereotüübid ning esineb isegi juhtumeid, mil eelarvamuste tõttu ei järgita kehtivaid seadusi. Kõik see kajastub ka kohalikus meedias, mis usinalt neid teemasid vahendab. Meedia kirjutab sellest, mis müüb, alustades Lindsay Lohani armuelust ja lõpetades üliemotsionaalsete, sageli vaenu õhutavate arvamuslugudega. Inimõigused, mis olid ka 2006. aasta *pride*'i teemaks, ei „müü", kui nendega ei kaasne just skandaali. Seega ei tasu alahinnata meedia võimu, mis sageli vaid võimendab stereotüüpe. Konkreetsel juhul nihkus tähelepanu suuresti tänu meediale inimõigustelt seksuaalsusele ning seetõttu läks ürituse sotsiaalne sõnum kaduma.

Seega, ühelt poolt määrab meedia, millele tähelepanu osutada, teisalt on teada üldsuse suhtumine homodesse, mida meedia valikuline infotulv vaid võimendab. Nii läkski *pride*'i üllas idee ühiskonna silmis kaduma ning hea tahte aktsioon pöördus algatajate vastu. Seeläbi tekib küsimus, kas seda on üldse vaja ja kas see

ei tekita veelgi suuremat vihkamist? Viimastel aastatel polegi *pride*'i enam korraldatud. See on aga vaid probleemi väline lahendamine ning ei tähenda veel, et kui me homosid ei näe, siis neid tegelikult polegi. Tõsi, olen nõus, et soovitud tulemus võib pöörduda vastupidiseks, kuid teisalt on kodanikel õigus pöörata tähelepanu inimõigustele, isegi kui nende vastu korraldatakse vägivallaaktsioone, sest see omakorda näitab, milline tabu on rääkida teatud inimgruppide õigustest, olgu väljenduslaadiks *pride*, inimõiguste teemaline konverents, teavitustöö naistevastasest vägivallast vms.

Üks argument, mida *pride*'i vastu kasutatakse, on see, et oma seksuaalse orientatsiooniga ei tasugi eputada. Ka 2006. aasta *pride*'i ajal tõstatati küsimus, miks peab minema tänavale seksuaalset orientatsiooni demonstreerima. See on aga valesti püstitatud küsimus, sest geiparaadil ei eksponeerita seksi, vaid inimõigusi. Kui mõelda globaalsemalt, siis miks ei võiks korraldada demonstratsioone või marssida näiteks armastuse ja hoolivuse auks? Miks on vabariigi aastapäeva paraad ning jõu- ja maskuliinsuse demonstratsioon olulisemad, miks me selle eest veel peale maksame? Tsiteerides rootsi feministi Tiina Rosenbergi, on osa *gay pride*'i ideest näidata, et homoseksuaalsus pole häbenemisväärne. Väljendit *gay pride*[1] võib näha vastukaaluna sõnapaarile *gay shame*[2]. Teisisõnu, homoseksuaalsetel kodanikel on õigus täisväärtuslikule elule. Ja kui nad peavad oma eksistentsi ühiskonna survel varjama, on nende elu täisväärtuslikkusest kaugel.

Võrdsus erinevustest hoolimata

Pride'il osalemine võib olla pealtnäha väike kogemus, kuid jättis tugeva jälje, eriti selles, mis puudutab vihkamise kogemist lihtsalt seetõttu, et oled erinev. Ühest küljest soovin demokraatlikus ühiskonnas arvamust avaldada, kuid teisest küljest võib sellega kaasneda vägivald. Tahtmatult tekib küsimus, kes on need inimesed, kes elavad siin riigis 21. sajandil? Milliseid väärtusi nad kannavad ja kas nad ise oleksid rahul, kui kamp teismelisi hakkaks kividega loopima kõiki, kellel on näiteks keemilised lokid? Lihtsalt seetõttu, et „kemmarid" tunduvad teismelistele nõmedad? Homofoobiaga on samamoodi – me oleme võtnud endale voli vihata ja karta inimesi, kes on meist erinevad. Aga võib-olla on asi selles, et enamik inimesi soovib, et maailm

[1] E. k. „Homouhkus"

[2] E. k. „Homohäbi"

toimiks teatud korra järgi ning teised vastaksid nende ootustele ja ettekujutustele.

Inimene ei saa sündides valida vanemaid, rahvust ega nahavärvi. Võib vaielda, kas seksuaalne orientatsioon on pärilik, elu jooksul vabalt valitav või mängivad selles rolli keskkonnamõjud. Teaduslikud argumendid kaaluvad kõiki võimalusi ja ühtainust püha tõde selles küsimuses pole leitud. Seda ehk polegi olemas. Ja on see siis oluline, kui suudame lõpuks öelda, et seda poissi meie majast mõjutas geigeen, seda naabriplikat aga kuulus punkbänd? Oluline on hoopis see, et sõltumata oma iseärasustest sünnivad kõik inimesed võrdse õigusega elule ja inimõigustele, ning kuna siinsed LGBT inimesed kogevad tihti diskrimineerimist ka pere poolt, õigusega olla lähedaste inimeste poolt armastatud. Toon ühe näite. Kui lapsevanem saab teada, et mingil geneetilisel põhjusel on ta lapsel sündides siniste silmade asemel hoopis pruunid, kas ta armastab siis oma last vähem, olles kogu aeg oodanud, et „meil abikaasaga tulevad ilusad sinisilmsed ja blondid lapsed"? Ja kas see laps sai oma vanemaid valida? Võib-olla oleks temagi tahtnud sündida ilusamasse ja rikkamasse perekonda, mitte Eestisse, kus enamikul ajast on kehv suusailm ja kurvad inimesed?

Homoseksuaalide stigmatiseerimine on äärmuslik näide sellest, kuidas seksuaalsus, mis peaks kuuluma isiklikku sfääri, on muudetud avalikuks, sest kust muidu võetakse julgus kiskuda üles vooditekke, et näha, mida seal all tehakse. Ja kui mõni poos on teistsugune, kui heteronormatiivses maailmas harjutud, tuleb sellest ajalehes kirjutada. Kuidas on ühiskond lärmakate poliitikute eeskujul muutunud nii soorituskeskseks, et märkab erinevate seksuaalsete orientatsioonide puhul vaid seksi ja näeb iga suguühte tagajärjel sündimas lastehorde? Iga poliitik võib sekspooside teemal sõna võtta, unustades ära, et ka heteronormatiivses suhtes pole seks kese, mille ümber elu käib. Seksuaalne nauding on midagi enamat kui erinevad poosid. Ütlevad ju seksuoloogidki, et inimese tähtsaim seksuaalorgan on aju. Just seal tekivad soovid, unelmad, ihad ja naudingud.

Miks on homofoobia halb? Sest see toob enesega kaasa diskrimineerimise. Seega on ääretult normaalne, kui demokraatlikus ühiskonnas leitakse homofoobiale tähelepanu pööramiseks erinevaid viise, olgu see kas või *pride*, kus erineva seksuaalse suundumusega, sealhulgas heteroseksuaalsed inimesed, saavad diskrimineerimise vähendamiseks toetust avaldada. Liikvel on väga erinevaid müüte, mis tekitavad homofoobiat, alates homoseksuaalsuse seostamisest pedofiiliaga ja lõpetades arvamusega, et homod pole võimelised monogaamiaks. Kõiki neid pole mõtet siinkohal loetleda. Võib-olla oleks konstruktiivsem vaadata enda sisse ning mõtiskleda, kas kõik, mis erineb minu maailmavaatest, väärib automaatselt pimedat vihkamist. Mis siis sellest, kui mõni tuttav tõesti geiks osutub? Oluline on hoolida inimesest, mitte tema

seksuaalsest orientatsioonist. Muide, see väljend ei meeldi mulle ainuüksi seetõttu, et kui hakata vaatama, mis on homode ja heterote puhul nii erinev, ning uurida seksuaalkäitumist, selgub, et inimesi on väga erinevaid. Lõppude lõpuks pole tegu seksi kui sellisega, vaid ka identiteediga, küsimusega, kes ma olen ja kellena ma tahan näida. Fantaseerigem mõttega, mis juhtuks, kui polekski enam sellist väljendit nagu „erinev seksuaalne orientatsioon"? Kas siinkohal saaks mõistus otsa?

Homofoobia on sama naeruväärne, kui vihata kedagi silmavärvi või erineva maitse-eelistuse tõttu. Kuigi LGBT inimeste arvu ühiskonnas on raske määrata, ulatub see eri uurimuste põhjal lausa 10 protsendini. Seega on geid ja lesbid alati eksisteerinud ning neid ei saa ühiskonnast välja juurida. Vene seksuoloog Igor Kon on kirjutanud, et kaasasündinud omadused põimuvad keskkondliku kasvatusega: „Tahtmatu tõmme omasooliste inimeste poole on sageli kaasasündinud ja avaldub juba varajases lapseeas. Terviklik seksuaalne stsenaarium kujuneb keskkonna ja kasvatuse mõjul, aktiivses koostoimes teiste inimestega."[3] See tähendab, et kuigi sobilikud sotsiaalsed tingimused võivad inimeses homoseksuaalsuse esile tuua, pole see nakkushaigus: homot ei saa muuta heteroks ega ka vastupidi. Sellest räägib ju seegi, kuidas totalitaarsetes ühiskondades nagu islamistliku režiimiga Iraanis homosid üles puuakse, kuid sellegi poolest ei kao nad kuhugi. Seega, kui vaadata homofoobiasse nagu sügavale kaevu põhja, tundub mulle, et homode vihkamisega on tekitatud pseudoprobleem.

> Kuidas on ühiskond lärmakate poliitikute eeskujul muutunud nii soorituskeskseks, et märkab erinevate seksuaalsete orientatsioonide puhul vaid seksi ja näeb iga suguühte tagajärjel sündimas lastehorde?

[3] Kon, I (2004). *Kuuvalgus koidikul. Omasooarmastuse palged ja maskid.* Tallinn: Kirjastus Ilo, lk 320

Allikad

Euroopa inimõiguste konventsioon

Kon, I (2004). *Kuuvalgus koidikul. Omasooarmastuse palged ja maskid.* Tallinn: Kirjastus Ilo

Strömpl, J, Alvela, A, Ilves, K, Parmas, A, Soo, K, Šahverdov-Žarkovski, B (2008). Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 1/2008. *GLBT-inimeste ebavõrdne kohtlemine Eestis*. Tallinn: Sotsiaalministeerium

HOMOSEKSUAALSETE INIMESTE IGAPÄEVAPROBLEEMID

Siltidest hoolimata esmajoones inimene

RAIN UUSEN
Cafe HMSX juhataja

Homo- ja biseksuaalsete inimeste igapäevaprobleeme ei saa üldistada ega välja vabandada, justkui oleks esile kerkivad probleemsituatsioonid põhjustatud eranditult homo- või biseksuaalsusest. Mistahes orientatsiooniga isiku igapäevased probleemid lähtuvad siiski sotsiaalsest kuuluvusest ja haridustaustast, olles oluliselt mõjutatud ka inimese enda valikutest, valmisolekust probleemidega tegeleda ning loomulikult eluõnnest. Tööpuudus riigis, palgakärped, kuriteoohvriks langemine ja paljud-paljud muud ebameeldivad seigad puudutavad kõiki, olenemata inimese voodielust, perekondlikust korraldusest või orientatsioonist.

Tuleb aga tõdeda, et igapäevaste probleemide spekter kipub rohkem esile kerkima just homo- ja biseksuaalsete kodanike hulgas, jõudes ühel või teisel viisil alati tagasi samade tekkepõhjuste juurde – Eesti riigi noorus ja üldühiskondlik

lapseiga, kaaskodanike teadmatus teistsuguste suhtes ja sellest tingitud hirmukäitumine ja alaväärsuskomplekside rägastik. Hirmukäitumist erinevates sotsiaalsetes situatsioonides võibki pidada üheks põhiliseks igapäevaprobleemiks Eesti gei-, bi- ja lesbikogukonna hulgas. Hirmul on suured silmad.

Meie ühiskonnas juurdunud perekondlikud ja ühiskondlikud traditsioonid ning ootused harjumuspärasele peremudelile mõjutavad olulisel määral just homokogukonna liikmete enesekindlust, see aga tekitab bumerangina teatud hulgal igapäevaprobleeme. Milliseid? Püüdes üldistada ja lihtsustada, jagunevad homoseksuaalsete Eesti kodanike igapäevaprobleemid kaheks – ühel pool on sotsiaalsus ja teisel pool seksuaalsus. Vägagi tihti on need omavahel tihedalt läbi põimunud.

Sotsiaalsus

Homoseksuaalsus dekriminaliseeriti Eestis 90ndate alguses. Maailma Tervishoiuorganisatsiooni rahvusvahelisest haiguste klassifikatsioonist kaotati homoseksuaalsus kui diagnoos samuti alles 1992. aastal. Siit leiabki enamiku sotsiaalsetest põhjustest, miks homo- ja biseksuaalsust peetakse Eesti ühiskonnas veel sotsiaalselt taunitavaks tabuteemaks. Seejuures ei tasu loomulikult ära unustada, et ühiskond on vahepealse pea kahekümne aasta jooksul edasi arenenud, inimesed on reisinud ja maailma näinud. Vahepeal oleme liitunud ka Euroopa Liiduga, kus inimõiguste ja võrdse kohtlemise saavutamisse suhtutakse juba ammu pühendumise ja järjekindlusega.

Homoseksuaalsuse sotsiaalsest halvakspanust on aga raske ja keeruline vabaneda. Sellega pistetakse rinda isegi riikides, kus homoseksuaalsuse dekriminaliseerimine ja samasooliste partnerluse seadustamine toimus aastakümneid tagasi. Homoseksuaalsed inimesed peavad iseenda elu korraldades ja arendades lihtsalt arvestama asjaoluga, et teatud vastasseis hetero- ja homomaailma ning -elustiili vahel jääb püsima veel mitmeks aastakümneks.

> Mis tahes igapäevaprobleem, millega tuleb elus rinda pista, pole eksklusiivne seksuaalsest orientatsioonist lähtudes. Mured ja probleemid, mis homoseksuaalsusest alguse saavad, on lahendatavad läbi teadmiste omandamise, enesekindluse arendamise ja iseenda väärtustamise.

Eesti ühiskonda iseloomustab täna negatiivne tolerantsus – eestlane lihtsalt ei taha homoteemadest midagi kuulda, sisuliselt kaasa arutada ega lahendusi leida. Seni, kuni üks teisega otseselt kokku ei satu, on suhtumine tolerantne ja üldjuhul sõbralik. Probleemid sotsiaalsel tasandil tekivad enamalt jaolt aga siis, kui heteroaktivismile kalduv kodanik satub homoseksuaalse inimesega kõrvuti või vastamisi, mis tihti toobki kaasa sotsiaalse ja ühiskondliku halvakspanu, kas siis vaikimise, eiramise või valjult väljaütlemise näol.

Sotsiaalsel tasandil süvenevad vastasseis ja halvakspanu veelgi, kui homoseksuaalne inimene võtab selle omaks, keeldub häbitundest tingituna iseenda eest seisma, ei leia võimalust jagada valesti mõistnule homo- või biseksuaalsuse kohta adekvaatset ja harivat taustainfot ning jookseb hirmust iseenda ees lihtsalt minema.

Ühiskonnas kehtib ka homoteemade puhul lihtne reegel – mida rohkem ja tavapärasemalt paistavad homoseksuaalse orientatsiooniga inimesed silma, mida tihedamini nad võtavad sõna mis tahes ühiskondlikult olulistel teemadel ning mida enam on homod valmis homoseksuaalsuse kohta teistele teadmisi jagama ja küsimustele valehäbita vastama, seda kiiremini ja lihtsamalt võtab ühiskond tervikuna homoseksuaalsuse kui normaalse ja aktsepteeritud seksuaalkäitumise ja elustiili omaks. Seetõttu on hea teha kiire ülevaade põhilistest homoseksuaalsusega seotud sotsiaalsetest igapäevaprobleemidest ja võimalikest lahendustest.

Halvustavad väljahüüded

Kellelegi meist ei meeldi sildistamine. Pede, lilla, lesbar või piider on eesti keeles kõik halvustava alatooniga väljahüüded ning positiivses kontekstis oskab neid kasutada ehk vaid meie hea ja lähedane sõber („Oh sind piidrit küll…"), kes meid halenaljakas olukorras läbi huumori toetada ja lohutada püüab, et siis iseenda üle keerulises olukorras elutervelt naerda.

Avalikult häbiposti sattuda millegi eest, mida me ise oma hinges peame normaalseks ja tavapäraseks, on ääretult valus ja tekitab suurt ebamugavust. See paneb tihti homoseksuaalseid inimesi vältima paiku, kus on suurem tõenäosus valjude väljaütlemiste ja järelehüüete osaliseks saada. Samuti paneb see meid tihti vältima oma partneri, hea sõbra või armastatuga koos tänaval käimist ja veelgi enam – läheduse väljendamist. Seetõttu võib järeldada, et halvustavatest väljahüüetest, mis saavad samuti alguse ühiskondlikust teadmatusest, põhjendamatutest hirmudest ja oskamatusest teistsugustega suhelda, on saanud paljude homo- ja biseksuaalsete inimeste jaoks igapäevane probleem.

Eksiarvamused

Homode ja homoseksuaalsuse kohta levib ühiskonnas sadu eksiarvamusi. Kahjuks tuleb

tõdeda, et väga-väga paljud neist levivad veel tänagi Eestis.

Heteroseksuaalsed inimesed arvavad teadvat täpselt, mida ja kuidas homoseksuaalid tunnevad, kuidas käituvad ja mida teevad, ning üldjuhul põhinevad eksiarvamused lihtsal järeldusel: homod teevad kõike vastupidi kui heterod.

Eksiarvamused tekivad ühiskonnas teadmiste ja kogemuste puudumisest ning julgusest homoseksuaalsusega seotud teemasid avalikult ja avameelselt käsitleda, siinjuures näiteks koolis. Eksiarvamuste levikus on kõige ohtlikumaks tendentsiks nende jõulisus ja süvenemine, mistõttu võivad eksiarvamused mõjutada homokogukonna liikmeid sellekohaselt ka käituma.

Toome näite. Üks enim levinud eksiarvamus homode kohta on see, et nad vahetavad sekspartnerit iga päev. Mõelgem nüüd noorele, kes on võtnud julguse iseendale ja ehk ka oma lähedastele tunnistada oma homoseksuaalsust ning saab nüüd peale pikka kahtlemist suhelda ausalt ja avameelselt ka heterosõpradega, kes teda võimalikult toetada püüavad. Heterosõprade hulgas on aga juurdunud eksiarvamus, et homod vahetavad sekspartnerit iga päev. Loomulikult räägivad noored seksist tihti ja avameelselt, isegi naljatades, arutades ka oma homosõbra seksielu arenguid ja põnevaid seiku. Kuuldes aga „sõbralikku nõuannet", et homod vahetavad sekspartnerit iga päev, on suur tõenäosus seda lõpuks fakti pähe ka ise uskuma hakata ning selle eksiarvamuse kohaselt paaniliselt iga päev uusi partnereid otsima asuda, et samastuda käitumismudeliga, mida sulle päevast-päeva sõprade poolt omistatakse.

Ootused traditsioonilisele peremudelile

Üks suurimaid igapäevaprobleeme homoseksuaalsetele inimestele on jätkuvalt oma perekelu ja majapidamise korraldamine. Ühiskond

Heteroseksuaalsed inimesed arvavad teadvat täpselt, mida ja kuidas homoseksuaalid tunnevad, kuidas käituvad ja mida teevad, ning üldjuhul põhinevad eksiarvamused lihtsal järeldusel: homod teevad kõike vastupidi kui heterod.

eeldab ikka veel traditsioonilist peremudelit. Õnneks on ka Eesti ühiskonnas hiljuti käivitunud tulised, kohati aga vastuolulised arutelud – mis moodustab ikkagi perekonna?

Homoseksuaalsel inimesel on täna veel suhteliselt keeruline rajada vastastikusele austusele, usaldusele, meeldivusele ja armastusele tuginevat elutervet perekonda, kui teised pereliikmed (emad-isad, õed-vennad, vanaemad-

vanaisad ja sugulased) eeldavad, ootavad ja küsivad, millal sa naise/mehe võtad? Millal pulma saab? Millal on pisiperet oodata?

Püüdes ületada sisemisi hirme oma seksuaalsuse ees, avastada homosuhete müstikat ja leida endale sobiv partner, keda armastada ja kellest lugu pidada, tuleb igapäevaselt vastata sugulaste-lähedaste ootustele, kartes neid lõhkuda ja saada seetõttu hüljatud.

Ka siin võib pidada lihtsaimaks lahenduseks olla algusest peale aus iseenda ning oma pere ja lähedaste vastu ning selgitada neile oma tegelikke soove, elukorraldust ja hirme. Lähedasi on tegelikult väga lihtne panna mõistma, kui oled iseenda ja nende vastu aus ning otsekohene, oled valmis vastama selgitavatele küsimustele. Meie lähedased ei eelda muud, kui et oleme oma eluga rahul, õnnelikud ja saame hakkama. Tasub proovida.

Hülgamine

Eestis on suur hulk homoseksuaalseid noori, kes kardavad vanematega sel teemal rääkida. Kahjuks leidub tõesti perekondi, kes hirmust ja valehäbist tingituna valivad hülgamise tee. Kui see on mure, millega pead rinda pistma, tuleb uskuda üht – igal inimesel on õigus oma elule ja armastusele. Kui perekond pole valmis olema toeks või andma nõu, tuleb pöörduda abi saamiseks oma sõprade või abistavate organisatsioonide poole. Nendeks on nõustamiskabinetid, psühholoogid ja psühhiaatrid, kriisiabikeskused ja turvakodud. Need on küll abinõud, mille kasutamist püüavad paljud vältida, aga seejuures tuleb veel kord meeles pidada, et igal inimesel on õigus õnnele ning õigusele oma elu üle otsustada ja seda korraldada.

Kellegi elu ei tohi jääda elamata põhjusel, et tema perekond teda ei mõista või pole valmis (veel) toetama. Pea meeles, hülgamine on vaid reaktsioon ootamatusele ja mõistmatusele, mis tihti pöördub tagasi armastuse ja vastastikuse austuse radadele. Anna vaid aega.

Töö ja kliendid

Paljud homoseksuaalsed inimesed, kes on loonud rahu iseendaga ja leidnud vastastikuse mõistmise nii partneri või armastatu kui ka perekonnaga, peavad jätkuvalt vajalikuks elada topeltelu tööl. Töö on kõigi jaoks oluline, seda nii eneseteostusest kui ka sissetulekust lähtudes ning seda kaotada ei taha keegi.

Loomulikult võib homoseksuaalsusest rääkimist või selle avalikustamist oma kolleegidele või klientidele pidada täna veel eneseületuseks. Ükski homoseksuaalne inimene pole aga ära teeninud kohustust elada topeltelu ning võrdse kohtlemise põhimõtet toetab Eestis ka seadusandlus. Kedagi ei tohi jätta tööle võtmata seetõttu, et ta armastab ülemuse, kolleegi või kliendi arvates valest soost inimest. Sel põhjusel ei tohi kedagi ka töölt lahti lasta.

Töösuheteski aitab enesekindlus, enda seksuaalse orientatsiooni teadvustamine iseendale,

sellega leppimine ja ausus oma kaaskodanike vastu. Vastasel juhul võib topeltelust saada tõesti igapäevaste probleemide lumepallina arenev valede jada, millest hiljem võitjana väljuda on raske.

Usk ei luba

Kuigi religioonid on tähtsalt kohal terves maailmas, riikides ja ühiskondades, ei tohi lubada tekitada religioonil endale täiendavaid pseudoprobleeme, mis viivad vaimse lõhenemise ja valedeni oma seksuaalsuses.

Homoseksuaalne inimene võib uskuda samuti iseendasse, jumalasse, kõigevägevamasse ning põhjendatult oodata ja eeldada hingelist abi. Kui see tundub võimatu, on eluterve otsus valida enda jaoks sobivam või tolereerivam usk, mis arvestab inimlike väärtustega ja peab lugu armastusest.

Kuigi mitmed religioonid maailmas peavad veel tänagi võimalikuks homoseksuaalsete inimeste „õigele teele pööramist", lootes muuta homoseksuaalid heteroseksuaalseteks, ei ole ükski teaduslik uurimus selle võimalikkust kinnitanud. Ühelgi religioonil pole õigust kirjutada ette seksuaalset orientatsiooni või seda, kellesse me armume. See on meie elu, meie otsus, hingeline valmisolek ja tahe.

Kuritegevus

Üle maailma tuleb ette kuritegevust, mille põhuseks on sallimatus ja homofoobia. Kindlasti esineb seda ka Eestis, kuigi ametlik statistika seda veel ei kajasta. Sattudes mis tahes kuritegevuse ohvriks, peab teadma ja uskuma, et keegi ei ole ära teeninud väärkohtlemist – ei füüsilist ega vaimset – ja seda ka mitte oma seksuaalse orientatsiooni tõttu.

Kui oled sattunud mis tahes kuriteo ohvriks, isegi kui seda on põhjustanud homoviha, tuleb pöörduda politseisse, olla aus ja otsekohene ning küsida abi. Eesti politseis töötavad professionaalid, kelle põhitööks on kuritegude ennetamine ja avastamine, sõltumata kuriteo põhjustest.

> Meie ühiskonnas juurdunud perekondlikud ja ühiskondlikud traditsioonid ning ootused harjumuspärasele peremudelile mõjutavad olulisel määral just homokogukonna liikmete enesekindlust, see aga tekitab bumerangina teatud hulgal igapäevaprobleeme.

Üngad seadusandluses

Peale seda, kui 1973. aastal Ameerika psühhiaatrid homoseksuaalsuse psüühikahäirete nimekirjast kustutasid, hakati homoseksuaalsust dekriminaliseerima üle maailma ja seda põhjusega – homoseksuaalsus on normaalne nähtus, mida aastakümneid peeti ekslikult haiguseks

ja hälbeks, kuna selle kohta polnud piisavalt taustainfot, inimese psühholoogiat ja seksuaalsust ei tuntud piisaval määral ning uuringud olid seetõttu puudulikud või üles ehitatud valedele hüpoteesidele.

Alates sellest ajast, kui Eestis 90ndate alguses homoseksuaalsus dekriminaliseeriti, on oluliselt muutunud ka meie seadused ja seda õiges suunas – homoseksuaalseid inimesi tuleb Eestis kohelda ja väärtustada samaväärselt nagu mis tahes teisi kodanikke.

Homofoobiast üldisemalt

Kõik eelnevad punktid võib kokku võtta ühe sõnaga – homofoobia ehk põhjendamatu hirm homode ja homoseksuaalsuse kui seksuaalkäitumise ees, mis on põhjustatud vähestest eel- ja taustateadmistest ning vähesest kokkupuutumisest homoseksuaalsete inimestega üldiselt.

Oli aegu, mil usuti, et tumedanahalised inimesed on räpakad ega vääri inimõigusi. Oli aegu, mil usuti, et kaevus elavad haldjad ja nõiad, sest ei teatud, et veepind peegeldab. Oli ka aegu, mil usuti, et maailma hoiavad elevandid ja päike keerleb ümber maa, kuna puudusid parem ja adekvaatsem info, teadmised ja pädevad uurimused.

Sama lugu on täna homoseksuaalsusega, mis põhjustab ühiskonnas põhjendamatut homofoobiat väga erinevatel tasanditel ning tekitab homo- ja biseksuaalsetele inimestele mitmeid igapäevaprobleeme. Mida rohkem inimesed homoseksuaalsusest teavad, seda vähemaks jääb ühiskonnas homofoobsust ja seda elutervemaks meie riik muutub.

Seksuaalsus

Homoseksuaalsus ei ole seotud ainult murede ja rõõmudega ühiskondlikul pinnal. Iga homoseksuaalne inimene jõuab varem või hiljem ka küsimusteni iseenda seksuaalsuse, ihade, käitumise ja vahekorra kohta.

Lähtudes eelnevast ehk teadmatusest tingitud tülikatest igapäevaprobleemidest ja ühiskondlikust homofoobiast, võib ka seksuaalsuse avastamisest saada homoseksuaalsele inimesele suur peavalu ja probleemide kadalipp. Millal? Kus? Kellega? Kuidas? Kas üldse?

Tuleb tunnistada, et heteroseksuaalsel noorel on oma seksuaalsust avastada oluliselt lihtsam ja muretum kui homoseksuaalsel noorel, kuigi seks üleüldse on jätkuvalt Eesti haridussüsteemi ja koduse kasvatuse üks põnevamaid, kuid varjatumaid tabuteemasid. Seetõttu alustavad homoseksuaalsed inimesed oma seksuaaleluga tihtipeale huupi katsetades, salaja ja häbitundega, tegelikke võimalusi ja ohte endale teadvustamata ja uurimata.

Homoseksuaalse inimese seksuaalne ene-

seteadvustamine võib olla keeruline aeg, täis kahtlusi ja kõhklusi, hirme ja küsimusi. On loomulik, et ta läbib järgmised faasid: homoseksuaalsuse teadvustamine iseendale, selle eitamine või selles kahtlemine, sellega leppimine, millele järgneb iseenda keha ja seksuaalsuse avastamine ning seksuaalsete kontaktide otsimine, partnerlus ja pereelu korraldamine.

Enda seksuaalsuse muretumale ja eluterve avastamisele aitavad kindlasti kaasa erialase kirjanduse lugemine, seksuaaltervisega tegelevate kliinikute valehäbita külastamine ja nõu küsimine (võimalusel ka vanematelt, lähedastelt sõpradelt), ning mis peamine, oma (seks)partneriga aus ja otsekohene suhtlemine.

Et vältida probleeme seksuaalelus ja nende edasiarenemist, tuleb endale kindlasti varakult selgeks teha turvaseksi põhimõtted ning luua sinasõprus iseenda kehaga. Selleks kõigeks tuleb koguda teadmisi ja võtta aega.

Seks kahe samast soost isiku vahel, kes on selleks mõlemad andnud oma nõusoleku ja seda soovivad või ihaldavad, ei ole kunagi perversne või „midagi räpast" – see on kahe inimese omavaheline, normaalne ja eluterve seksuaalkäitumine.

Kokkuvõtteks

Suur osa igapäevaprobleemidest saab kiire lõppmängu ja positiivse lahenduse hetkel, mil homo leiab põhjendatud enesekindluse ja piisaval hulgal teadmisi, et osata iseennast ühiskonnaliikmena väärtustada, ning hetero leiab endas julguse ja valmisoleku suhtuda teistsugustesse austusega, väärikalt ja sõbralikult.

Tänapäeval viiakse läbi sadu homoseksuaalsust puudutavaid uuringuid, mille tulemused on paljudele kättesaadavad, kirjutatakse sadu raamatuid ning internetis leidub tuhandeid eesti-, inglise- ja muukeelseid infolehekülgi, mis jagavad adekvaatseid nõuandeid, vastates ka kõige piinlikumatele küsimustele. Võta end kokku ja uuri!

Homoseksuaalsus ei ole haigus ega hälbeline käitumine, vaid inimeste jaoks täiesti loomulik osa elust – eluviis ja elustiil, mis tänases Eesti ühiskonnas nõuab lihtsalt tavapärasest enam teadmisi sellega toime tulemiseks ja selle endale teadvustamiseks. Homoseksuaalsed kodanikud peavad õppima iseenda eest seisma ja heteroseksuaalid nendega arvestama.

Oma seksuaalsusega ausalt, turvaliselt ja avameelselt elamine on seda väärt ja julgustab ka teisi sama tegema, aidates kaasa ühiskonna üldisele arenemisele ja tervenemisele. Iga inimene puutub elus kokku tülikate, raskete ja tüütute igapäevaprobleemidega – homoseksuaalsusest ei ole mõtet teha veel üht pseudoprobleemi.

AUSUSEGA PROBLEEMIDEST ÜLE

RONJA (22)

Aasta tagasi kandideerisin töökohale, mille saamiseks tuli läbida mitu etappi – rühmatöö, intervjuu ja proovipäev. Töökuulutuse leidsin niisama internetis ringi kolades ja nii juhtuski, et kõigest paar tundi pärast CV ärasaatmist helistati ja kutsuti rühmatööle.

Kandideerijaid oli palju, seega toimus rühmatöö mitmes vahetuses ning minul õnnestus hilise ärkamise tõttu olla viimaste üritajate seas. Juhuse tahtel oli osakonnajuhataja, kes tavaliselt kõike seda läbi viis, sellel ajal puhkusel ja seetõttu tegeles meie rühmaga firma personaliülem Ülle. Rühmatöö läks hästi ja juba samal päeval anti teada, et ootamas on intervjuu sellesama personaliülemaga. Kuigi minu kogemustepagasiks oli juba mitmeaastane tööstaaž, ei olnud ma kunagi varem kokku puutunud intervjuuga. Läksin kohale ja olin lihtsalt mina. Vestlus koosnes hunnikust ametialastest testidest ja vestluse vormis enesetutvustusest. Alustasin tavapärase nime, vanuse ja ülikoolivalikutega ning liikusin edasi vabatahtlikule tegevusele. Viimaste hulgas oli siis veel verivärske EGN ehk Eesti Gei Noored.

Avatud Ülle oli võlutud mu aususest ja entusiasmist ning 2/3 intervjuust oli lõppkokkuvõttes vestlus igasugustel geiteemadel. Ma arvan, et ta sai sellel hetkel ära küsida kõik teda huvitavad küsimused – kas Eestis on raske olla gei, kas kogukonnas on kindlad arusaamad jms.

Kõigest kaks tundi hiljem helises telefon ja mind kutsuti proovipäevale. Ilmselgelt oli esmamulje olnud vägev, sest hiljem olen koos minuga tööle asunud kaaslastelt

kuulnud, et nende intervjuu kestis umbes kolmveerand tundi, samas kui minu oma venis lausa pooleteisetunniseks, ning nende teavitamisega oodati lausa uue töönädala alguseni.

Personaliülem jagas infot ka minu osakonna juhi ehk otsese ülemusega, kelle huumorisoon ja soe süda töökoha hämmastavalt toredaks teevad. On olnud esmaspäevi, kus tema kurdab nädalavahetuse raskeks teinud teismeliste ja mina sama kapriissete geide üle. Aeg-ajalt, kui tööd palju ja higimull otsa ees, soovitab ta mul elukaaslase rikkama vastu vahetada. Lihtsalt selleks, et rahakott paksem oleks.

Mis puutub personaliülemasse, siis tema on ikka sama tore ja peamajja sattudes küsib, kuidas minul ja minu organisatsioonil läheb. Olen isegi oma tubli töö ja jätkuva entusiasmi eest kiita saanud.

Soovitus? Ole sina ja ära varja! Ei mingit energia raiskamist varjamisele ega petmisele. Nii hea oli esimesel päeva puhta lehena tööle hakata – kogu energia läks õppimisele, teadmiste rakendamisele ja töö nautimisele. Ja siiani on tore.

HOMOSEKSUAALSUSE VÕIMALIKKUSEST VÄIKELINNAS

VEIKO (22)

Mina oleks nagu terve elu teadnud, et olen gei. Päris kindlaks sai see aga siis, kui olin 14aastane ja saabus teismelisearmastus klassivenna vastu. Pool aastat hiljem otsustasin sellest rääkida oma parimale sõbrannale Kadrile. See oli üsna julge samm, kuna elasin kohas, kus anonüümsusest polnud juttugi – kõik teadsid järgmisel hommikul, mida sa eelmisel õhtul teinud olid. Depressiivne väikelinn? Ei, täiesti ametlikult maakoht. Lisaks olin ma üsna kindel, et elan vanemate katuse all veel 3-4 aastat, kuni astun ülikooli ja lähen elama Tartusse, mis oli mu tollases kujutluspildis hirmutavalt suur linn. Samas, nii julge ma siiski polnud, et öelda Kadrile otse: „Hei! Kuidas sul mata töö läks? Ma sain viie! Muide, ma olen gei." Niisiis piinasin ma teda päris kaua. Ütlesin, et keegi meie klassist meeldib mulle väga. Ta asus kohe pakkuma meie klassiõdede nimesid – pakkus isegi lõpuks neid, kellega ma olin aasta jooksul vaid ehk paar sõna vahetanud. Kui ma tegin vihje, et meie klassis on 31 õpilast, mitte 22, mis märkis meie klassi tütarlaste arvu, sai ta kohe aru. Reaktsioon oli üllatav – ta ei hakanud mõnitama ega sõimama, rõõmustama ega kilkama. Ta oli täiesti neutraalne – parim võimalik variant üldse.

Reimot teadsin ma juba väga kaua. Olin teda näinud lapsepõlves tänava peal mängimas ning koolis koridorides jalutamas. Suhelnud me polnud. 11. klassis aga paluti mul kutsuda ta ühele koolitusele, kus ka mina osaleda kavatsesin. Tutvus sai tehtud, kuid me ei saanudki kohe parimateks sõpradeks. Ühel päeval otsustasin ma aga saata talle mingisuguse tüngaküsitluse: kümme küsimust, mis aitavad sul oma

seksuaalelu avastada ning mille vastused saadetakse salaja su sõbra e-mailile. Niisiis sain teada, et ka tema on gei. Sellest ajast alates oleme parimad sõbrad ning ilmselt vastu kõigi lugejate ootusi pole meie vahel kunagi midagi tõsisemat olnud. Reimo oli ainus inimene selles väikeses kohakeses, kes mu olukorda täiuslikult mõistis.

Lõpuklassis teadis põhimõtteliselt kogu klass ja pool koolist, et olen gei. Vahepeal olin ma ka oma mõlemat õde sellest teavitanud. Vanemad, kes minu õnneks töötavad elukohast väljaspool ja kohalikega väga ei suhtle, pole siiani teada saanud. Eks mõned nõrgema tasemega paralleelklassi õpilased pildusid vahel kooli peal kommentaare, kuid need, kelle jaoks homoseksuaalsus probleem ei olnud, olid meie lennus ilmselt enamuses. See on küll vaid üks näide, kuid selle põhjal võib öelda, et ka väikeses kohas on võimalik olla see, kes sa oled.

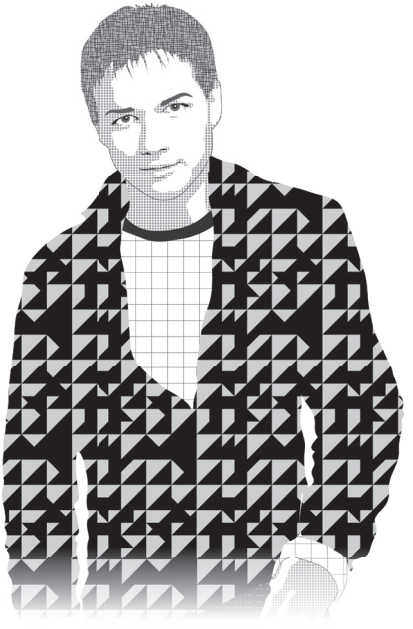
Nelja aasta jooksul Tartus elades pole mul olnud kordagi probleemi sellega, et ma gei olen. Kadri on kogu selle aja elanud mu kõrvaltoas ning me saame väga-väga hästi läbi. Reimoga näeme distantsi tõttu harva, kuid meie kohtumised on täpselt sellised nagu aastaid tagasi, kui me veel unistasime maalt linna kolimisest ja iseseisvast elust...

SEADUSED JA HOMOSEKSUAALSUS

Homoseksuaalide õigused Eestis

Käesolev artikkel kirjeldab lühidalt tänases Eesti Vabariigis kehtivaid seadusi, mis reguleerivad samasooliste isikute suhteid.

Laia silmaringiga inimene teab, et homoseksuaalsus pole vabas Eestis olnud kunagi karistatav. Esimese vabariigi ajal puudus seadustes homoseksuaalse suhte keeld, kuna ilmselt oli see tol ajal tabuteema, mida seadustesse ei kirjutatud. Pärast Teist maailmasõda ja Hitleri vägivaldseid inimkatseid homoseksuaalidega muutus nende olukord ka Nõukogude Liidus. Kuna Eesti kuulus NSVLi rüppe, kehtis ka meie kriminaalkoodeksis § 118, mis keelustas meestevahelise seksuaalvahekorra. Kui Eesti taasiseseisvus, muudeti enne põhiseaduse jõustumist (03.07.1992) ka kriminaalkoodeksit (01.06.1992), kust jäeti välja homoseksualismi käsitlev paragrahv. Seega võime julgelt väita, et Eesti Vabariigi ajal pole homoseksuaalsus olnud kunagi juriidiliselt karistatav.

REIMO METS
jurist

Tänase seisuga kaitsevad Eestis homoseksuaalseid kodanikke Euroopa inimõiguste konventsioon, Eesti Vabariigi põhiseadus, karistusseadustik, rahvusvahelise eraõiguse seadus, soolise võrdõiguslikkuse seadus, võrdse kohtlemise seadus ning Euroopa Liidu kodaniku seadus.

Kõik riigi seadused põhinevad põhiseadusel ning peavad olema sellega kooskõlas. Põhiseadusega nõutakse võrdset kohtlemist kõigile kodanikele ja loomulikult hõlmab see ka homoseksuaalseid isikuid. Põhiseaduse § 12 ütleb: „Kõik on seaduse ees võrdsed. Kedagi ei tohi diskrimineerida rahvuse, rassi, nahavärvuse, soo, keele, päritolu, usutunnistuse, poliitiliste või muude veendumuste, samuti varalise ja sotsiaalse seisundi või muude asjaolude tõttu. Rahvusliku, rassilise, usulise või poliitilise vihkamise, vägivalla ja diskrimineerimise õhutamine on seadusega keelatud ja karistatav." Samuti on põhiseadusega keelatud ja karistatav õhutada vihkamist, vägivalda ja diskrimineerimist ühiskonnakihtide vahel. Ometi esineb tänagi olukordi, kus mõned riigi kodanikud arvavad, et on teistest „võrdsemad" ja rikuvad seda normi. Häda on siinkohal selles, et põhiseaduses ei ole sätestatud, milline on konkreetsete normide rikkumise korral karistus, ning rikkumiste eest ettenähtud sanktsioonid tulenevad teistest seadustest. Samas on see aga ka loogiline, sest vastupidisel juhul oleks vaja ainult ühte seadust, kus kõik kirjas oleks. Praktikas ei ole seda aga võimalik teostada. Seetõttu on karistusseadustikus ka selle põhiseadusliku normi rikkumise eest ette nähtud karistus. Samuti võivad kodanikud oma isiklike õiguste rikkumise korral enda kaitseks tsiviilkohtupidamise korras tsiviilhagi esitada.

> Esimese vabariigi ajal puudus seadustes homoseksuaalse suhte keeld ning ilmselt oli see tol ajal tabuteema, mida seadustesse ei kirjutatud.

Inimõiguste deklaratsioon ja kohus

Lisaks EV põhiseadusele kaitsevad kodanikke, sh seksuaalvähemusi, ka Euroopa inimõiguste konventsioon ja Euroopa Inimõiguste Kohtu otsused, mis on tänase seisuga tehtud teiste riikide kohta, kuid millest vaidluse korral peaksid inimõiguste temaatika käsitlemisel juhinduma ka meie kohtunikud. Inimõiguste deklaratsioonis on öeldud: „Igal inimesel pea-

vad olema kõik käesoleva deklaratsiooniga välja kuulutatud õigused ja vabadused, olenemata rassist, nahavärvusest, soost, usulistest, poliitilistest või muudest veendumustest, rahvuslikust või sotsiaalsest päritolust, varanduslikust, seisuslikust või muust seisundist." Kuna Eesti on deklaratsiooni ratifitseerinud, peavad ka siseriiklikud seadused olema Euroopa inimõiguste konventsiooniga kooskõlas, ja seda nad ka on. Eesti Vabariik on võtnud endale kohustuse tagada kõigile oma kodanikele konventsiooni kõikide punktide täitmine.

Eestlast kaitseb ka Euroopa Inimõiguste Kohus, mis ei lähtu inimese õiguste tagamisel tema soost. Euroopa Inimõiguste Kohus asub Strasbourg'is ja koosneb rahvusvahelistest kohtunikest, keda on sama palju kui Euroopa inimõiguste konventsiooni ratifitseerinud riike (47). Kohtu ülesanne on tagada, et riigid austaksid konventsioonis sätestatud õigusi ja vabadusi. Euroopa Inimõiguste Kohtusse võib pöörduda, kui riik on rikkunud isiku suhtes konventsioonis tagatud õigusi või vabadusi. Enne inimõiguste kohtusse pöördumist tuleb menetluslikult läbida kõik siseriiklikud instantsid. Alles siis, kui siseriiklikes instantsides leitakse, et õigusi pole rikutud, aga kaebuse esitaja arvab siiski vastupidi, võib ta pöörduda Euroopa Inimõiguste Kohtusse. Kui kohus leiab, et liikmesriik on mõnda konventsioonis sätestatud õigust või vabadust rikkunud, edastab ta oma otsuse. Asja osapooleks olnud riik kohustub esitatud otsuseid täitma.

Areng tööturul – soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise seadus

7. aprillil 2004 võeti vastu soolise võrdõiguslikkuse seadus, mis kaitseb mingil määral samuti seksuaalvähemusi ning reguleerib nende õigusi, seda esmajoones soolisest ja seksuaalsest ahistamisest lähtuvalt. Kontrolli teostab soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise volinik.

1. jaanuaril 2009 jõustus võrdse kohtlemise seadus ja selle § 1 lg 1 ütleb: „Seaduse eesmärk on tagada isikute kaitse diskrimineerimise eest rahvuse (etnilise kuuluvuse), rassi, nahavärvuse, usutunnistuse või veendumuste, vanuse, puude või seksuaalse sättumuse alusel." Seega on meil olemas ka võrdse kohtlemise seadus, kuid seaduse kahe esimese paragrahvi tõttu on see paratamatult rakendatav ainult tööjõualastes küsimustes. Teisisõnu, seadust kohaldatakse, kui tööandja diskrimineerib kedagi seksuaalse sättumuse tõttu, eelistab meest naisele vms. See tähendab, et end LGBT kogukonda liigitav isik võib pöörduda kohtu poole ja nõuda hüvitust seksuaalse orientatsiooni alusel diskrimineerimise eest. Avaldused seoses tööalasest

diskrimineerimisest ja ebavõrdsest kohtlemisest tingitud probleemidega tuleks edastada soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise volinikule. Diskrimineerimisvaidlused tööalastes küsimustes lahendab kohus või töövaidluskomisjon.

Seksuaalvähemused ja Euroopa Liit

Lisaks eeltoodule tuleb seksuaalvähemusi käsitlevas temaatikas esile tuua ka Euroopa Liidu kodaniku seadust ja rahvusvahelise eraõiguse seadust. Euroopa Liidu kodaniku seadus puudutab teiste Euroopa Liidu liikmesriikide kodanikke, kes tahavad tulla Eestisse elama, ning paneb paika reeglid, mille alusel mõne teise liikmesriigi kodanik saab siia elama asuda. Rahvusvahelise eraõiguse seadus reguleerib nende kodanike õiguste tunnustamist ja teostamist vastavalt nende päritolumaa õigusele. Siin võivad aga tekkida mõned vastuolud.

Toon näite elust enesest. Kaks samasoolist Hispaania kodanikku, kes on Hispaanias abiellunud, soovivad asuda elama Eestisse. Euroopa Liidu vaba liikumise direktiivi 2004/38/EÜ kohaselt on igal liikmesriigi kodanikul õigus oma elukohta vabalt valida. Seega, direktiivi kohaselt ei saa Eesti keelduda väljastamast teise liikmesriigi kodanikule Eestisse elama asumisel elamisluba. Küsimus, mille puhul põrkutakse aga vastu seina, on see, milliseid õigusi neile kodanikele Eestis antakse. Hispaania seaduste kohaselt on nad abielus, kuid kuna Eestis on abielu võimalik mehe ja naise vahel, siis Eestis kui Euroopa Liidu ühes liikmesriigis nende õigused enam justkui ei kehtiks.

Selleks, et nende abielu kehtiks ka Eestis, tuleb paaril pöörduda kohtu poole ja nõuda abielu tunnustamist Eestis. Kohtupraktikat samasooliste paaride abielu tunnustamises tänase hetke seisuga autorile teadaolevalt ei ole, kuid teoreetiliselt on sellisel moel Eestis samasooliste abielu võimalik. Kui aga kohus peaks abielu tunnistama, tekitaks see riigiaparaadi jaoks tõsiseid probleeme sotsiaaltagatiste andmisel, maksudeklaratsioonide esitamisel, lapsendamisega seonduvates küsimustes jne. Kõik need toimingud võivad näida justkui olematud, kuid maksuameti andmebaasis nõuab kasti lisamine ühe n-ö linnukese tegemiseks tuludeklaratsiooni ühisel täitmisel tõenäoliselt miljoneid kroone. Selle küsimuse lahendamisel on oluline ka see, et Eesti pole tegelikult võtnud vaba liikumise direktiivi üle mahus, mida on meilt nõutud.

Et seadustesse vastavad muudatused sisse viia, on Euroopa Komisjon koostanud 2010. aastal Eestile ka 52-leheküljelise raporti, kus juhitakse tähelepanu veel mitmetele teistele olulistele punktidele, mida Eesti ei ole nõutud mahus

täitnud. Raport on koostatud eesmärgiga anda riigile aega paranduste tegemiseks, mille eiramisel on Euroopa Komisjon sunnitud pöörduma Euroopa Kohtu poole (see erineb Euroopa Inimõiguste Kohtust ja asub Luksemburgis), kes alustab seejärel Eesti suhtes menetlust ja võib määrata trahvi.

Kõige olulisem fakt nn vaba liikumise direktiivi kohaselt on see, et direktiiv räägib terminist *member of family*, mis tähendab pereliiget. Eesti keelde on see aga tõlgitud kui leibkonnaliige ja just selle tõlkenüansi tõttu tekibki segadus. Eestis on tegelikult võimalik pereliikme mõistet ELi direktiivi 2004/38/EÜ alusel piisavalt reguleerida, kuid käesoleval hetkel on see eesti keelde valesti tõlgitud (inglise keeles oleks leibkonnaliige hoopis *member of household*). Sotsiaalhoolekande seaduses esinev leibkonna mõiste pärineb tegelikult eluruumide loenduse seaduse § 5 lõikest 2, mille kohaselt moodustavad leibkonna koos elavad isikud, kellel on ühine majapidamine. Perekonnaks loetakse aga pigem veresidemetega seotud inimesi. Õigussegadust külvavad praegusel juhul just eri seaduste väärtõlked eesti keelde, sest luuakse sõnu, millele ei osata anda tähendusi. Selle tulemusel jäävad kannatajaks kodanikud, keda ei peeta n-ö pereliikmeks.

Uue perekonnaseaduse vastuolulisus

1. juulil 2010 kehtima hakanud uue perekonnaseaduse § 10 lg 1 ütleb, et abielu samasooliste isikute vahel on kehtetu. Sellise diskrimineeriva väitega ei saa nõustuda. Paragrahvi selline sõnastus toob kaasa uue diskrimineerimismenetluse alustamise Eesti Vabariigi vastu.

Praegusel juhul piisaks sellest, kui perekonnaseaduse § 1 lg 1 kohaselt on abielu sõlmitud mehe ja naise vahel, ent käesoleval hetkel ei ole kuidagi põhjendatud keelu sissekirjutamine seadusesse. Avalik võim ei tohiks sellistes küsimustes teha seaduse tasemel otsuseid. Mis õigusega otsustab Eesti teiste Euroopa liikmesriikide kodanike õiguste üle? Taoline keeld seab kohtunikud samasooliste abielude tunnustamisel väga keerulisse juriidilisse olukorda ja piirab ka teiste Euroopa Liidu liikmesriikide kodanike õiguseid. Perekonnaseadus on sellises sõnastuses kahjuks vastuolus nii Eesti Vabariigi põhiseaduse kui ka Euroopa Liidu direktiividega.

Partnerlusseaduse vajalikkusest – elulised mured

Viimasel ajal on ka Eestis hakatud kõnelema partnerlusseaduse vajalikkusest. Kui abielus inimeste jaoks on paljud asjad endastmõistetavad (ühisvara, pärandamine jms), saavad samasoolised paarid enamikku varalistest küsimustest reguleerida notari juures, näiteks millised on vastastikused kohustused ja õigused, mis juhtub partneri surma korral ühiselt soetatud korteriga jne.

Mis puutub tervishoidu, siis siin on asi keerulisem. Üldiselt saab kodanik määrata endale perearsti juures kontaktisiku, kelle poole tervishoiuametnikud ja -töötajad vajadusel pöörduvad. Ent kui kodanik peaks sattuma teadvusetult haiglasse, pole tal võimalik kontaktisikut nimetada. Sellisel juhul sõltub see, kas partner lubatakse haige juurde või mitte, juba haiglapersonalist. Järelikult pole see sfäär seadustega reguleeritud ning ootamatute juhtumite korral, kui inimene pole suuteline oma tahet väljendama, jäävad nii tema kui ka partner kaitsetusse positsiooni. Eelkõige seetõttu, et isikutel pole võimalik tuvastada endid kui partnereid. Situatsioon võib muutuda veelgi keerulisemaks olukorras, kus tuleb otsustada, kas isikul oleks tarvis amputeerida käsi, jalg või mõni muu organ. Tekib küsimus, kelle poole pöörduda ning kes annab selleks nõusoleku. Samasoolisel partneril ei ole selleks tänases olukorras mingeid õigusi, küll on aga sellised õigused abikaasadel või perekonnaliikmetel.

Samuti puuduvad samasoolistel paaridel hetkel Eestis ühiselt last kasvatades juriidilised õigused. Perekonnaseaduse kohaselt vastutavad lapse kodanikuks kasvatamise eest võrdselt bioloogiline ema ja isa. See tähendab, et kui tegu pole abielupaariga, ei pea bioloogilise vanema elukaaslane lapse kasvatamisel võtma mingeid kohustusi ja talle ei anta ka selliseid õigusi. Kui üks vanem peaks surema, võib teine samasooline vanem proovida eestkosteasutuse ettepanekul ja kohtu otsuse alusel last adopteerida, kuid teadaolevalt sellist pretsedenti veel pole.

Kui abielus inimeste jaoks on paljud asjad endastmõistetavad, saavad samasoolised paarid enamikku varalistest küsimustest reguleerida notari juures.

Lastekaitse konventsioon ütleb ühemõtteliselt, et lapsesse puutuvates küsimustes tuleb esikohale seada alati lapse huvid. Laste huvi-

dest rääkides on igale mõistlikule inimesele selge, et laps, kes on üles kasvanud koos kahe samasoolise isikuga, peab neid endale kõige lähedasemaks. Kui bioloogiline ema või isa peaks surema, pole tema paarilisel lapse suhtes enam mingeid õigusi. See tekitab omakorda küsimuse, kuhu me peaksime selle lapse panema ja kas tal on parem elada edasi oma teiseks emaks või isaks peetava isikuga või tuleks ta suunata vanavanemate juurde (kellega ta võib-olla pole kohtunudki), teise bioloogilise vanema juurde (keda ta samuti ei pruugi tunda) või lastekodusse. Selliste küsimuste lahendamine on eluliselt tähtis just lapse jaoks ja puudutab ennekõike tema huve, millele meie seadusandja pole täna veel mõelnud. Samuti ei ole teisel vanemal õigus lapsega reisida, otsustada ametivõimudega suheldes lapse koolivaliku või muude elukorralduslike küsimuste üle jne. Mittebioloogiline ema või isa on teoreetiliselt ja faktiliselt lapse jaoks olemas, kuid juriidiliselt mitte ning lapse huvid pole sellises olukorras kaitstud.

Kui kokkuvõtlikult üldistada, millist kaitset ja milliseid õigusi pakuvad seadused hetkel LGBT inimestele Eestis, on tänu soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise seadusele olukord paranenud tööjõuturul, ent muus osas on teema täielikult reguleerimata ning sisuliselt samal tasemel kui ligi 20 aastat tagasi. Ent kuna inimesed on muutunud õigusteadlikemaks, on ka samasoolised isikud hakanud oma õiguste eest üha rohkem seisma.

Allikad

Eesti Vabariigi põhiseadus

Euroopa Inimõiguste Kohus

Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon

Euroopa Komisjon

Euroopa Liidu kodaniku seadus

Euroopa Nõukogu Tallinna Infotalitus

Karistusseadustik

Rahvusvahelise eraõiguse seadus

Soolise võrdõiguslikkuse seadus

Sotsiaaltoetuste seadus

Töölepingu seadus

Võrdse kohtlemise seadus

Kommentaar

MARIANNE MEIORG
SA Eesti Inimõiguste Keskus

Seksuaalvähemuste olukord Eestis ei ole kindlasti üks halvemaid maailmas või isegi Euroopas. Samas ei ole Eesti olukorra osas ka midagi rõõmustavat ning uhkust tunda elanikkonna sallivuse üle ei saa. Kuigi Eestis ei ole homoseksuaalsus kriminaalselt karistatav ja enamasti võib vikerkaarevärvides lipuga varustatud meelelahutuskohti külastada ilma, et peaks kartma neist väljudes nurga taga peksa saada, siis sellega asjade positiivne külg ka piirdub. Eesti elanikkonna suhtumine seksuaalvähemustesse tuli selgelt välja käesoleva aasta märtsis ilmunud uuringufirma GfK Custom Research Baltic uuringust, mille kohaselt ei taha üle poole inimestest homoseksuaalidega koos töötada. Sellisest suhtumisest lähtub ka seadusandja.

Ka uus perekonnaseadus kuulutas tühiseks samasooliste abielud. See on vastupidine areng mitmes teises Euroopa riigis toimunud muutustele, mille kohaselt vaadatakse üle ja viiakse tänapäevase olukorraga kooskõlla abielu ja perekonna mõisted. Selles osas võib isegi väita, et uus perekonnaseadus ja rahvusvahelise eraõiguse seadus lähevad omavahel vastuollu. Viimase kohaselt peaks Eesti tunnustama igasuguseid abielulisi suhteid, mis vastavad selle riigi seadustele, kus abielu on sõlmitud. Praktikas hakatakse ilmselt rikkuma pigem rahvusvahelise eraõiguse seadust, kuna riigis, kus samasoolised abielud on kategooriliselt keelatud, ei olda valmis mujalt tulevatele paaridele abielust tulenevaid õigusi tagama.

Eesti õigussüsteemi probleemikohti näitab Euroopa Liidu kodaniku seadus, mis peaks üle võtma EL direktiivi 2004/38/EÜ, kuid teeb seda puudulikult. Direktiiv nõuab, et „püsiva ja nõuetekohaselt tõendatud" suhtega immigrandi partneri sisenemist ja elamist liikmesriigis „hõlbustataks" (art 3(2b)). Näiteks on sellise iseloomuga suhe oma olemuselt juba registreeritud partnerlus (tõestatud vastava dokumentatsiooniga). ELi kodaniku seadus aga „püsiva ja nõuetekohaselt tõendatud" suhte terminit ei tunne ning tunnistab üksnes suhteid, mida saab liigitada kas abieludena või leibkondadena. Leibkonda kuulumise tõestamine nõuab aga juba teistsuguseid ja oluliselt rohkem tõendusmaterjale. Lisaks on riigil rohkem vabadust otsustamaks, kas paari suhe, nende majanduslik või füüsiline sõltuvus teineteisest, vastab leibkonna nõuetele.

Eestis omavad peale seadusandja juriidilist õigust ka seaduste tõlgendajad ja rakendajad. Kõi-

ge viimane seda tõestav juhtum on hiljuti meedias suurt kajastust leidnud lesbipaari ponnistused oma lastele Viimsi kohaliku omavalitsuse poolt antavat toetust saada. Vaatamata sellele, et Viimsi pidi ilmselt reegleid äärmiselt loominguliselt tõlgendama, jäi ta ikkagi kindlaks otsusele, et üksnes traditsioonilises peres (isa-emaga või ainult ühe vanemaga) kasvavatel lastel on õigus toetusele.

Kindlasti vajavad hädasti ümberhindamist põhjendused, miks Eestis seksuaalvähemusi abielu institutsioonist endiselt veel välja jäetakse. Sellest on pikemalt räägitud ka Inimõiguste Keskuse aastaaruandes "Inimõigused Eestis 2008-2009". Seadusandja ei saa välistada samasooliste abielusid lihtsalt seetõttu, et enamus nii tahab. Selleks peavad olema loogilised ja mõistlikud põhjendused. Kuigi Allar Jõks õiguskantslerina tõi 2006. aastal põhjenduseks selliste paaride võimetuse ühiseid lapsi saada, ei ole see siiski aktsepteeritav argument. Sellisel juhul ei tohiks abielluda ka need heteroseksuaalsed inimesed, kes ei saa või ei taha lapsi saada. Seetõttu mujal maailmas ja Euroopas seda argumenti enam samasooliste abielude vastu ei kasutata.

Seega vajab Eesti seadusandlus ja selle praktiline väljund antud valdkonnas uuendamist, et see vastaks tänapäevastele arengutele ning tagaks võrdse kaitse kõigile paaridele, olenemata nende seksuaalsest orientatsioonist.

LGBT TEEMAD MEEDIAS

Korduvaid mustreid seksuaalvähemuste meediakajastustes

Meediaaparaat on üks vahva masin, mille kasutusõpetus tuleb hoolikalt läbi lugeda. Seksuaalvähemusedki on aastaid püüdnud selle abiga oma muresid ja rõõme inimeste teadvusesse sisestada, kuid ega treenitud mõttemallide muutmine tule üleöö. Meedias levib ikka sama pentsikuid müüte kui aastaid tagasi, diskussioon samasooliste kooselude tunnistamisest liigub teosammul ja tagatipuks puistatakse igal hetkel varjatud hinnanguid, mille iseloom avaldab tunnustust nõukogude propaganda tugevusele. Käesolev artikkel püüab terase pilguga vaadelda seksuaalvähemustega seotud meediakajastusi ja korduvaid mustreid 2009. aastal (jaanuarist oktoobrini). Paraku võib mitmete esile toodud artiklite kohta tõstatada küsimuse, kas tegemist on diskrimineerimisega meedia vahendusel, nagu nähtust

MARIA MÖLDER
muusikateadlane ja kultuurikorraldaja

on nimetanud Dagmar Lamp oma uurimuses 2005. aastal.[1]

Artiklis on vähe kohta kuivale statistikale. Pigem keskendutakse näidetele, milliseid mõttemalle meedia seksuaalvähemuste kohta edastab. Vaadeldud on meie peavoolumeediat, mille hulgas on peamiselt päevalehed (Postimees, Eesti Päevaleht, Õhtuleht ning portaalid Elu24 ja Delfi), aga ka mõned nädalalehe Eesti Ekspress väljavõtted. Nendest allikatest kogub tavalugeja homoseksuaalsuse kohta kõige rohkem informatsiooni. Peamine küsimus ongi, millises võtmes. Puutumata kokku spetsiifilisema kirjandusega, võib saadav informatsioon osutuda küllalt eksitavaks. Ka muu meedia, nt televisioonisaadete, muljed või kokkuvõtted jõuavad siia artiklisse peavoolumeedia vahendusel. Delfi portaal on valikusse lisatud eelkõige põhjusel, et ilma selleta jääks LGBT teemasid kajastav arvamusartiklite osakaal Eesti meedias suisa ahtaks. Näidetes on tõstetud esile eeskätt Eesti sündmusi – mõne erandiga, nagu rahvusvaheliselt tähelepanu pälvinud seadusemuudatused Leedus.

Vanad „tõed" nagu 2+2=5

Enamik meedia tavapärastest dogmadest kopeerivad argielus tuntud stereotüüpseid lähenemisi seksuaalvähemustele. Ja vastupidi – on inimesi, kes võtavad meedias esitatud arvamusi väga lihtsalt omaks. Seetõttu võibki sarnaseid stereotüüpe võimendatult kohata internetikommentaarides.

Üks igal sammul esinev stereotüüp on järgmine: „Homod on toredad, ma tunnen ka mitut. Aga miks nad peavad seda homovärki propageerima, paraade korraldama ja vikerkaarevärvilist lippu lehvitama? Ükski minu tuttav homo küll kogu aeg ei räägi sellest, et ta on homo." Arvestades meie ühiskonna homofoobsust, on meedia analoogsetest avaldustest iseenesest mõistetavalt tulvil. Sääraste arvamusavalduste esitajad ei võta tõenäoliselt arvesse viimaste sajandite sündmusi ja revolutsioone, kus mitmedki teised rõhutud grupid on oma õigused kätte võidelnud. Tsiviliseeritud riikides peetakse veretuid võitlusi, kuid esineb ka maid ja rahvaid, kus ihu- ja surmanuhtlus homoseksuaalsuse eest on endiselt jõus. Niisiis – kas homoseksuaale diskrimineeritakse? Miks seda propagandat vaja on? Ideaal oleks tõesti situatsioon, kus võitlema ei peakski.

[1] Lamp, D (2005). *Seksuaalvähemuste representatsioon eesti meedias 2004. aastal* (lk 18). Tartu Ülikool, Sotsiaalteaduskond, Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond. Bakalaureusetöö 2005

Hingelt homofoobsele kirjamehele endale võib vahel jääda mulje, et ta on homode suhtes täiesti tolerantne – ta ei salli vaid homoseksuaalsuse reklaami, mis pigem on heteroseksuaalidega samaväärse elu- ja hingamisruumi kättevõitlemine.[2] Homoseksuaalsuse propaganda läheb niisiis tihti segi probleemi käsitlusega – nõnda võiks propagandana sama hästi mõista ka tööpuuduse probleemi avalikku arutelu. Religiooni- ja suhtlemispsühholoog Tõnu Lehtsaar on läinud nii kaugele, et nimetanud homoseksuaalsuse taunijate jaoks praegust aega ebademokraatlikuks vaikivaks ajastuks, kus „lubatud on vaid poliitiliselt korrektsed seisukohad".[3] Homoseksuaalsuse kriitika seda aga ei ole.

Üks sagedasemaid suhtumisi avaliku elu tegelaste hulgas on umbes säärases laadis tunnistus: „Olen tohutult tolerantne inimene. Las need homod olla seal oma klubides – peaasi, et nad mulle või mu pojale ligi ei kipu!" Sellist suhtumist illustreerib näiteks kulturist Ott Kiivikas, kes käis suhteliselt ettevaatamatult sõnadega ringi Maire Aunaste telesaates „Mida teie arvate?". Kiivikase sõnavõtt pälvis tugevat kajastust ka mujal meedias, näiteks kiirülevaatest Elu24s pärineb järgnev tsitaat: „Saate lõpuks taltub isegi mehine Ott Kiivikas, kes lubab, et kui Reimo talle kätt püksi ei hakka ajama, siis on kõik korras – las see orientatsioon siis olla."[4]

Miskipärast leiab naistevaheline armastus rohkem aktsepteerimist kui meestevahelised tunded – tõenäoliselt mõeldakse rohkem füüsilise läheduse kui vaimse ühtekuuluvuse peale. Tundub, et paljude meeste pähe eksiv pornotööstuse kultiveeritav unistus kahe naisega hullamisest kipub juba ammu sassi minema lesbilisuse kuvandiga. Ka sellise stereotüübi kohta võib meediast näiteid leida. „Ärimees ja Riigikogu aseesimehe Kristiina Ojulandi pikaaegne kallim Raimo Kägu tunnistab, et tal jääb meeste puhul fantaasiast puudu. „Jah, ma olen vist liberaalse mõtlemisega," tunnistab Kägu ajakirjas Naised, et aktsepteerib samasooliste kaaslastega peremudelit, kuid, „saan aru naistest, kuid meeste puhul jääb mul fantaasiast puudu," ütleb mees."[5] Varemgi radikaalse homovastasusega silma paistnud Märt Sults tuli hiljutises intervjuus lagedale ootamatult vastukäivate avaldustega. „Mulle meeldib vahel vaadata pornofilmi kahe naisega," teatas ta alustuseks ning siirdus siis oma tavapärase homoseksuaalsust rõveduseks kuulutava jutustuse juurde. Artikkel lõpeb

---

[2] Laidre, E (2009). *Aunaste saatest sai homokarneval.* Delfi (29.09.2009)

[3] Lehtsaar, T (2009). *Vaikiv ajastu homoküsimuses.* Delfi (03.02.2009)

[4] *Mida teie arvate?: Parem aus gei kui pätist hetero.* Elu24 (25.09.2009)

[5] *Raimo Kägu homodest: mul jääb fantaasiast puudu.* Õhtuleht (10.06.2009)

sellise lõiguga: „Märt ei saa aru, miks on vaja üksteisele kõiksugu vidinaid pärasoolde toppida. „Siis vanast peast käid kolmede trussikutega, sest pärasool käib välja kuni viis sentimeetrit ja pärast kakamist peab seda tagasi lükkama," teab Märt Sults rääkida."[6]

Võib tunduda uskumatu, kuid veel 2009. aastal pidas Eesti Vabariik homoseksuaale HIVi nakatumisel suuremaks riskirühmaks kui heteroseksuaale ja korraldab spetsiaalse kampaania 50 000 tugeva kondoomi ja libesti jagamiseks meestega seksivate meeste hulgas. Eesti Päevaleht kajastab toimuvat neutraalselt ja lühidalt, avaldades vaid Tervise Arengu Instituudi vastava osakonna juhataja kommentaari: „HIVi ja aidsi riikliku strateegia üheks eesmärgiks on viiruse leviku ennetamine meestega seksivate meeste hulgas."[7] Asja uurides selgub, et Eesti aidsiennetuskeskus toob riskirühmadena välja homoseksuaalsed mehed, prostituudid ja veeni süstivad narkomaanid. Samal ajal nähakse maailmas viimasel ajal pigem tendentsi, et riskirühmad laienevad lastele ja naistele; meeste puhul mängib HIVi nakatumisel põhirolli keeruline sotsiaalne taust. Ametlik statistika on meid samuti juba mõnda aega varustanud andmetega, mille kohaselt võiks homoseksuaalide kõrvale sama hästi moodustuda riskirühm koduperenaistest, kelle „usaldusväärne" kaasa armukeselt HIV-üllatuse voodisse kaasa toob. Eurostatis on saadaval 2004. aastal avaldatud uurimus, mille kohaselt Euroopa Liidus (25 riigis, mille hulka kuulus juba toona ka Eesti) 2003. aastal avastatud uutest HIV-positiivsetest 40% olid heteroseksuaalid, 30% veeni süstivad narkomaanid ja 20% homo- või biseksuaalid. Võrdluseks: 1985. aastal oli Euroopas 60% uutest HIVi leidudest homo- ja biseksuaalsed mehed, kuid vahepeal on kultuurisituatsioon (mäletate tollast legendaarset pidutsemistrendi?) ja teadlikkus aidsist tundmatuseni muutunud.

Seadusandlusest, ka abielust

Seadusandluse valdkonnas üks enam kõneainet pakkunud teema 2009. aastal oli Leedu seimi seadus, mis määratleb alaealistele sobimatud infomaterjalid ja takistab nende levikut. Sellise info hulka kuulub ka LGBT teave, mida muidugi antud kontekstis nimetatakse propagandaks. Ka eesti mõttevabaduse eest seisjad, kelle hulgas leidub nii hetero- kui ho-

[6] *Märt Sults rääkis oma seksielust.* Elu24 (27. 11.2009)

[7] *Riik jagab geidele tasuta 50 000 kondoomi.* Eesti Päevaleht (21.01.2009)

moseksuaale, korraldasid Leedu saatkonna ees meeleavalduse ning pöördusid abipalvega kõigi Balti riikide valitsuste poole. Kui ühed astuvad välja inimõiguste eest, siis loomulikult leidub kohe ka neid, kes kutsuvad üles hoopis kaitsma traditsioonilist peremudelit ja tõstma iivet ning vastanduma euroopalikele väärtustele sisuliselt marurahvuslust ja ksenofoobiat õhutava vastulausega. Näiteks, Eesti Rahvusliku Liikumise juht Martin Helme, Euroopa Parlamendi kandidaat, esines enne valimisi meedias avaldusega, milles ta taunis nii püüet taotleda seksuaalvähemustele abiellumis- ja lapsendamisõigust kui ka kriminaliseerida homokriitilised seisukohad. Eriti alarmeerivaks pidas Helme sallivuse ja mitmekesisuse nime all lasteaedadesse ja koolidesse sisse viidavat homopromo.

Leedu seadusemuudatuse järellaines domineeris ka Postimehe lugejagallupis seisukoht, et „samasooliste paaride kooselu seadusliku reguleerimise asemel tuleks homode suhtes seadusi karmistada". Kõigi karmi korra ihalejate meelehärmiks rõhutas justiitsministeerium, et „midagi eriti karmistada ei ole võimalik, sest siis mindaks vastuollu põhiseaduse ja Eestile siduva rahvusvahelise õigusega."[8]

Skandaalimõõtu diskussioon lahvatas 2009. aastal Viimsi vallas, kus lesbipaari lastele keelduti võimaldamast tavaliste paljulapseliste perekondadega samaväärseid hüvitisi. Juhtum on pretsedenti loov, kuna võib rajada teed samasooliste partnerlusseaduse loomiseni, aga ka vabaabielus elavate paaride turvatunde saavutamiseni. Vaidlus sotsiaalhüvitiste üle taandus juba sellele, kuidas me mõistame perekonda: kas seadusandluses kehtib traditsiooniline nai-

> Tundub, et paljude meeste pähe eksiv pornotööstuse kultiveeritav unistus kahe naisega hullamisest kipub juba ammu sassi minema lesbilisuse kuvandiga.

ne-mees-abielu mudel või peaks lähtuma leibkonna terminist.

Antud lugu on olnud võimalik jälgida rohkem või vähem tsenseeritud uudiste ja artiklite vahendusel. Üks artiklinäide selgitab ülaltoodud leibkonnaga seotud terminoloogilisi asjaolusid, kuid avaldab artikli lõpus, et ajakirjaniku enese jaoks säärases poliitiliselt korrektses maailmas elamine tegelikult ei sobi ja ta naerab selle välja. „Leibkond on inimeste kooslus, kes elavad ühe

[8] Sulbi, R (2009). *Ministeerium: seadusi homode suhtes karmistada ei saa.* Postimees (23.07.2009)

katuse all – nagu väike kogukond, mis põhineb ühisel hakkamasaamisel," kõlab kõigepealt artiklis toodud tsitaat uuelt Viimsi vallavanemalt Urve Palolt. Anonüümne ajakirjanik lõpetab artikli ootamatult: „Kes kellega mida teki all teeb, pole riigi ega omavalitsuse asi. Tähelepanu, noortekommuunid, vanavanematega ühe katuse all elunejad, seltsid, sektid, sõpruskonnad, jälgige Viimsi võitlust! Uus perekond luuakse katuse, mitte teki all."[9] Kahjuks ei ole ajakirjanik teemat endale piisavalt selgeks teinud ning paneb humoorikalt perekonna ja leibkonna mõisted ühte patta, kuigi kõnealune vaidlus suuresti just nende mõistete erinevuse ümber keerleski.

Üks hoopis teistmoodi objektiivne pilt sellest, kui hästi-halvasti meedia on suutnud samasooliste paaride olmeprobleeme tavainimestele edastada, tekib Viimsi juhtumi peategelasteks kujunenud lesbipaari kaitsva advokaadi Reimo Metsa antud *online*-intervjuus[10], kus ta selgitab sama kurioosumi üksikasju, vastates inimeste saadetud küsimustele. Need küsimused peegeldavad esmajoones võimetust süveneda konkreetse probleemi üksikasjadesse – kuid ometi tahtmist sõna sekka öelda – lisaks aga tahtmatust mõista teistsugust. Eri aspektidest pakub küsijatele huvi perekonna definitsioon ning majandussurutise pitseriga ajale kohaselt väljendub siin ka puhtalt kadedus: miks peaks saama toetusi, kui rahalisi raskusi ei ole. 2009. aasta novembri lõpuks on saaga jõudnud staadiumisse, kus Viimsi vald kaebab suurema seadusandlusalase diskussiooni tekitamiseks kohtuotsuse edasi, kuid annab lesbipaari lastele aastaks tasuta sõiduõiguse ühistranspordis.[11]

Kuna geiparaadi 2009. aastal ei korraldatud, on senine oluline diskussiooni ergutav teema ära jäänud, kuid asendunud muude skandaalidega. Viimsi juhtum on inspireerinud mitmesuguseid arvamusavaldusi, millest toon järgnevalt vaid üksikud näited. Eesti naisteajakirjanduse rajaja Tiina Kruus arvab, et LGBT kogukond vajab hädasti oma huvide eest võitlemiseks ja seadusemuudatuste kiirendamiseks üldiselt armastatud staari, kes oma homoseksuaalsust avalikult tunnistaks.[12] Tõenäoliselt on Kruusil õigus, sest kõigi seksuaalvähemuste hulgast paistavad rohkem välja ikka ekstsentrilisemad veidrikud, kelle arusaamade ja elustiiliga iga sama seksuaalset orientatsiooni jagav kodanik end seostada ei soovi ning seetõttu eelistab oma seksuaalsust kiivalt varjata. Linnavolinik Tarmo

[9] *Urve Palo lõpetab lesbipaari kiusamise.* Eesti Ekspress (29.10.2009)

[10] Online-*intervjuu: vastas kõmulise Viimsi valla lesbipaari jurist Reimo Mets.* Elu24 (23.11.2009)

[11] *Viimsi kaebas samasooliste pere kohtuotsuse edasi.* Tallinna Postimees (18.11.2009)

[12] Kruus, T (2009). *Eesti vajab homostaari.* Delfi (05.11.2009)

Kruusimäe aga leiab, et „lesbi- ja geiorganisatsioonides on masendavalt vähe liikmeid", seetõttu pole mingit põhjust viia seadusi kooskõlla selle kildkonna soovidega pereelu elada ning vajalik oleks propageerida konservatiivseid pereväärtusi.[13] Eks selline suhtumine ole üks põhjusi, miks seksuaalvähemused peavad vajalikuks „kapis püsida". Samasooliste kooselu seaduslikku reguleerimist on kommenteerinud ka advokaadid. Näiteks on öeldud, et Euroopa õigus- ja väärtussüsteemi kuuludes peaksime samasooliste kooselusid seaduslikult tunnustama varem või hiljem: „On oodata, et me tulevikus ikkagi vähemuste, sh samasoolistes kooslustes elavate inimeste huvisid paremini mõistma ja tunnustama õpime. Parem, kui seda ei peaks tegema Brüsseli meeleheaks, kampaania korras."[14]

Kerges ajakirjanduses on samasooliste abielud sedavõrd populaarne teema, et avaliku elu tegelastelt armastatakse paluda intervjuudes sellesse oma suhtumist väljendada. Samasooliste abielusid toetavad artiklid sisaldavad näiteks filmirežissööri Veiko Õunpuu[15], viimasel ajal peamiselt teleprodutsendina tuntud Ken Saani[16] ja suhtekorraldaja-promootori Reno Hekkonensi[17] ütlemisi ning muidugi mõjub see seksuaalvähemustele positiivselt. On iseloomulik, et mitmed kõnelenutest mainivad mehi õrnema sugupoolena. Tihti on aga tegemist loomingulise isiksustega ning kultuurikaugema inimese jaoks ei ole ütlejad sellisel puhul arvamusliidrid. Samuti samasooliste kooselu toetav Mart Mardisalu on lisaks tulnud välja mõttega, et kõrvuti tuleks teaduslikult uurida nii homoseksuaalsete paaride kui ka üksikvanemate peremudelit, sest kummagi kogemuse mõju indiviidi arengule ei ole teada.[18] Tõepoolest, järelikult ei ole ka võimalik võrrelda, kumb elukeskkond on kasulikum või kahjulikum ning milline perekond kasvatab kõige väärtuslikuma ilmakodaniku.

Samamoodi võib meedia kajastada ka nende avaliku elu tegelaste arvamusi, kes samasooliste kooselusid ei mõista. Selles laadis arvamusavaldustega on meedia fookusesse sattunud näiteks Emil Rutiku[19] ja Sulo Tintse[20]. Õhtuleht on vahendanud Kalle Klandorfi näge-

[13] Kruusimäe, T (2009). *Viirastuste armee meie keskel.* Õhtuleht (27.10.2009)

[14] Tupay, P K (2009). *Vähemuste kaitse enamuse toetuseta?* Postimees (29.07.2009)

[15] *Veiko Õunpuu toetab samasooliste perekondi.* Õhtuleht (19.10.2009)

[16] *Ken Saan pooldab homoabielusid.* Publik (26.10.2009)

[17] *Rene Hekkonens pooldab homopaari perena.* Õhtuleht (22.05.2009)

[18] *Mart Mardisalu uuriks homoseksuaalide ja üksikvanemate laste arengut.* Õhtuleht (19.06.2009)

[19] Rutiku, E (2009). *Loodus ei saa endale samasooliste suhteid lubada.* Õhtuleht (30.01.2009)

[20] *Sulo homodest: see on ebardlik ja vale – perversne!* Õhtuleht (17. 04.2009)

must samasooliste kaaslastega peremudelist, mille ta on algselt esitanud ajakirjale Naised. Eriti pakub siinkohal huvi sõnavalik, mis viitab lemmiklooma pidamise problemaatikale: „Minu arvates tekitab see suure hulga probleeme, eriti veel siis, kui nad otsustavad lapse võtta."[21]

Lepitamatus religiooniga

Homoseksuaalsuse ja religiooni suhe näib olevat tupiktee, vähemalt Eestis. Kiriku seisukohti on erakordselt tugevalt püüdnud raputada Tartu Ülikooli religiooniantropoloogia doktorant Meelis Süld: „Piibel ei ole seksiõpik ega kokaraamat, vaid pühakiri, mis juhatab vaimsele teekonnale. Piiblis on tohutul hulgal keelde, mida kirik ammu enam ei järgi. Vastasel juhul ei tohiks me süüa näiteks sealiha, jäneseliha ega angerjat, rääkimata verivorstist." Süld jõuab novaatorliku ettepanekuni: „Kirik peaks väärtustama püsivaid tugevaid paarisuhteid, toetama inimeste soovi pühenduda armastuses teineteisele ja saaks olla siinkohal ka samasooliste paaride kooselu registreerimise lubamises kahtlevale Eesti riigile eeskujuks."[22]

Doktorandi avalduse peale pahandatakse, kuid elu läheb endist viisi edasi. Paari kuu pärast tuleb avaldusega välja Tartu Pauluse koguduse õpetaja Joel Luhamets: „Pühakirja järgi on seksuaalsus ikkagi soo jätkamiseks ja kui seksuaalsus on millekski muuks kui soo jätkamiseks, siis ta on väärastunud ja ebanormaalne." Ning lisab: „Kui seda hakatakse normaalseks pidama, siis see on probleem."[23]

Samal päeval teeb Õhtuleht kokkuvõtte tavapärasest mentaliteedist religiooniringkonnas: „Eestile lähim paik, kus geid oma suhet seaduslikult registreerida saavad, on Rootsi. Eesti kirikurahvas isegi ei kaalu homodele sellise võimaluse andmist – nende seisukohalt on tegemist paraja hälbega. Eesti usukogukonnad on seisukohal, et homosuhted ei ole normaalsed. Seda, kas tegemist on haiguse või puudusega otse aga ka välja ei öelda. Eelkõige on kiriku jaoks tähtis perekond ja keskkond, kus lapsed kasvavad."[24] Seega suhtuvad siinsed religioossed institutsioonid samasoolistesse peredesse vägagi konservatiivselt.

---

[21] *Kalle Klandorf geide kooselu ei aktsepteeri.* Õhtuleht (09.10.2009)

[22] *Meelis Süld: Kirik võiks toetada homoabielusid.* Delfi (24.08.2009)

[23] *Vaimulik: Homoabielud pole normaalsed.* Delfi (30.10.2009)

[24] *Kas geiabielu taunivad Eesti kirikuisad elavad keskajas?* Õhtuleht (30.10.2009)

Millest tõstatub meedias homoteema?

Välismaa staaride voodielu leiab Eesti meedias kajastamist rikkalikult, et mitte öelda detailirohkelt. Eesti samasooliste paaride suhted nõnda tihti pressi hambusse ei satu, sest mõistlikud paarid hoiavad omavahelised asjad saladuses ja nende ühine seltskonda ilmuminegi on haruldus. Ometi leidub üksikuid erandeid. Näiteks: „Homoklubi Angel omanikfirma BDG juht Peeter Rebane ja tantsupedagoog ja 2007. aasta noorte laulu- ja tantsupeo üks üldjuhte Märt Agu käisid koos oma lemmiku, iiri tõugu hundikoeraga nädalavahetusel Rahvuslikul Koertenäitusel Tallinna lauluväljakul."[25] Järgneb koeratõu üksikasjalik kirjeldus.

Samas oskab kõmupress uudise välja imeda imepisikesest infojupikesest – näiteks sedalaadi pikk artikkel, milles faktid asjaosalistelt kinnitust ei saagi: „Aasta algul Austraaliasse õnne otsima siirdunud Ingrid Peegi ja Maret Soomi Facebooki kontodel seisab, et nad on mõlemad hõivatud ning suhtes teise naisega."[26] Homoseksuaalsusega on nõndaviisi artiklit pealtnäha lihtne müüa ja tekitada olematuid teemasid.

Homosildi võib Eestis külge saada tõepoolest lihtsalt. Trendikalt riietuv fotograaf Indrek Galetin kurdab, et „kõiki vähegi trenditeadlikumalt riietuvaid mehi kiputakse Eestis kohe geideks pidama".[27] Homoks võidakse tänapäeval tituleerida ka avalikkuses naljatlemisi antud põsemusi eest, kusjuures tekkinud skandaal kahjustab väidetavalt tegelikke heterosuhteid, nagu juhtus filmi „Buratino" peaosalise Mikk Nurgaga.[28] Perekonnaga on meedia tõttu probleeme olnud teistelgi – meedias „kapist väljumise" tõdesid jaganud ja 2009. aastal ka poliitikasse suundunud noormehe Ago Pressi puhul põhjendatult, s.t meedia ei kirjutanud tema homoseksuaalsusest ekslikult.[29]

> Homoseksuaalsuse ja religiooni suhe näib olevat tupiktee, vähemalt Eestis.

[25] *Märt Agu ja Peeter Rebane esitlesid oma lemmiklooma.* Elu24 (16.09.2009)

[26] *Maret Soomil ja Ingrid Peegil on austraallannadega armusuhe?* Õhtuleht (11.06.2009)

[27] *Fotograaf Indrek Galetin: kõik trendikaid riideid kandvad mehed pole homod!* Publik (22.06.2009)

[28] *Buratino-Miku homoskandaal rikkus suhte tüdruksõbraga.* Õhtuleht (27.04.2009) / *Buratino osatäitjal eluisu otsas: ma ei ole homo!* Õhtuleht (22.04.2009)

[29] *„Kapist välja tulemise" otsus tõi kaasa peredraama.* Õhtuleht (07.01.2009)

Vanemas põlvkonnas säilinud nõukogude ajastu mentaliteedi jäänukid toovad esile tollal levinud negatiivset suhtumist, sest siis oli homoseksuaalsus kriminaalselt karistatav. Näitleja Rudolf Allabert meenutab ajaleheveergudel, kuidas tal filmi „Metskapten" võtetel juuksed punaseks värviti ja seepeale homod külge lööma hakkasid: „Vandusin tuld ja tõrva, aga Komissarov vaid naeris. /.../ See on ju õudne, kui üks mees vaatab sind sellise näoga, nagu üks normaalne mees vaatab ilusat naist. Ihukarvad tõusevad püsti, kui ta sulle maia näoga otsa vahib."[30]

Seksuaalvähemuste poliitiline karjäär on Eestis üldiselt kõneainet pakkunud. Vähem on aga kirjutatud sellest, et LGBT ringkonda kui üsna homogeenset inimgruppi poliitilises valimisvõitluses ära kasutatakse. Mart Puki arvamuslugu esitab versiooni, kuidas manipuleeriti samasooliste abielude võimaliku lubamisega: „Vägisi jääb mulje, et Andra Olmi koostatud korralikku analüüsi kasutati ära massimeeleolude kompamiseks. /.../ Paari nädala pärast jääb osava manipulatsiooni tõttu rahvale meelde vaid üks asi: Reformierakond mitte ainult ei kaalu geiabielude lubamist, vaid ka ei luba."[31]

On üsna selge, et praegused ühiskondlikud väärtused ja tolerantsus ei ole piisavad selleks, et homoseksuaalid ennast Eestis päris hästi tunneksid. Seetõttu on siiani levinud variandid emigreeruda või elada n-ö sisepaguluses, omades topeltidentiteete. See rakurss on läbi jooksnud ka meediast, eriti radikaalselt püüavad seda selgitada välismaalased. Eestist kui ebatolerantsest ja väärastunud ühiskonnast kirjutab näiteks Soome ajakirjanik Sami Lotila: „Kõige agaramad Eestist põgenejad on olnud homoseksuaalid, sest, nagu teame, nende elu on tehtud oma kodumaal põrguks. Pole siis ime, et ebaproportsionaalselt suur osa Eesti esindajatest maailmas on homod."[32]

Vaenu õhutavad meediakajastused

Eelnevatest homoseksuaalsust väga mitmekesisel tasemel käsitlevatest vaatenurkadest nähtub, et skandaalne uudis – ajakirjaniku klaviatuurist välja imetud intriig või kas või kellegi emotsionaalne arvamus – müüb Eesti meedias ilmselgelt paremini kui informatiivne, hariv, põhjalik arutelu seksuaalvähemuste teemadel. Teatavasti leidub internetikommentaaride hul-

[30] *Kuidas Allaberdile homod külge lööma hakkasid.* Õhtuleht (03.09.2009)

[31] Pukk, M (2009). *Inimkatsed homodega.* Õhtuleht (23.07.2009)

[32] Lotila, S (2009). *Eesti noor on loll ja laisk!* Õhtuleht (28.10.2009)

gas homoseksuaalsust puudutavate teemade all tihtipeale LGBT ringkonna aadressil varieeruvas koguses vaenu õhutavat sõimu ning Eestis puudub ametkond, kelle poole selliste muredega võiks pöörduda.

Vaenu õhutavate artiklite näitena võiks esile tuua Õhtulehe loo, mis kajastab Tartusse rajatavat geiklubi.[33] Juba pealkiri („Tartust on saamas raju geikeskus") on eksitav: vaevalt saab Tartust geikeskus, sinna rajatakse lihtsalt üks geiklubi, samas kui Tallinnas on neid artikli trükkimineku ajal viis. Šokeerivam on aga moodus, kuidas artikkel laskub sissejuhatuse ja sisulise lahtiseletuseta vägivaldse kommentaarini täiesti kõrvaliselt isikult. Tsitaat: „„Peksasaamise risk on neil ikka päris suur, kui nad oma tantsuklubi avavad. Ja mitte meie käest, vaid tavaliste eesti meeste käest," kommenteerib Emajõelinna *skinhead* Urmas Virkmaa Tartusse esindusliku geiklubi rajamist."

Kui MTÜ Eesti Seksuaalvähemuste Kaitse Ühing pöördus internetisolvangutega Euroopa Inimõiguste Kohtusse, esines Margus Lepa küsiva arvamusavaldusega, mis täidab kenasti ära ka selle lahtri, millega solvavad ja vaenuõhutavad kommentaarid tihti tegelevad: LGBT ringkonna seostamise aktsepteerimatute hälvetega. „Kus on piir „seksuaalvähemuse" ja perverssuse vahel? Kas grupiseks on juba seksuaalvähemus ja kas grupiseksis osalejatel on üksteise vastu mingeid tundeid? Kas onanism ja liputamine võiksid olla eelnimetatud MTÜs eraldi sektsioonid või ollakse samas pajas? Kas MTÜga võivad ühineda ka nekro- või vähemalt gerontofiilid? /.../ Millal hakatakse eurokohut tüütama Eesti kümnekonna (võimaliku) kaktusekoinija õiguste tagamiseks ja kellel neid õigusi vaja oleks?"[34] Huvitaval kombel on hr Lepa jätnud omavahel kõrvutamata homoseksuaalid ja pedofiilid – demagoogiline praktika, millega armastatakse homoseksuaalsust tihtipeale demoniseerida. Homosuhetes osalevad siiski enese tegude eest täit vastutust kandvad täiskasvanud, mitte lapsed – ammugi mitte laibad, nagu eeldatakse võrdluse puhul nekrofiiliaga.

> Pole kahtlust, et enamik ajakirjanikke annab oma parima, vahendamaks seksuaalvähemusi puudutavaid uudiseid kõigiti objektiivselt, nii et pereväärtuste pärast muretsevad konservatiivid saaksid rahulikult magada ja ka seksuaalvähemused ei tunneks end ohustatuna.

[33] *Tartust on saamas raju geikeskus.* Õhtuleht (11.05.2009)

[34] Lepa, M (2009). *„Keelatud" sõnad, „lubatud" mõtted.* Delfi (31.01.2009)

Margus Lepa mõttemaailm tekitab paratamatult paralleele Delfi kommentaaridega, milles kasutatavat sõnavara aastatel 2000–2007 on uurinud Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur Liisi Laineste oma teadustöös „Rassism ja ksenofoobia Eesti internetis". „Homode nimetused kuuluvad Laineste andmeil valdavalt ühte liiki – halvustav sõim: emane, pede, pederast, *gay* (gei), seksuaalvähemus, omasooihar, poistepilastaja, inimjälkus, pervert, hälve (hälblane), sitahunnik, libeda tukaga poiss, meeste pruukija, ebanormaalne, väärakas pede, poolearuline debiilik, lilla, Angeli publik, vikerkaarevärviline, kommionu, homoaktivist, piider, sitaimeja, anaalhoor, pepuvend, poistearmastaja."[35]

Kokku võttes

Tähelepanelik lugeja märkas, et seksuaalvähemustega seotud meediakajastustes moodustusid teatavad tüüpmudelid, millest osad on püsivamad, teised kajastavad tõesti ainult 2009. aasta meediat. Levinud stereotüüpide hulka kuulusid arvamused, et homod on okei, aga homopropaganda paha; olen tolerantne, kui homod püsivad vagusi omaette; lesbid tolereeritud, geid mitte ja seksuaalvähemused kui HIV riskirühm. Suuremad seadusandlusega seotud juhtumid 2009. aastal olid Leedu seimi vastu võetud alaealistele sobimatuid infomaterjale määratlev seadus, eriti aga Viimsi valla juhtum, kus lesbipaari lastele ei võimaldatud teiste suurperedega võrdseid hüvitisi. Mõlemast olukorrast on hargnenud laiapõhjalisem diskussioon, kuid religiooni esindajad Eestis homoseksuaalsust endiselt ei aktsepteeri. Eesti homostaaridel pole kõmupressis välismaalastele suurt midagi vastu panna, seetõttu imetakse infot suvalistest killukestest. On meediakajastusi, mille toon on vaenu õhutav. On teemasid, millele võiks mõnede pseudoprobleemide kõrvale meedias edaspidi ruumi leida. Üllataval kombel ei ole meedias juttu olnud tööalasest diskrimineerimisest – vallandamisest, töölt lahkuma sundimisest ja muust surveavaldusest homoseksuaalsuse tõttu. Samuti ei ole mainitud kiusamisjuhtumeid koolis. On ilmne, et tegelikkuses sellised kahetsusväärsed intsidendid toimuvad, kuid tõenäoliselt ei ole neid teemasid kuigi meeldiv meedias üles võtta. Esialgu puudub ka pädev uurimuslik baas nende küsimustega tegelemiseks, kuigi Lääne

[35] Erelt, P (2009). *Delfi debiilik läks teaduslukku.* Eesti Ekspress (19.06.2009)

[36] Rajasaar, Y (2009). *Omasooiharus ei ole peavooluteema.* Delfi (29.07.2009)

riikides on LGBT uuringutega tegeletud alates 1970. aastatest.

Hüva, geidest ja lesbidest meedias räägitakse. Suisa kurdetakse, et liiga palju – et omasooiharus olevat peavooluteema.[36] Ent osa elus loomulikke seksuaalvähemustega seotud nähtusi on meedia tähelepanu alt välja jäänud. Biseksuaalsusest ei ole 2009. aastal peavoolumeedias juttu olnudki – pigem armastatakse seksuaalvähemuste puhul rõhutada mustvalget valikut kui asjaolu, et inimesele võib partneri valikul tähtsamaks osutuda sugu kui isiksus. Võib-olla tulenevad siit ka arusaamatused seoses samasooliste kooselude ja lastega? Tihedamini räägitakse lapsendamisõigusest kui sellest, et lapsed võivad samasoolises kooselus elaval inimesel tekkida täiesti loomulikul teel, näiteks eelmisest suhtest. Transseksuaalsus püsib viimastel aastatel Eesti meedia huviorbiidis ainult tänu Angela Aaki julgusele olla tema ise ja järjekindlalt ajakirjanike küsimustele vastata. Pärast soovahetusoperatsiooni läbimist on ta meediasse sattunud kõige rohkem intervjuudega otseselt ja kaudselt naiselikkuse teemadel. Meedia otsib jätkuvalt tõestust, et „patsient" on nii hingelt kui kehalt naine ja kõige paremini tuleb see välja suhtumises riietesse, poodlemisse või meestesse.[37]

Pole kahtlust, et enamik ajakirjanikke annab oma parima, vahendamaks seksuaalvähemusi puudutavaid uudiseid kõigiti objektiivselt, nii et pereväärtuste pärast muretsevad konservatiivid saaksid rahulikult magada ja ka seksuaalvähemused ei tunneks end ohustatuna. Sellisest vaikselt hõõguvast konfliktist aga ongi vast põhjustatud situatsioon, kus vähesed ajakirjanikud ja väljaanded võtavad ette põhjalikuma seksuaalvähemuste problemaatika üle arutlemise. Eelistatakse pigem pealiskaudseid meediamulle, sest tõsisemate probleemide tõstatamisel tituleeritakse see tõenäoliselt propagandaks ja vaenu õhutavate kommentaaride hulka ei jõua paksu nahata ära seedida. Nõnda esitatakse jätkuvalt sarnaseid leierdatud küsimusi ja käsitletavates teemades on areng märkamatu.

[37] *Angela Aak puhastab kaltsukast ostetud riideid halvast energiast.* Buduaar (03.08.2009) / *Angela Aagil on nõrkus muusikute vastu.* Publik (06.01.2009)

Allikad

Angela Aagil on nõrkus muusikute vastu. Publik (06.01.2009)

Angela Aak puhastab kaltsukast ostetud riideid halvast energiast. Buduaar (03.08.2009)

Buratino osatäitjal eluisu otsas: ma ei ole homo! Õhtuleht (22.04.2009)

Buratino-Miku homoskandaal rikkus suhte tüdruksõbraga. Õhtuleht (27.04.2009)

Erelt, P (2009). *Delfi debiilik läks teaduslukku.* Eesti Ekspress (19.06.2009)

Fotograaf Indrek Galetin: kõik trendikaid riideid kandvad mehed pole homod! Publik (22.06.2009)

Kalle Klandorf geide kooselu ei aktsepteeri. Õhtuleht (09.10.2009)

„Kapist välja tulemise" otsus tõi kaasa peredraama. Õhtuleht (07.01.2009)

Kas geiabielu taunivad Eesti kirikuisad elavad keskajas? Õhtuleht (30.10.2009)

Ken Saan pooldab homoabielusid. Publik (26.10.2009)

Kruus, T (2009). *Eesti vajab homostaari.* Delfi (05.11.2009)

Kuidas Allaberdile homod külge lööma hakkasid. Õhtuleht (03.09.2009)

Lamp, D (2005). *Seksuaalvähemuste representatsioon eesti meedias 2004. aastal* (lk 18). Tartu Ülikool, Sotsiaalteaduskond, Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond. Bakalaureusetöö

Laidre, E (2009). *Aunaste saatest sai homokarneval.* Delfi (29.09.2009)

Lehtsaar, T (2009). *Vaikiv ajastu homoküsimuses.* Delfi (03.02.2009)

Lepa, M (2009). *„Keelatud" sõnad, „lubatud" mõtted.* Delfi (31.01.2009)

Lotila, S (2009). *Eesti noor on loll ja laisk!* Õhtuleht (28.10.2009)

Maret Soomil ja Ingrid Peegil on austraallannadega armusuhe? Õhtuleht (11.06.2009)

Mart Mardisalu uuriks homoseksuaalide ja üksikvanemate laste arengut. Õhtuleht (19.06.2009)

Meelis Süld: Kirik võiks toetada homoabielusid. Delfi (24.08.2009)

Mida teie arvate?: Parem aus gei kui pätist hetero. Elu24 (25.09.2009)

Märt Agu ja Peeter Rebane esitlesid oma lemmiklooma. Elu24 (16.09.2009)

Märt Sults rääkis oma seksielust. Elu24 (27. 11.2009)

Online-*intervjuu: vastas kõmulise Viimsi valla lesbipaari jurist Reimo Mets.* Elu24 (23.11.2009)

Pukk, M (2009). *Inimkatsed homodega.* Õhtuleht (23.07.2009)

Raimo Kägu homodest: mul jääb fantaasiast puudu. Õhtuleht (10.06.2009)

Rajasaar, Y (2009). *Omasooiharus ei ole peavooluteema.* Delfi (29.07.2009)

Rene Hekkonens pooldab homopaari perena. Õhtuleht (22.05.2009)

Riik jagab geidele tasuta 50 000 kondoomi. Eesti Päevaleht (21.01.2009)

Rutiku, E (2009). *Loodus ei saa endale samasooliste suhteid lubada.* Õhtuleht (30.01.2009)

Sulbi, R (2009). *Ministeerium: seadusi homode suhtes karmistada ei saa.* Postimees (23.07.2009)

Sulo homodest: see on ebardlik ja vale – perversne! Õhtuleht (17. 04.2009)

Tartust on saamas raju geikeskus. Õhtuleht (11.05.2009)

Tupay, P K (2009). *Vähemuste kaitse enamuse toetuseta?* Postimees (29.07.2009)

Urve Palo lõpetab lesbipaari kiusamise. Eesti Ekspress (29.10.2009)

Vaimulik: Homoabielud pole normaalsed. Delfi (30.10.2009)

Veiko Õunpuu toetab samasooliste perekondi. Õhtuleht (19.10.2009)

Viimsi kaebas samasooliste pere kohtuotsuse edasi. Tallinna Postimees (18.11.2009)

Kruusimäe, T (2009). *Viirastuste armee meie keskel.* Õhtuleht (27.10.2009)

EESTI GEILIIKUMINE

Eesti võrdluses USA, Lääne- ja Ida-Euroopaga

HELEN TALALAEV
Soouuringute magister

Organiseeritud geiliikumise algust võib läänemaailmas arvestada umbes 1960. aastate keskpaigast, Ida-Euroopas 1980. aastatest, Eestis veidi hiljem. Kui USAs ja Lääne-Euroopas on juba aastaid *queer*-uurimusega tegeletud, siis Eestis on see teema alles üsna uus. Seega ongi käesolev artikkel üheks esimeseks sissejuhatavaks tutvustuseks, mis püüab Eesti geiliikumise Lääne-Euroopa ja Ida-Euroopa konteksti panna, leida sarnasusi ning erinevusi. Kõigepealt teen kokkuvõtte USAs alguse saanud geiliikumisest ning seejärel liigun edasi Lääne-Euroopasse. Järgmisena käsitlen Ida-Euroopat oma erinäolisusega ning püüan ka Eesti lääne-ida teljele paigutada. Oma artiklis kasutan lihtsustamise huvides läbivalt termineid „geiliikumine" ja „geiorganisatsioon", kuid reeglina pean silmas ikkagi LGBT inimesi ühendavat liikumist ning organisatsiooni.

Geiliikumise algus

Enne organiseeritud geiliikumise algust on üheks eelduseks muidugi homoseksuaalsuse dekriminaliseerimine, milleni pole kogu maailmas aga sugugi veel jõutud. Haiguste nimekirjast eemaldati homoseksuaalsus 1973. aastal. Geiliikumise esimene eesmärk on olnud geikogukonna innustamine ja julgustamine ning samal ajal üldise avalikkuse teavitamine seksuaalvähemuste olemasolust ja nende panusest ühiskonna toimimisse, olgu siis näiteks arstide, kunstnike, poliitikute või lihttööliste ja teenindajatena. Olete kunagi mõelnud, et teie naaber, juuksur või pangateller võib homoseksuaalne olla? Sealt edasi liigutakse inimõiguste retoorikat kasutades spetsiifiliste õiguste saamise poole: diskrimineerimise keelustamine, partnerlussuhete reguleerimine, abiellumise võimaldamine, laste adopteerimine.

Kuni 1960. aastate lõpuni oli läänemaailma geiliikumine eelkõige üksikute aktivistide kanda ning ühist ja laiaulatuslikku tegevust ei olnud. Tekkisid küll esimesed gei- ja lesbiorganisatsioonid, kuid organiseeritud ja laiaulatusliku tegevuseni jõuti siiski alles 1970. aastate alguses. Üheks abistavaks jõuks said kindlasti kogu ühiskonda haaranud 1960. aastate muutused nagu USAs tuult tiibadesse saanud võitlus mustanahaliste õiguste eest ning naisliikumine läänemaailmas. Seega aitas üldine poliitiline ja sotsiaalne õhustik ning kodanikujulguse ja -õiguste suurenemine kaasa ka geiliikumise arengule.

Esimesed organiseeritud seksuaalvähemuste ülesastumised toimusid aastail 1965–1969 Philadelphias. Iga aasta 4. juulil korraldati pikett „Annual Reminder", mille käigus kogu-

> Geiliikumise esimene eesmärk on olnud geikogukonna innustamine ja julgustamine ning samal ajal üldise avalikkuse teavitamine selleks, et näidata seksuaalvähemuste olemasolu ja olulist panust ühiskonna toimimisse.

nesid protestijad Independence Halli ette, andmaks märku sellest, et suure hulga USA kodanike inimõigused ei ole piisaval määral kaitstud. Oluliseks geiliikumise pöördepunktiks sai USAs aga 1969. aasta, kui New Yorgis ründas politsei Greenwich Village'is asuvat geibaari Stonewall Inn ning asus baari töötajaid ja *drag*-esinejaid arreteerima. Järgnes kolmepäevane mäss, mille käigus hakkas umbes 2000 lesbit, geid ja transinimest ning nende toetajat politseile vastu. See oli esimene kord USAs, kui nii suur hulk seksuaalvähemuste esindajaid oma õiguste eest välja astus. Aasta hiljem korraldasid nad New

Yorgis esimese vähemuste marsi, mis tähistas 1969. aastal toimunud protestiliikumist. Marss kulges Greenwich Village'ist Central Parkini. Osavõtjaid oli umbes 3000. Samal nädalavahetusel peeti LGBT gruppide marsse ka USA lääneranniku – Los Angeleses ja San Fransiscos. Esimese, New Yorgis toimunud marsi eesmärgiks oli ühelt poolt mälestada Stonewalli mässu, avaldada austust neile, kes astusid ühiselt valitsevale korrale vastu. Teisalt aga oli esimeste marsside eesmärk kogukonda innustada ja julgustada, näidata toetust ning valmisolekut tulla välja ja oma õiguste eest marssida. Samuti sai üldise avalikkuse teavitamine kiiresti eesmärgiks, et muuta seksuaalvähemused ühiskonnas nähtavaks massiks. Just siis saidki alguse *pride*'id, mida korraldatakse paljudes riikides tänase päevani. Etteruttavalt võib öelda, et ka Eestis on *pride*'i mitu korda korraldatud, viimane toimus 2007. aasta augustis.

Pride'idega sai alguse organiseeritud geiliikumine, mis võttis üha enam ka poliitilise suuna. Geikogukonna innustamisest ja üldise avalikkuse teavitamisest liiguti edasi konkreetsete õiguste laiendamiseni, et seksuaalvähemustel oleksid oma elu korraldamisel samasugused õigused nagu heteroseksuaalsetel inimestel. Geisid ja lesbisid vaadeldi vähemusgrupina ning üha enam räägiti inimõigustest. 1970. aastatel püüti geisid ja lesbisid näidata nn tavaliste inimestena, kelle erinev seksuaalne orientatsioon ei mõjuta nende ülejäänud olemust. Nad olid tavalised naised ja mehed, nende identiteedi ainus erinevus oli nende seksuaalne orientatsioon. Liikumine püüdis geisid ja lesbisid näidata heterotega samasugustena ning seetõttu tauniti ekstsentrilise välimusega kaaslaseid, aga ka transseksuaale. Mingil määral võib sama tendentsi näha ka 1970. aastatest 1980. aastate keskpaigani naiste hulgas suurt mõju avaldanud lesbifeminismil, sest naised tundsid geiorganisatsioonides sageli, et nad jäävad pigem tagaplaanile, kui mehed võtavad vastu otsuseid. Naisliikumise ja suurema eneseteadvuse mõjul eraldusid naised geiorganisatsioonidest, ingliskeelset sõna *gay* hakati rohkem kasutama meeste kohta ning toimus teatav sisemine lõhenemine lesbi- ja geikogukonnas.

Teatavat uut suunda võib näha 1980. aastatel, kui kiirelt saadi teadlikuks aidsist ning selle levikust ja ohtlikkusest. Moodustati eraldi organisatsioone just aidsi ja seksuaalvähemuste teema käsitlemiseks (nt AIDS Coalition to Unleash Power, 1987). Geiliikumine võttis mingil määral jälle suuna sissepoole, hakates rõhutama turvaseksi tähtsust ja pöörates enam tähelepanu kogukonnaliikmetele.

Toimus muutus ka keelekasutuses. Kunagi oli hakatud kasutama sõna *gay* üldistusena kõikide seksuaalvähemuste ja transinimeste kohta, kuid aja jooksul oli see omandanud ehk liiga normatiivse varjundi. Nüüd võeti kasutusele sõna *queer*, aga võrdselt on täna kasutusel ka akronüümid LGBT, LGBTQ. Aja jooksul on

neid täiendatud eri tähtedega, üks viimaseid arenguid on olnud H (hetero) lisamine, mis viitab sellele, et seksuaalvähemused ja heteroseksuaalid ei peaks olema vastandatud, nad on tegelikult kõik lihtsalt inimesed.

Alates 1980. aastate lõpust võib näha, kuidas geiorganisatsioonid hakkavad tekkima ka väljaspool läänemaailma. Paljudes riikides on ka täna LGBT organisatsioonid endiselt ebaseaduslikud ning aktivistid kogevad tõsist vastupanu ja tagakiusamist ka riigi poolt. Lähima näitena võiks siinkohal mainida Leedut, kus 2009. aastal võttis seim vaatamata eelmise presidendi Valdas Adamkuse vetole siiski vastu seaduse, mis keelab laste seas levitada infot, mis räägib homo- ja biseksuaalsetest suhetest positiivses võtmes. Leedu president Dalia Grybauskaitė leidis võimaluse, kuidas seadusega edasi töötada, ning moodustas komisjoni, mis tegi parandusettepanekuid. 1. märtsil 2010 hakkas seadus muutunud kujul kehtima. Nüüd seisab seal, et alaealistele ligipääsetavates kohtades ei tohi olla infot, mis õõnestab pereväärtusi ning õhutab muud abielu ja peremudelit, kui on paika pandud põhiseaduses ja tsiviilkoodeksis. Mainitud dokumentides on kirjas, et abielu on mehe ja naise vaheline liit, seega pole seadust tegelikkuses olulisel määral muudetud.[1]

1990. aastatel arenes läänemaailma geiliikumine edasi kahes uues suunas. Esiteks said alguse geinoorte organisatsioonid, teiseks hakkasid organiseeruma transinimesed, kes seni olid sageli olnud koos geide ja lesbidega, kuid tundes, et nende huvid ja vajadused on siiski mõnevõrra erinevad, hakatigi 1990. aastatel oma organisatsioone looma.

Läänemaailmas on geiaktivistid ja -organisatsioonid juba üle 30 aasta geiõiguste eest võidelnud ja muidugi on seal homoseksuaalsetel paaridel oluliselt rohkem õiguseid kui Eestis, eriti mis puudutab õigust oma suhet registreerida. Kaks peamist võimalust on abielu ja tsiviilpartnerlus. Abielu annab paarile reeglina samad õigused nagu heteroseksuaalsele abielupaarile, tsiviilpartnerluse puhul on õigused enamasti piiratumad ja tihti läheb piir just lastega

> Kunagi oli hakatud kasutama sõna *gay* üldistusena kõikide seksuaalvähemuste ja transinimeste kohta, kuid aja jooksul oli see omandanud ehk liiga normatiivse varjundi.

[1] *Inimõiguslasi ärritav Leedu seadus jõustus mõnevõrra muudetud kujul.* Eesti Päevaleht (02.03.2010)

seotud teemade juurest. Taani sai 1989. aastal esimeseks riigiks, kus homoseksuaalsed paarid võivad oma partnerlust registreerida. 2001. aastal oli Holland esimene riik maailmas, kes lubas homoseksuaalsetel paaridel abielluda. Täna on Holland, Belgia, Hispaania, Kanada, Norra, Rootsi ja Lõuna-Aafrika Vabariik riigid, kus homoseksuaalsel abielupaaril on täpselt samasugused õigused nagu heteroseksuaalsel abielupaaril. Enamikus Euroopa Liidu liikmetest on homoseksuaalsetel paaridel õigus oma suhe mingil kujul registreerida. Kesk- ja Ida-Euroopa riikidest oleks ehk asjakohane ära märkida Ungari, Tšehhi, Sloveenia. Igal aastal lisandub riike, kus samasoolised paarid võitlevad välja õiguse oma suhet registreerida.

Ida-Euroopa raskused

Ülalpool kirjeldatud suundumused, arengud ja saavutused olid iseloomulikud läänemaailmale: Põhja-Ameerikale ning Lääne- ja Põhja-Euroopale. Millised aga olid arengud Ida-Euroopas ja Nõukogude Liidus? Ida-Euroopas pole võimalik eristada üht konkreetset sündmust, mida võiks pidada geiliikumise alguseks, nagu saab selleks pidada Stonewalli mässu USAs. Ida-Euroopa geid ja lesbid ei olnud moodustanud (poliitilist) kogukonda enne esimeste geiorganisatsioonide loomist 1980. aastate lõpus.[2] Enne seda kohtuti tutvumiskuulutuste kaudu, mida näiteks endise Jugoslaavia trükiajakirjanduses võis kohata alates 1960. aastate lõpust. Sel ajal polnud veel geibaare, mis Ida-Berliinis, Prahas ja Budapestis tekkisid alles 1980. aastate lõpus. Samuti oli kommunistliku režiimiga Ida-Euroopas organisatsioonide loomine väga keerukas, sest kommunistlik partei piiras karmilt igasugust nn riigihuvide vastast organiseerumist. USAs tegutseva, kuid Sloveenia päritolu politoloogiadoktorandi Nenad Senićі sõnul oli Ida-Euroopa esimene ametlik ja avalik geiõiguste eest seisev organisatsioon Sloveenias tegutsenud Magnus (asutatud 1984. aastal), mis oli saanud alguse tudengite kultuuriüritusest – Magnuse festivalist.[3] 1980. aastatest on küll teada pisikesi ja põrandaaluseid rühmitusi näiteks Ida-Saksamaalt, Tšehhist ja Venemaalt, kuid just Magnus oli esimene organisatsioon, mis tegi oma programmi avali-

[2] Senić, N (2005). *The Role of the Slovenian Gay Rights Movement in Challenging the Communist Ideology of Uniformity: An Introductory Narrative* (01.02.2010, URL: *http://www.allacademic.com//meta/p_mla_apa_research_citation/0/8/6/6/1/pages86616/p86616-1.php*)

[3] Ibid.

kult teatavaks ja esitas kommunistlikule valitsusele oma nõudmised.

Eelnevalt mainisin, kuidas läänemaailmas olid 1960. aastate sotsiaalne aktiivsus ja uued liikumised aidanud luua geiliikumise puhanguid. Ida-Euroopas ei saa sellistest mõjudest aga rääkida, sest ühiskonnad olid üsna suletud ja väljapoole valitsevat korda ulatuvaid kodanikualgatusi tauniti või lausa keelati. Samuti puudus siin sel ajal gei- ja lesbikogukond kui selline, inimesed olid põranda all ja jäid sinna veel aastateks. Alates 1960. aastate teisest poolest võib küll rääkida ajalehtedes ilmunud tutvumiskuulutustest, millest ridade vahelt lugejad oskasid õige info välja lugeda.

Tegelikult oli aga olukord veelgi hullem, sest 1970.–1980. aastatel peeti Ida-Euroopas ja Nõukogude Liidus homoseksuaalsust kriminaalkuriteoks ja haiguseks. Ka Eesti NSV Kriminaalkoodeksi §118 nägi meestevahelise anaalseksi eest karistusena ette kaheaastast vabadusekaotust. Naiste suhtes vastav seaduslik keeld huvitaval kombel puudus. Siin võib põhjusena näha seda, kuivõrd sekundaarsena nähti naiste seksuaalsust patriarhaalses ühiskonnas[4], mitte aga seda, et naistevahelisse seksi oleks sallivalt suhtutud.

Ida-Euroopas arenes geiliikumine kõige varem välja Sloveenias, kui 1984. aastal toimus Ljubljanas juba eespool mainitud Magnuse festival, millest sai alguse organiseerunud geiliikumine. 8. detsembril 1984 asutatigi Magnuse näol esimene ametlik geiorganisatsioon kommunistlikus Ida-Euroopas. Esimene kommunistliku Ida-Euroopa lesbiorganisatsioon asutati samuti Sloveenias – 1987. aastal LL-ŠKUCi nimeline rühmitus, mille eesmärgiks oli väljendada lesbide poliitilisi nõudmisi ja korraldada neile üritusi.[5]

Läänemaailma ja kommunistliku Ida-Euroopa arengute vahel võib tuua välja olulise erinevuse. Läänemaailmas toimus kõigepealt geide ja lesbide tihedam suhtlus ja kooskäimine, seejärel kriitilise massi tekkimine, millele järgnes võitlus sotsiaalsete ja poliitiliste õiguste eest. Ida-Euroopas aga omandas iga geiorganisatsiooni loomine või ka rühmituse moodustamine kiiresti poliitilise alatooni, millega saadeti vastuhaku sõnum domineerivale kommunistlikule ideoloogiale.[6] Seega omandasid geiliikumise esimesed sammud kiiresti poliitilise värvingu ning poliitiline sõnum muutus kiiresti väga oluliseks liikumise osaks.

---

[4] Kuhar, R. *Media Representations of Homosexuality: an Analysis of the Print Media in Slovenia, 1970–2000,* viidatud: Senić, N (2005). *The Role of the Slovenian Gay Rights Movement in Challenging the Communist Ideology of Uniformity: An Introductory Narrative*

[5] Senić, (2005)

[6] Ibid.

Mis toimus Eestis?

Eestlaste soov kuuluda Põhjamaade hulka ei kehti mitte igas valdkonnas ning geiõiguste ja ühiskonna tolerantsuse küsimuses sarnaneb Eesti pigem Ida-Euroopaga. Kui rääkida seadusandlusest, siis Eesti Vabariigis on homoseksuaalsus olnud alati lubatud. Tsaari-Venemaa koosseisu kuuludes kehtisid Eestis sealsed seadused, seega oli meestevaheline homoseksuaalne käitumine kriminaalkorras karistatav. Nõukogude Liidus hakati meestevahelise homoseksuaalakti pärast karistama alles 1937. aastast. Eesti NSV Kriminaalkoodeksi §118 nägi meestevahelise anaalseksi eest karistusena ette kaheaastast vabadusekaotust. 1. juunil 1992 jõustus ENSV Kriminaalkoodeksi revideeritud variant Eesti Vabariigi Kriminaalkoodeksi nime all, kus meestevahelist homoseksuaalset käitumist enam ei karistatud.

Geiliikumise eelduseks sai nõukogude režiimi nõrgenedes 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses ideoloogiliste piirangute hajumine. Sõltumatu ajakirjanduse teke võimaldas seksuaalvähemustel oma hääl kuuldavale tuua. Esimeste gei- ja lesbitutvumiskuulutuste avaldamise tulemusel hakkasid kogunema tulevaste organisatsioonide algtuumikud.[7]

Eesti LGB inimesed organiseerusid 1990. aastal.[8] Seksuaalvähemuste organisatsioonide maastik on olnud kirju ja erineb naaberriikide omast kõiki ühendava katusorganisatsiooni puudumise poolest. Teiseks omapäraks on elava lesbiliikumise olemasolu: esimene seksuaalvähemusorganisatsioon Eestis (ja kogu Baltikumis) oligi 1990. aastal loodud Eesti Lesbiliit (1998. aastal asendas selle Eesti Lesbide ja Binaiste Ühing). 1998. aastast tegutses esimene lesbiline noorteorganisatsioon MTÜ MeaCulpa, mis arenes välja veebileheküljest. Ametlikult registreeriti organisatsioon 2003. aasta augustis. Põhitegevus oli suunatud klubilise tegevuse arendamisele. Tänaseks MeaCulpa aktiivselt enam ei tegutse, naiste hulgas väga populaane portaal on asendanud uuega: portaal nimega Qiss (www.qiss.eu), mis on suunatud lesbi-, gei-, bi- ja transteemadele.

1990. aastate lõpus ja 2000. aastate alguses oli eriti aktiivne Gayliit, mis tegutses aktiivselt ka teavituse ja seksuaaltervise vallas. Tähtsaimaks saavutuseks võib pidada 2004. aastal avatud Gay ja Lesbi Infokeskuse (GLIK) tööd. Kahjuks suleti keskus 2009. aasta alguses seoses rahastuse (ja ilmselt ka tegijate motivatsiooni)

[7] *Homoseksuaalide elustiil.* Amor (24.08.2004)

[8] Kotter, L (2006). Seksuaalsus Eestis. *Homoseksuaalsusest Eestis* (lk 280)

lõppemisega ning täna pole Eestis ühelgi seksuaalvähemuste organisatsioonil kontorit ega infokeskust. Ka Gayliit ei oma täna enam aktiivset rolli.

Transinimestel on ühendus nimega Gendy (web.zone.ee/gendy), nende koduleht on küllalt hea allikas teemaga tutvumiseks. 2009. aastal loodi ka foorum (http://transfoorum.forumotion.net), mis tasapisi populaarsust kogub.

2008. aasta sügisel asutati MTÜ Eesti Gei Noored, mis on viimastel aastatel ehk kõige aktiivsem organisatsioon olnud. Erinevus eelnevatest organisatsioonidest peitub selles, et tegemist on nii lesbisid, geisid, bisid kui transinimesi ühendava organisatsiooniga. Algselt nähti oma sihtrühmana eelkõige noori, kellele üritusi korraldada, kuid tänaseks on tasapisi tegevust laiendatud ka teavitustöö ja mingil määral ka poliitika valdkonda. Huvitav on märkida, et kuigi organisatsioon ühendab nii lesbisid, bisid, geimehi kui transinimesi, siis tegelikkuses on lesbi- ja geikogukond siiski küllaltki eraldatud ning üritustel kohtutakse vähesel määral.

2007. aastast tegutseb ka MTÜ Seksuaalvähemuste Kaitse Ühing, mille olulisimaks ja teistest organisatsioonidest eristavaks eesmärgiks on seksuaalvähemuste õiguste kaitse ja õigusalane nõustamine.

Interneti levikuga on seksuaalvähemuste koondamisel tähtsa koha hõivanud teemaleheküljed, eriti tuleks mainida ka eelnevalt nimetatud portaali Qiss ja meeste hulgas rohkelt kasutust leidvat Poiste Foorumit (http://noored.gay.ee). Üha enam populaarsust kogub ka geilesbi-bi teabe- ja elustiilikeskus HMSX (www.hmsx.info). 1998. aastast töötavad Tallinnas ka mitmed eeskätt seksuaalvähemustele suunatud meelelahutusasutused.

Aastate jooksul on loodud mitmeid teisi organisatsioone, mida kõiki pole siinkohal ruumipuuduse tõttu vaja üles lugeda. Üleval olen maininud neid ühendusi, kelle tegevus on kõige enam kogukonnas kanda kinnitanud ja ühiskonnas mõju avaldanud. Täna on seksuaalvähemuste organisatsioonide ja aktivistide põhieesmärk samasooliste paaride suhete registreerimise ja laste adopteerimise võimalus, aga ka teavitustöö vajab palju panustamist, sest inimeste teadlikkus ja tolerantsus jätavad eriti maapiirkondades veel vägagi soovida.

> Kohe 1990. aastate alguses toimus Eestis kiire aktiivsuse kasv, mille järel loodi esimesed lesbide ja geide organisatsioonid, hakati organiseerima klubilisi tegevusi ning tegelema teavitustööga.

Eesti geiliikumise olulise murekohana võib näha organisatsioonide tekkimist suure isikliku

motivatsiooni toel, mis aga kipub aja möödudes ja jõuvarude vähenedes raugema, tuues kaasa tegevuse lõpetamise. Pole jõutud olukorrani, kus ühel organisatsioonil oleks piisav rahastus, et töötajatel oleks võimalik täiskoormusega LGBT küsimustega tegelda ja teemat edendada. Seni, kuni seda tööd tehakse vabatahtlikuna, jääb alati oht, et aktivistide jõud saab otsa ning tegevus soikub. Just jätkusuutlikkus on olnud põhiprobleemiks ka tänases Eestis.

Kui võrrelda Eestit lääne ja idaga, siis sarnaneme kahtlemata pigem Ida-Euroopale. Geiliikumine jõudis Eestisse hilja, hiljemgi kui näiteks Ungarisse või Tšehhi. Algust võib pidada üsna tavapäraseks – ajalehtedes hakkasid ilmuma tutvumiskuulutused, mis oli ka teistes Ida-Euroopa riikides esimeseks sammuks. Enne Eesti taasiseseisvumist ei olnud siin mingit poliitilist liikumist, mis nõukogude režiimis poleks ka võimalik olnud. 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses räägiti nii ajakirjanduses kui ka muudes valdkondades homoseksuaalsusest esmajoones seoses aidsiga, mille levik rõõmustas homovastaseid, kuna nad said tõendi homoseksuaalsuse ühiskonnaohtlikkuse kohta.[9] Kohe 1990. aastate alguses toimus aga kiire aktiivsuse kasv, mille järel loodi esimesed lesbide ja geide organisatsioonid, hakati organiseerima klubilisi tegevusi ning tegelema teavitustööga. Järgmise sammuna jõuti juba poliitiliste eesmärkideni ning 2000. aastate keskel korraldati *pride*'e, mida nüüd kahel aastal enam organiseeritud pole. Peamiselt jällegi eestvedajate jõu raugemise tõttu ja osaliselt kindlasti ka kahtluste tõttu, kas marss ikkagi täidab seda eesmärki, mis sel olema peaks. Võib ka väita, et me ei saa läänest kõiki käitumismustreid üle võtta, sest need ei sobi meie poliitilisse ega kultuurikeskkonda. Ilmselt tuleb siin leida meie jaoks toimivad meetodid.

Täna jätkub ürituste korraldamine, vähemal määral ka teavitustöö, koostöö riigi esindajatega (sotsiaalministeeriumi ning soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise volinikuga) ning mõningal määral teadustöö ülikoolides, kuid nagu öeldud, püsib see kõik väheste vabatahtlikul tööl. Eesti geiliikumisel on vaja leida võimalused pidevaks rahastuseks, et kogu töö poleks projektipõhine ega lõpeks mõne aktivisti energia raugemise või läbipõlemisega. Samuti on äärmiselt oluline, et ülikoolides uuritaks geiteemat, mida vähesel määral on täna ka tehtud, kuid paraku eelkõige bakalaureusetööde tasemel (kuid ka seda tööd ei saa loomulikult alahinnata). Eriti suurt rõõmu valmistas 2009. aastal Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluu-

[9] Kotter, L (1989). *Meie sedasi: homoseksuaalsus ja antihomoseksuaalsus Eestis*. Noorte Hääl (11. 07.1989), viidatud: Lillep, K (1998). *Ühiskonna suhtumine homo- ja transseksuaalidesse* (01.02.2010, URL: *http://www.hmsx.info/failid/kaja-lillep.pdf*)

ringute Instituudi Soouuringute Keskuse korraldatud rahvusvaheline konverents „Mehed, naised ja teised", kus geiteema tõsteti vägagi esiplaanile. Paljudele konverentsil osalejatele mõjus see väga inspireerivalt ja innustavalt.

Kokkuvõtteks võib öelda, et kuigi ida ja lääne vahel on olulised erinevused, on ka mitmeid sarnasusi. Liikumised algasid erineval ajal ning Ida-Euroopas oli algus veelgi vaevalisem kui läänes. Kui mõnes Ida-Euroopa riigis õnnestus organiseeruda juba 1980. aastatel, omandas liikumine kiiresti poliitilise värvingu. Kui see jäi aga 1990. aastatesse nagu Eestis, võis algus seoses ühiskonna kiire vabanemisega olla sarnasem läänemaailmale – järk-järgulise kogukonna loomise ja esimeste aktivistide toel asutati organisatsioonid, mille eesmärk oli alguses korraldada üritusi ja luua kogukonnale võimalusi kokku tulla. Hiljem keskenduti enam ka kogukonnast väljapoole – hakati tegema teavitustööd ja võeti ette seksuaalvähemuste õigused.

Tänaseks on Eestis vaieldamatult suur töö ära tehtud ning sillutatud tee edasisteks tegevusteks. Ilmselt ei saa Eesti läänemaailmast eeskuju võtta, sest kogu geiliikumine on meile jõudnud nii palju hiljem ja Eesti ühiskond on täna hoopis mujal, kui USA oli näiteks 1980. aastatel. Samuti on Eesti kodanikuaktiivsuse tase teistsugune. Aktivistid ja organisatsioonid on katsetanud erinevaid võimalusi, millest mõned on töötanud, mõned mitte. Ees ootabki suur töö õigete meetodite leidmisel, millele peaksid lisaks seksuaalvähemuste organisatsioonidele õla alla panema ka riigiasutused, inimõiguste organisatsioonid ja teadusasutused.

Allikad

Kotter, L (2006). Seksuaalsus Eestis. *Homoseksuaalsusest Eestis*. Tallinn: Eesti Akadeemiline Seksuoloogia Selts MTÜ

Lillep, K (1998). *Ühiskonna suhtumine homo- ja transseksuaalidesse* (URL: *http://www.hmsx.info/failid/kajalillep.pdf)*

Senić, N (2005). *The Role of the Slovenian Gay Rights Movement in Challenging the Communist Ideology of Uniformity: An Introductory Narrative* (URL: *http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/0/8/6/6/1/p86616_index.html)*

Homoseksuaalide elustiil. Amor (24.08.2004)

Inimõiguslasi ärritav Leedu seadus jõustus mõnevõrra muudetud kujul. Eesti Päevaleht (02.03.2010)

Lühidalt homoparaadide ajaloost ja kujunemisest (URL: *http://www.qiss.eu/et/lgbt-ja-aktivism/luhidalt-homoparaadide-ajaloost-ja-kujunemisest.html)*

EESMÄRK JA VAHENDID

HELENA (31)

Olen viimasel ajal tabanud ennast mõttelt, kas me teeme asju nii, et me saavutaksime seda, mida tahame. Ja ma taban ennast mõttelt, et sageli me vist ei tee. Meil on eesmärgid ja vahendid, aga nad ei haaku ilmtingimata üksteisega.

Vilniuses toimunud Baltic Pride 2010 oli kahtlemata ülioluline ja ilmselt kõige rohkem just Leedu geikogukonna jaoks, sest see oli nende esimene *pride*. Kas aga mõni leedukas mõtleb pärast seda *pride*'i seksuaalvähemustest teistmoodi? Kas meie sõnum jõudis kas või ühe inimeseni?

Rahvusvahelisel inimõiguste konverentsil oli muljetavaldav esindus, mis oli kahtlemata suur saavutus. Aga inimesed, kes seal olid ja neid mõtteid kuulsid, juba teadsid seda kõike. Neid ei ole vaja veenda ja neile pole vaja selgitada.

Jah, ma usun, et marss annab kogukonnale usku ja tekitab tunde, et me pole üksi. Aga marss vist siiski ei aita ühiskonnaga sõbraks saada. Politseieskordi saatel bussidega turvaalast tagasi linna sõites tekkis veidi tsirkusenarri tunne, keda inimesed vaatama tulevad, sest ta on teistmoodi. No nagu ahv puuris või nii. Marss toimus ju ka traataedade taga.

Tõesti, ma ei taha vähendada marsi tähtsust ja leedukate saavutust selle läbisurumisel ja elluviimisel. See oli ainuõige selles olukorras.

Aga Eestis tahaks ma dialoogi. Ma tahaks jõuda inimesteni. Vaadata inimestele otsa ja nendega rääkida. Nendega, kes kuulavad. Kõik kindlasti ei kuula ja las nemad olla. Aga paljud kuulavad ja on kuulanud ja on teistmoodi hakanud mõtlema. Kui nendega rääkida. Nagu inimene inimesega. Silmast silma.

KONTRASTID

MARTIN (25)

Baltic Pride 2010 oli täis emotsioone, mis nii innustasid kui väsitasid. Oli palju kontraste. Vilniuse linn ja loodus olid ilusad, eriti vanalinna piirkond, kus asus ka meie hostel. Kaaslastega, kellega ma Leetu sõitsin, tegime palju kõhulihaste trenni, ehk siis sai palju naerda. Ilm oli suurepärane, oli päikest ja vihma ning mõlemat koos, mis tähendab, et kusagil taevas oli päeva suurim vikerkaar. Kontrasti teine pool olid aga inimesed, kes ei soovinud, et me seal oleme. Kelle tõttu oli mul üks lisaülesanne.

Olin Baltic Pride'i turvakoordinaator. Enne marssi toimus Conti hotellis ohutusteemaline teavitus. See hõlmas kõike, mis võib juhtuda, et olla valmis kõige hullemaks. Seal räägiti gaasirünnakutest, paanikast ning turvalogistikast, mida samahästi võiks kohandada näiteks NATO tippkohtumise tarvis. Tabasin ennast mõtlemas, et mis põhjusel on teiselpool turvatarasid nii vihased inimesed? Kas minus on tõepoolest nii suur oht nende jaoks, et iga marsis osalejat peaks kaitsma kaks korrakaitsjat? *Then it hit me* – kui kellelegi antakse midagi juurde, siis tehakse seda kellegi teise arvelt. Tundub isegi loogiline, aga inimõigused ja üleskutse tolerantsusele ei tohiks ju kelleltki midagi ära võtta, kui siis vaid võimaluse olla enesekeskne ja kitsa silmaringiga.

Tore oli, et vikerkaareinimesed ei lasknud enda tujul sellest langeda. Marsiala oli väga turvaline. Sammusin 30meetrise vikerkaarelipu kõrval. Pisar tuli silma hetkel, kui halli taevasse lennutati värvilised õhupallid – see oli ilus ja vabastav.

LGBTQI IDENTITEET EESTI KUNSTIS

Geisensibiilsest identiteedipoliitiliseni

20. sajand on olnud murdeline kogu maailma ajaloos. 1960. aastatel hakkas kujunema uus kunstiajaloo käsitlus[1], mis on varasemast kriitilisem, eneseteadlikum ja interdistsiplinaarsem. Kuuekümnendate lõpus kogusid Läänes jõudu teise laine feminism ja erinevad vabanemisliikumised: mustade, naiste, geide, seksuaalsuse vabanemine. Võideldi tabude, selleks ajaks silmakirjalikuks kulunud ajastu moraalinormide, valge keskklassi heteromehe võimu vastu. See kõik kajastus loomulikult ka kaasaegses kunstis. Ameerika Ühendriikide kunstistaare Andy Warholi ja Robert Mapplethorpe'i, nende seksuaalset orientatsiooni ja aidsisurma teavad kõik kunstist huvituvad inimesed. Nemad panid nurgakivi geisensibiliteedile, mida taastoo-

REBEKA PÕLDSAM
Eesti Kunstiakadeemia,
kunstiteaduse eriala tudeng

[1] I. k. „New Art History"

detakse neid pidevalt tsiteerides, *hommage*'e luues või teinekord endalegi teadmata.

Geisensibiilsus on käesolevas artiklis üks keskseid termineid. See on lai mõiste, millel on korraga nii mänguline kui sugestiivne homoerootiline tähendus. Siia alla võib kuuluda nii mäng ükssarvede, delfiinide ja vikerkaartega kui ka antiigikangelaste, purskkaevude, taimede ja viljadega. Seda erotismi esindavad kõva ja pehme vastandamine, *gender-bender* ehk mäng soo piiridega jms. Geisensibiilsust võib eesti kunstis tänaseks juba täheldada, lesbisensibiliteeti aga veel eraldi määratleda ei saa. Kunstiajalootraditsioonis peetakse lesbisensibiilseks naise käte kujutamist, androgüünseid naisi ja isikupärase seksapiili rõhutamist.

Lesbi- ja geiliikumises on vähemalt lesbide sõnul naised poliitiliselt aktiivsemad. Samamoodi on ka kunstiga. Art Today[2] kogumikus spekuleeritakse, et kui 20. sajandi keskpaiga meeskunstnikud peamiselt maalisid, siis naiskunstnikud kasutasid uuemaid ja ajutisemaid kunstimeediume – video, *performance*, installatsioon – osalt vastandumaks vanale kunstile, mida olid seni aastasadu teinud peamiselt mehed, teisalt sellepärast, et uued meediumid mõjusid vahetumalt. Kahjuks pole paljusid *performance*'eid dokumenteeritud. Kõige krestomaatilisem lesbikunstik on ilmselt ameerikalane Tee Ann Corinne, kelle seksuaalsust avavad 1970.–1980. aastate fotod jõudsid paljude inimeste visuaalsesse teadmisse, tänu millele muutus lesbilise ja naiserootika pildikeel pöördumatult. Corinne'i novaatorlikkus ei seisnenud vaid lesbikunsti sfääris – ta oli uuenduslik ka puudega inimeste erootilisena kujutamises.

Kui võrrelda 50 aasta tagust revolutsioonilist aega USAs ja Lääne-Euroopas 2010. aasta Eestiga, näeme, et geisensibiilse kunsti meesklassikule Mapplethorpe'ile on ka meil viidanud mehed: Toomas Volkmann ja võib-olla isegi Mark Raidpere. Üldpilt on sarnane – mehed tegelevad esteetika loomisega ja võivad olla seeläbi pisut ühiskonnakriitilised, samas kui just praegu esile kerkiv (pika aja jooksul esimene) naine, Anna-Stina Treumund, kelle kunst vaatleb lesbilisi suhteid, on kõigepealt identiteedipoliitiline ja seejärel „kunstile omaselt" poeetiline.

Kui 20. sajandi keskpaiga meeskunstnikud peamiselt maalisid, siis naiskunstnikud kasutasid uuemaid ja ajutisemaid kunstimeediume.

Põhja-Ameerikas ja Lääne-Euroopas, sh

[2] Lucie-Smith, E (1995). *Art Today*. London: Phaidon

Põhjamaades, ongi tekkinud *queer*-kunstis[3] alates 1960. aastatest jälgitav traditsioon. Ühiskonnakorra ja kunstipraktikate vahel valitseb selge seos. Taanis seadustati 1989. aastal samasooliste kooselud. Eestis oli 1992. aastani meestevaheline anaalseks kriminaliseeritud ning varasematel aegadel ei kirjutanud kunstnikud samasoolisest armastusest sageli isegi päevikutes. 1990. aastatel lõid eesti kunstnikud küllalt palju häid kunstiteoseid, mis puudutavad geisid, mõned skandaalsemad kui teised.

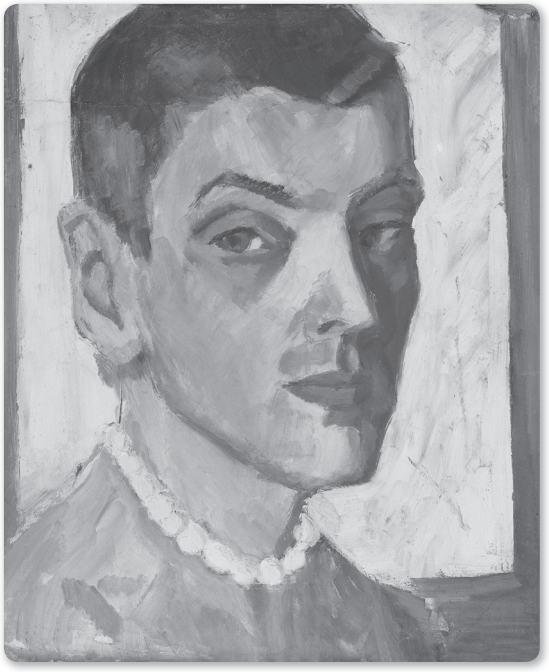
Lesbid on eesti kunstis olnud pigem meeste loodud ihaobjektid meestele ja sedagi abstraheeritud vormis. Kui transseksuaale, transvestiite ja interseksuaale pole praktiliselt üldse kujutatud, siis *drag queen*e on pisut siiski maalitud. Tasapisi hakkavad ilmnema *queer*-identiteedid – see on justkui osa emantsipatsioonist – noored naised, kelle ideaalid ja elustiil pole heteronormatiivsed (s.t ei unistata printsist valgel hobusel ja kodulaenust, mida stabiilsel kohal töötades elu lõpuni ühiselt maksta, vaid eneseteostusest kord kodumaal, kord välismaal, ning uutest väljakutsetest individuaalses elus) ning mehedki on aru saanud, et mehelikkus ei pea võrduma *macho*likkusega.

Identiteetide kompamine eesti kunstis

Loomulikult on geisensibiilsed temaatikat ilmnenud eesti kunstis ka varasematel aegadel. Tõsi küll, 2010. aastal on küllalt keeruline rääkida 50 või enam aastat tagasi elanud inimeste seksuaalsest identiteedist, sest vahepeal on olnud aeg, mil mittenormatiivne seksuaalsus oli tabu. Kirjandusteadlased on vahel öelnud, et sõdadevaheline periood Eestis oli homoseksuaalsuse suhtes küllaltki tolerantne, viidates Noor-Eesti rühmitusele. Ilmselt on avatus seotud kultuuriinimeste reisidega Pariisi ja Viini, kus tollal tegutses küllaltki aktiivne kirjanike, muusikute ja kunstnike ringkond, kes kompasid üheskoos kõikvõimalike ühiskondlike normide piire, kuidas aga pähe tuli, näiteks soonorme ja seksuaalsust. Selline käitumine oli osalt provokatiivne ja võib-olla just seepärast ongi kultuuriinimesed paljude teadvuses boheemlased ja „üleüldse veider kamp".

On problemaatiline täpselt määrata, millal algas eesti geisensibiilse kunsti ajalugu, kuid võtkem alguseks Johann Köleri Peterburi Kunstide Akadeemia auhinnatud lõputöö „Herakles toob Kerberose põrguväravast" (1855). Maalil on tuntud teemaarendus antiigist, mida võib tõlgendada homoerootili-

[3] *Queer*-kunstina käsitlen mitteheteroseksuaalset identiteeti käsitlevat kunsti ja gei- või lesbisensibiilset kunstipraktikat.

Karl Pärsimägi. Autoportree pärlitega.
Õli, lõuend, u 1935, 53,4 × 43,7 (EKM)

se kultuurina.[4] Tänapäeval on geisensibiilsus kindlasti üks aspekt, millest lähtudes Köleri maali vaadelda, sest homoerootika flirdib ikka jõuliste, ohtlike, võimukate kehadega. Võibolla ilmus selline kujutusviis homoerootikasse aga siiski alles pärast Teist maailmasõda ja natsirežiimi ning loomulikult kuuluvad võimumängud ka heterote erootikažanrisse.

Kulgedes Köleri loominguperioodi kõrgajast pisut edasi Eesti Vabariiki, leiame eest kaks väga provokatiivset maali. Esimene on Karl Pärsimägi „Autoportree pärlitega" (u 1935), kus Pärsimägi on särgita, kaelas suurte pärlitega kee ja huuled punaseks värvitud. Teine on Adamson-Ericu „Autoportree silmusega" (1929), kus kunstnik on pannud kõrva pärlkõrvarõnga ning maalinud lõuendile peegliääre ja silmuse. Kuna Pärsimägi suri võrdlemisi noorelt Auswitzschis, on vähe kindlaid andmeid tema seksuaalsest identiteedist, kuid mõnda aega elas ta Pariisis, kus toimus kõikvõimalikke asju, ning tema Auswitzschi sattumise kohta leidub erinevaid teooriaid[5]. Adamson-Ericu maal on provokatiivne, ta pole seda pikemalt kommenteerinud ja jätab vaatajale erinevaid interpreteerimisvõimalusi.

Kunstis on ka küllaltki pikk traditsioon lesbiliste naiste erootiliste stseenide kujutamisel, kuid üldiselt on need jäänud heterounistuste piiresse. Lääne mastaabis on üks tuntumaid näiteid 19. sajandi teisel poolel elanud Henri Toulouse-Lautrec, kes veetis palju aega Montmartre'i bordellis ja kujutas peamiselt naistevahelisi in-

[4] Johann Köleri kunsti geisensibiilsena interpreteerimisest rääkis Harry Liivrand 02.10.2009 konverentsil „Mehed, naised ja teised".

[5] Treier, H (2003). *Pärsimägi. Võrumaa-Tartu-Pariis.* Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia. Liivrand, H (2003). *Pärsimägi, Eesti „Bent".* Eesti Ekspress (20.03.2003)

tiimsuhteid. Eesti mastaabis väärib tähelepanu äärmiselt emantsipeerunud Pallase taustaga kunstnik Karin Luts, kes kompab küll soolisuse piire ja kujutab end tihtilugu peaaegu mehena, kuid peegeldab pigem naise emantsipeerumist kunstnikuna.[6] Karin Lutsu mitteheteronormatiivset identiteedikompamist võiks vaadelda *queer*ina, kuid mitte seksuaalse orientatsiooni plaanis. Nagu on öelnud rootsi *queer*-feminist Tiina Rosenberg: „Mõni hetero võib olla väga *queer* ja mõni *queer* võib elada väga heteronormatiivselt."[7] Sellist radikaalsust, mida esindas praktiliselt Lutsu ajastukaaslasena Pariisis ameeriklanna Romaine Brooks, kes maalis 20. sajandi alul autoportreesid ja oma mitmeid armukesi *butch*-lesbidena (tollal tähendas see naisi moodsates meeste riietes), pole Eestis mulle teadaolevalt üldse kunagi ette tulnud.

Nõukogude ajaga saabus Eesti identiteeti käsitlevasse kunsti tabude ajastu, sest loovinimeste mõtted olid tsenseeritud. Keelatuga vahele jäämine võis kunstnikele saatuslikult lõppeda, eriti 1940.–1950. aastatel. Seda võiks põhjendada asjaoluga, et ENSV Kriminaalkoodeksis oli paragrahv 118, mille alusel võis meestevahelise anaalseksiga vahelejäämine lõppeda kuni kahe aasta pikkuse vabadusekaotusega. Naised selle paragrahvi alla ei kuulunud, kuid ilmselt karistati ka neid. 1960. aastatel kaasnes Nikita Hruštšovi võimuletulekuga teatav tsensuuri pehmenemine, kuid see tähendas pigem vanemate kunstnike Pariisi maalikooli edasiarendamist ning nooremate kunstnike liikumist popi ja läänelikkuse poole, mis oli küll varasemast ihadekesksem. Ometi julgen väita, et kunstnikud seksuaalse identiteediga kuigi palju ei tegelenud, mis muidugi ei välistanud erootilise kunsti viljelemist. Praegu on kõige eredamalt esile kerkinud Marju Mutsu tušijoonistused „Üks", „Kaks" ja „Koos" (1972). Pildid mõjuvad tänu joone õrnusele ja haprusele tohutult erootilisena, publiku soost sõltumata. Kunstiteadlane Ants Hein on ühes artiklis Mutsu päevikut tsiteerinud: „Kunstniku jaoks on iga nooruk – nii tüdruk kui poiss – objektiks, mis temas erootilist huvi äratab. On ju noorus enam täis meelelisust, mis vastupandamatult välja kiirgab." Kunstiteadlane Katrin Kivimaa lisab, et Mutsu graafiliste lehtede naised on oma olemises eneseküllased, kehalised, erootilised olendid, mitte mehe pilgule vaatamiseks välja pandud aktid, ning see eristabki Mutsu teoseid maskuliinsest fantaasiast ja heteronormatiivsest tõlgendusmudelist.[8]

---

[6] Kivimaa, K (2009). *Rahvuslik ja modernne naiselikkus eesti kunstis 1850–2000* (lk 90–93). Tallinn-Tartu: TÜ Kirjastus

[7] Rosenberg, T (2009). Ettekanne konverentsil „Mehed, naised ja teised". *Tõlkes kaduma läinud: queer-uuringud Rootsis*

[8] Kivimaa, K (2009). *Rahvuslik ja modernne naiselikkus eesti kunstis 1850–2000* (lk 144–145). Tallinn-Tartu: TÜ Kirjastus

Kokkuvõtlikult võib öelda, et Eesti kunstis puudus enne 1990. aastaid LGBTQI kunsti traditsioon. Kunstnikud töötasid üksteisest sõltumatult, viljeldi nii erootilist kunsti kui provokatiivset identiteedikompamist, kuid selget isiksust veel välja ei kujunenud.

LGBTQI kunst taasiseseisvunud Eestis

1990. ja 2000. aastatel hakkas galeriidesse, muuseumidesse ja ajalehtedesse ilmuma geisensibiilseid teoseid. 2000. aasta lõpus korraldati Rotermanni Soolalaos suur Andy Warholi isikunäitus, kus näidati ka dokumentaalfilmi Warholi elust, sealhulgas homoseksuaalsusest. Näitus keskendus iseenesest pigem tarbijaühiskonnale ja on raske öelda, kas see näitus mõjutas kunstnikke või publikut homoseksuaalsust edaspidi teise pilguga vaatama. Tunduvalt enam furoori tekitas 1999. aasta suvel Pärnus rootsi kunstniku Elisabeth Ohlsoni fotonäitus „Ecce Homo", mis toimus Mark Soosaare kureeritud näitustesarja „Mees ja Naine" raames. Furoori ei tekitanud tookord kunstniku lesbiline identiteet ega homoseksuaalsus kui selline, vaid antud seeria sidumine kristliku temaatikaga, näiteks oli Jeesust kujutatud geina ning kristlikus ikonograafias Neitsi Maarja viljastamist kujutav „Maarja kuulutus" oli vormistatud last ootavate lesbide portreeks. Muuhulgas palus Eesti Evangeelne Luterlik Kirik näituse ärajätmist, kuid palvet ei rahuldatud. Üldiselt aga jääb mulje, et soo- ja seksuaalsuse piire otsiv kunst kirgi ei küta, väikeste galeriide näitustest ei pruugita kirjutada ja suured näitused kõnetavad väheseid. Levinud tundub olevat arusaam, mille kohaselt „kunstnikud ju peavadki provotseerima ja polemiseerima ning sellega ei pea ju kaasa minema".

> Geisensibiilsust võib eesti kunstis tänaseks juba täheldada, lesbisensibiliteeti aga veel eraldi määratleda ei saa.

Suuremad skandaalid on tekkinud Inessa Josingu ja Fideelia-Signe Rootsi vaateakendega. Josingu 1990ndatel kujundatud vaateaknad Tallinnas, Viru tänava teksapoes, tekitasid Eestis furoori ning välismaal need teinekord üleüldse tsenseeriti[9]. Josing mängis geisensibiilsete kujunditega ning oli sotsiaalkriitiline – vitriinidel

[9] Sobolev, M (1999). *Teeneline rahvakunstnik INESSA JOSING.* Õhtuleht (26.10.1999)

flirtisid vahel lesbid ja geid, vahel inglid ja kuradid. Kunstniku tööd olid humoorikad ja kogu asi nägi välja väga *camp*[10], ent kuigi kodumaal tema teoseid ei tsenseeritud, said vaateaknad n-ö kunstivõõra publiku poolt vihast vastukaja. Josingu vaateaknaid kommenteerides ongi viidatud kujunduse intrigeerivusele, kuid ka sellele, et need on mõeldud pigem kunstnikele kui „tavainimestele".[11]

Nullindatel šokeeris rahvast Tartu Kaubamaja vaateaknaga Fideelia-Signe Roots, kelle tARTu Kunstikuu raames kujundatud aken „Unenägu aastast 1979" keelati 2008. aastal suisa ära, sest lapse jutustust unenäost kahe emaga perekonnast peeti liiga radikaalselt poliitiliseks seisukohavõtuks. 2008. aasta alguses kerkis korraks päevakorda samasooliste vanematega perede lapsendamisõigus ning Fideelia-Signe Rootsi kujundus oli võimalus kiirelt reageerida. Vaateaken sai tohutult meediatähelepanu ning osa kunstiteosest moodustabki kunstniku poolt kogutud internetikommentaaride arhiiv, kus kogu kunstnikkonda lollpeadeks sõimatakse.

Kui loetleda kunstnikke, kes käsitlevad loomingus midagi, mis on seotud mitteheteroseksuaalse identiteedi või geikultuuriga, kerkivad esile Dmitri Gerasimov, Inessa Josing, Ingmar Jõgi, Ly Lestberg, Ado Lill, Chintis Lundgren, Hannes Meiergei, Rauno Thomas Moss, Agu Pilt, Mark Raidpere, Fideelia-Signe Roots, Jaanus Samma, Anna-Stina Treumund ja Toomas Volkmann. Eesti kunstiajalugu tunneb kunstnikke, kes on geid, lesbid ja bid, kuid nende looming ei keskendu mingilgi määral identiteetidele, inimestevahelistele suhetele ega geikultuuri sümbolitele. Kunstnike endi seksuaalne orientatsioon pole alati otseselt nende töödega seotud. Näiteks Ado Lill kujutab 1990. aastate lõpust saati androgüünseid erootilis-pornograafilistes poosides naisakte. Tema tööd mõjuvad ülimalt sugestiivselt ja mitte kunagi labaselt. Abstraktset naiserootikat on maalinud ka Lilian Mosolainen ja Tiina Tammetalu, kes on ise viidanud oma teoste lesbilistele allusioonidele.

Eesti lesbikunstnikud pole seni märkimisväärselt lesbiidentiteete avanud. Erandiks on noore fotokunstniku Anna-Stina Treumundi foto „Kukil" (2009), kus avatakse lesbilist suhet ning millega kunstnik esines Viini Eesti majas. Foto on muuseas kunstniku autoportree – samasugust formaati on Treumund kasutanud oma loomingus läbivalt. Antud fotol on kunstnik oma partneri/modelli kukil. Partner on tugevas poosis, pilk kindlalt tuleviku tegemistele sihitud. Kunstniku pilk on kinnitatud partneri kuklale – kunstnik toetub täielikult partnerile, toetab teda

[10] *Camp*ist pikemalt vt Sontag, S (2002). Vaikuse esteetika. *Märkmeid camp'ist – Susan Sontag*. Tallinn: Kunst

[11] *Tiidelepp lisab, et Inessa Josingu šokiaknad Tallinnas võivad küll meeldida kunstnike klannile, mitte tavainimestele.* Tartu Postimees (26.01.1999)

Fideelia-Signe Roots. Unenägu aastast 1979. Foto Tartu Kaubamaja vaateakna installatsioonist, 2008 (autori omand)

moraalselt, läheb temaga kaasa ükskõik kuhu. Kunstniku sõnul seisneb teose idee selles, et naise kukil kandmiseks ei pea olema mees. 2010. aasta Kunstihoone galerii näitusel „Kuidas ära tunda lesbit?" avab Treumund lisaks lesbiidentiteedile transsoolise identiteedi: naise, kes riietub meheks, kes omakorda riietub naiseks.

Eesti LGBT aktivismiga seonduvat, sotsiaalkriitiliselt kõnelevat kunsti on Eestis vähe viljeletud. Üks selline näide on Dmitri Gerasimov, kelle fotosid 2006. aasta Tallinn *Pride*'ist näidati 2007. aasta „Uue laine" näitusel Tallinna Kunstihoones. 2009. aastal esines Hannes Meiergei (tegemist on pseudonüümiga) Inter Fensteri „Top 5" näitusel EKKMis installatsioonega äralõigatud lilla triibuga vikerkaarelipust ja tekstilõikudest, mis jutustavad kõige kurvemate lõppudega *gay pride*'idest maailmas. Hannes Meiergei teos avab vähemusgruppide tüüpilist ohvripositsiooni, kujutades nende rõhutud staatust.

Otsides eesti kaasaegses kunstis geisensibiliteeti, on kuldseid geimehi ja sinakasrohelisi transvestiitseid mehi maalinud Non Grata taustaga Chintis Lundgren. Maalid on eesti kunstiväljal lisaks teemakäsitlusele erilised ka julge värvikasutuse, sõbraliku huumori ja selguse tõttu. Lundgreni maalid said algimpulsi külaskäigust nõo juurde, kes tahtis endast ja sõpradest vannis kunstilisi fotosid. Fotod ins-

pireerisid noort kunstnikku portreteerima geisid ja nende paarisuhteid. Lundgreni maalid on sisukad, kõnekad ja dünaamilised. Sealjuures on klassikaline geisensibiliteet viidud psühholoogiliselt nihkesse – Lundgreni tööde ilu erineb geisensibiilse kunsti klassikalisest, n-ö sensuaalsest ilust. Sümbolitega mängib Jaanus Samma kunst. Tema loomingus on geiesteetika esindatud omapärase sugestiivsusega, kahurite ja fontäänide näol.

Mõned kunstnikud on püüdnud süveneda ka LGBT inimeste sisemaailma. Erakordselt lummav on Mark Raidpere looming. Ta jutustab paljude LGBT inimeste igapäevast, on klassikaliselt esteetiline ja tohutult sugestiivne. Samas pole Raidpere kunagi verbaalselt oma seksuaalsuse ja kunsti vahelisi seoseid rõhutanud. Erilist tähelepanu väärivad 2009. aasta Eesti Muusika Päevade puhuks tehtud video Erkki Sven Tüüri muusikale ning varasemad teosed, nt seeria „Io" (1997) ja „Shifting Focus"(2005). Rauno Thomas Moss on käsitlenud geipornot, maalinud autoportreesid ja muuhulgas neobarokseid, vahel religioosseid maale. Barokk oli erotismi nõretav ajastu, kastraatide ajastu, mil granaatõun polnud lihtsalt vili. Mossil on õnnestunud ka seerias „Clinical" (2008) pintslilöögi rütmidega edasi anda hoopis nauditavamat tunnet kui kõle tühjus, sellesse rütmi on pandud elemente, mis panevad seeriat seostama katoliiklike maalidega. Maaliseeria „Clinical" otseselt geitemaatikaga ei tegele.

Anna-Stina Treumund. Drag.
Foto, 2009 (EKM)

Huvitav on asjaolu, et geitemaatikaga on Eestis tegelenud ka naised. Tuntuimad on andeka Ly Lestbergi 1996. aasta aktifotod kunstiteadlasest Linnar Priimägist ja tema sõbrast.

Ehtekunstnikud ja moekunstnikud, kes mängivad tavaliselt geisensibiliteediga, teatud tunnetusega, moodustavad eraldi töötamisest hoolimata omamoodi tervikliku pildi. Aga küllap mängib siin rolli ka antud väljundi spetsiifika – mood määrab ju alati soolisuse ning kaasaegne moetööstus mängib pidevalt ihade, soorollide ja seksuaalsusega.

Kunstnike kõrval on ka teisi kunstiväljal olu-

lisi inimesi, kellest kõneleda. Harry Liivrand on seni keskendunud oma kuraatoripraktikas peamiselt just geisensibiilsele kunstile, mida esindavad eestlased Toomas Volkmann, Ado Lill, Rauno Thomas Moss ja Agu Pilt. Liivrand on kuraatoripraktikas toonud Eestisse sugu ja seksuaalsust kõnetavat kunsti ka välismaalt, näiteks Eva ja Adele või Christian Vagt Saksamaalt.

Seega võiks LGBTQI kunsti retseptsiooni põhjal arvata, et Eesti on pigem tolerantne riik. Eks kulisside taga võidakse pori üksteise pihta küll loopida ning interneti kommentaariumid võivad teinekord ropukski muutuda, aga üldiselt peetakse LGBTQI kunsti esteetikast väga lugu. Mark Raidpere loomingu, mis annab mitmeid tõlgendamisvõimalusi, retseptsioon on respekteeriv. Toomas Volkmanni 1990. aastate fotoseeriad on tänaseks kunstiklassika ja neid võrreldakse Robert Mapplethorpe'iga, mis on tõeliselt suur kiitus. Ado Lille abstraktsed maalid annavad samuti vaatajaile vastavalt uskumustele erinevaid tõlgendusvõimalusi. 1990. aastate Inessa Josingu vaateaknad tekitasid furoori, kuid mitte ilmtingimata viha. Ly Lestbergi fotod Priimägist ja tema sõbrast tõstatasid küsimusi.[12] Neid üldistusi tehes tuleb aga arvesse võtta, et kaasaegse kunsti retseptsioon on niikuinii küllalt tagasihoidlik, sest suuremat publikut tõmbavad ligi kommertskunstnikud ja paljukiidetud (juba manalateed läinud) klassikud.

Allikad

Kivimaa, K (2009). *Rahvuslik ja modernne naiselikkus eesti kunstis 1850–2000*. Tallinn-Tartu: TÜ Kirjastus

Liivrand, H (02.10.2009). Konverents „Mehed, naised ja teised". *Geisensibiliteet Eesti uuemas visuaalkultuuris (Mark Raidpere, Toomas Volkmanni ja Rauno Thomas Mossi loomingu põhjal)*

Liivrand, H (2003). *Pärsimägi, Eesti „Bent"*. Eesti Ekspress (20.03.2003)

Lucie-Smith, E (1995). *Art Today*. London: Phaidon

Rosenberg, T (01.10.2009), konverents „Mehed, naised ja teised". *Tõlkes kaduma läinud: queer-uuringud Rootsis*

Sobolev, M (1999). *Teeneline rahvakunstnik INESSA JOSING*. Õhtuleht (26.10.1999)

Tiidelepp lisab, et Inessa Josingu šokiaknad Tallinnas võivad küll meeldida kunstnike klannile, mitte tavainimestele. Tartu Postimees (26.01.1999)

Treier, H, Kesküla, K (1997). *Lestbergi näituse varjutab Priimäe juhtum*. Eesti Ekspress (09.05.1997).

Treier, H (2003). *Pärsimägi. Võrumaa-Tartu-Pariis*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia

[12] Treier, H, Kesküla, K (1997). *Lestbergi näituse varjutab Priimäe juhtum*. Eesti Ekspress (09.05.1997)

LESBIKUNSTNIK? LESBILINE KUNSTNIK?

ANNA-STINA (28)

Sel kevadel sai mul täis seitse aastat rakendusliku ja akadeemilise kunsti õpinguid. Terve selle aja olen kasutanud põhilise töövahendina fotokaamerat, kaks aastat tagasi lisandus ka videokaamera. Millal ennast kunstnikuks hakkasin nimetama? Ei tea. Millegipärast tuntakse kunstniku tiitli ees aukartust. Ei leia, et mu ameti nimi peaks helendama või lausa sädelema…

Kui kaua on fotodel seksuaalsuse kujutamine huvi pakkunud? Algusest peale. Kuni eelmise aastani, mil veendusin oma homoseksuaalsuses, tuli mu elus ette üksikuid hetki, kui ennast erutava või ihaldatuna tundsin. Tavaliselt täitsin tausta rolli, millele sai toetuda, nõu küsida, kellega oli lihtne võrrelda.

Kaamera, nii foto- kui videokaamera, on võimas vahend reaalsustaju manipuleerimiseks. Temaga on lapselikult lihtne muuta nähtamatu nähtavaks, kustutada ja hävitada, rolle vahetada, olematut tekitada ja välja mõelda.

Alustasin autoportreedest. Kunagi polnud pilk kaamerasse suunatud, polnud nägugi. Mäng peitmise ja võrgutamisega. Vaatajaks olin palutud mina ise. Paratamatult oli publikuks ka hindamiskomisjon, kursusekaaslased, armukesed. Sain varsti aru, et indiviid fotodel on teiste jaoks kattuv autoriga. Minu jaoks on nad jäädavalt erinevad.

Esimene kord, kui ennast fotol koos naisega esitasin, oli Vilniuses aastal 2005. Tegin kolm magamistoa valgustit, millel oli foto: mina ja mu naisarmuke, mina ja mu meesarmuke, mina ja mu noorim õde. Töö nimi on „Unejutud". Reaktsioon: juhuslikul kohtumisel saadud kiitus. Teadsin, et töö võib probleeme tekitada, sest Leedu on ka-

toliiklik riik. Ei tea, kas fotod tekitasid mingeid tundeid kelleski veel peale vanema meeslaborandi. Või kajastus kõik antud hindes.

Järgmistel aastatel liikusin edasi feminismi uurides. Seksuaalsus ega autoportreed ei kadunud kuhugi, vaid leidsid katsetamist ja konventsioonide „unustamist". Korjasin esimeste aastatega üles mitmeid oma loomingu austajaid. Enamjaolt on nad noormehed. Miks? Ei julge oletada. Ei taha teada, et olen ennast vaatajale ihaobjektina pakkunud. Ja kus on lesbilised austajad? Igatahes on nad tagasihoidlikumad.

Seoses oma järgmise suurema projektiga, isikunäitusega Kunstihoone Galeriis, mis on ühtlasi ka mu magistritöö, olen erinevates inimestes huvi tekitanud. Jah, mitte ainult mu tööd. Võimalik, et olen ainuke lesbi, keda nad isiklikult tunnevad. Midagi eksootilist, mõnele ohustavat. On kuulda itsitamist, torisemist ja plaksutamist. Olen muutunud nähtuseks, kelle kohta teatakse ainult klišeesid. Ignorantsust ei varjata, samuti mitte stereotüüpset ettekujutust lesbist ja tema elust.

Ei, ma ei pildista ennast ega teisi naisi selleks, et rahuldada meessoost publiku erootilisi fantaasiaid. Ka lesbilisel naisel on ihad. Süžee peategelane: tumedapäine neiu. Kas ma olen lesbikunstnik? Ei, olen kunstnik, kes on sattumuslikult naine ja mittehetero. Ja paratamatult eelistan filme Tilda Swintoniga Jennifer Anistonile.

HOMOSEKSUAALSUS JA KIRJANDUS

Veendunud vanapoisid eesti kirjanduses

KÄTLIN KALDMAA
kirjanik, raamatuajakirja Lugu peatoimetaja

Ja meie öö, üks vaesemaid,
mis iial olnud kahel,
liig lühike, ja sellegi
mõõk püsis meie vahel.

Karl Ristikivi

Kui rääkida Eesti kirjandusest ja homoseksuaalsetest motiividest, siis see, millest rääkida annab, ei olegi suures osas muud kui motiivid. Vihjed jäävad teinekord sedavõrd hämaraks, et nende aimamiseks peab olema kui mitte hiromant, siis vähemalt paranoik. Mõnel puhul on loomulikult motiividest kaugemale mindud, ent tuleb tunnistada, et midagi nii kaunist nagu seda on Alan Hollinghursti või Jeanette Wintersoni armastuse kehalisele poolele pühendatud romaanid, ei ole veel lootagi. Eestlased on niikuinii ar-

mastuse kujutamise osas äärmiselt tagasihoidlikud, ja kui asi puudutab veel neid mitte kõige tavapärasemaid suhteid, jääb sulg sootuks kängu.

Ometi – kes otsib, see leiab, ja nii ei pidanud siinkirjutajagi päris oma fantaasia meelevalda jääma. Lisaks kaudsematele vihjetele on viimased paarkümmend aastat tema õnneks niivõrd vabastavad olnud, et ilmunud on ka paar tõelist nii-öelda homoromaani.

Kuivõrd kirjutamise maht on alati piiratud, käsitlen käesolevas artiklis ainult maskuliinse homoseksuaalsusega seotud teoseid ja motiive, kuivõrd neid esialgu tundus olevat rohkem. Loodan, et mitte väga kauges tulevikus õnnestub kaardistada ka lesbilised motiivid ja iseseisvad teosed eesti kirjanduses, sest näiteks Jeanette Wintersoni ja Ali Smithi teoste tõlkijana olen selle teemaga kirjanduses tegelikult palju rohkem kokku puutunud.

Stseenid ühest kirjandusest

Alustame siiski teostest, kus omasooarmastus on vaid üürike kõrvalliin. Väikest viisi vihjab sellele suundumusele Inglismaal elanud väliseesti autor Gert Helbemäe, kelle 1971. aastal Lundis ilmunud romaanis „Pagejad"[1] on vanapoisist raadiotehnik, kes peategelast Jaan Naberit (inglise moodi Ian Neiborit) veel Eestimaal veedetud lapsepõlves raadioaparaatide ehitamisel juhendas. „Aga tema oli kummaline mees," ütleb Helbemäe. Lisaks naisi halvustavatele juttudele ja imelikule käitumisele „püüdis mu pead silitada, aga ma tõmbusin tagasi, vastik oli". Ei lähe kaua, kui ema-isagi kahtlustama hakkavad ja lapsele kodus töötoa sisse seavad, „ta võib siin käia sind õpetamas, sul ei ole vaja tema juurde minna". Jaani ennast see imelik käitumine edasisel eluteel kuigivõrd ei mõjuta, kui, siis ehk naiste suhtes aramaks teeb. Selle vaevalt poolelehekülgelise stseeni võib kanda mitte lihtsalt homoseksuaalse, vaid koguni pedofiilia valda, on ju tegemist väikese poisi ja täiskasvanud mehe suhtega ning see peegeldab varasematel kümnenditel rahva seas levinud väärarusaama, et kõik homoseksuaalid on lapsepilastajad. Selle väikese lapsepõlvestseeniga suurema jutustuse sees Helbemäe piirdubki, mingit omapoolset hinnangut ta teemale ei anna.

Ääri-veeri on homoseksuaalsusest õnnestunud kõnelda ka kodueesti kirjanduses. Siinpool raudset eesriiet sellega aga niisama lihtsalt löögile ei pääse ja selleks, et tsensuur keelatud teema läbi laseks, tuleb teguviisi amoraalset pa-

[1] Helbemäe, G (1971). *Pagejad.* Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv

let kümnekorra rõhutada. Näiteks Aadu Hindi „Tuulises rannas"[2] ajab poja omasooiharus ema lihtsalt ja konkreetselt hauda. Raske teema on tetraloogia viimases osas (ilmunud 1966) paigutatud 1930ndate lõppu, pahelise natsionalistliku Eesti Vabariigi aegadesse. Seal räägitakse Enn Tihu perekonnast, tema nooremast vennast Joonast ja ema Marest, kelle mure poja elukommete pärast keset ööd majast välja ilulugejate kuninga, rikka ja noori poisse võrgutava Verner Prede ukse taha ajab. Kui ema ei ole enne aru saanud, miks selline kuulus ja rikas mees tema poja arenemise vastu nii suurt huvi tunneb, siis naabrinaise kergitatud saladusloor toob lihtsa naise maa peale tagasi – juba piibliski olla kirjutatud, kuidas mehed meestega ja naised naistega, pealegi olevat see parasjagu kangesti moodis. Poja päästmise seiklused viivad vaese ema raskekujulisse hingelisse ahastusse, et kui emadepäeva kontserdil astub lavale seesama vabariigi parim ilulugeja, kelle suurte peeglitega toast ta Joonas-poissi öösel päästmas käis, ja Suitsu „Kerkokella" lugema hakkab, lakkab ema süda lihtsalt löömast. Omasooarmastusele on Hindi romaanis sedavõrd suur süükoorem peale laotud, et emaarmastuski selle ees alla annab ja süda murdub, et eksinud poeg ikka viimse hingetõmbeni hingepiinades vaevleks.

Nõukogude aja lõpu poole on asjadest võimalik juba pisut avatumalt kõnelda ja Maimu Berg ei jäta seda võimalust oma 1987. aastal samade kaante vahel ilmunud romaanides „Kirjutajad" ja „Seisab üksi mäe peal"[3] mitte kasutamata. Meeletust mõisapreilist Barbara von Tisenhusenist ja maarahva talupojast jutustavas romaanis „Kirjutajad" on otsekui muuseas kirjeldus poistearmastaja Jürgen von Tisenhusenist, kes elab alatises hirmus salamõrtsukate ees. Selle teose tähelepanu keskmes on noorukese kuratliku Barbara von Tisenhuseni hooramine ja patuelu, koosluse teist romaani „Seisab üksi mäe peal" käsitleme pisut hiljem. Tisenhuseni jutustuse raamis leidub ka osav vihje homoseksuaalide elule sotsialismiajal. Nimelt jutustab vanaproua Mannke minategelasele oma elust ja lapsepõlvest Leipzigis, kus tema korteri all oli tilluke kõrts „Pöialpoiss". Pereettevõttes tegutses ettekandjana homoseksualistist poeg, kes oli „väga kena, alati olid tal kulmud, ripsmed ning huuled värvitud". Loomulikult anti ta üles ning ta kadus sotsialistliku õigusemõistmise hammasrataste vahele.

Täiesti isemoodi ja peaaegu muinasjutulises kontekstis on jutus „Elu ilusaim surm"[4] (1996) kujutanud homoseksuaalsust Toomas Vint. Sõjaväest tulnud venna ja õe armastus on

[2] Hint, A (1969). *Tuuline rand*. Tallinn: Eesti Raamat

[3] Berg, M (1987). *Kirjutajad. Seisab üksi mäe peal*. Tallinn: Eesti Raamat

[4] Vint, T (1996). *Naisepiinaja. Õnnenatuke*. Tallinn: Olion

teema, millest siin tegelikult räägitakse, aga elu ilusamad hetked põimuvad peagi läbi elu koledamate hetkedega, nagu seda nii sageli juhtub. Venna ja õe armastuse, teineteisest hoolimise on Vint osanud nii väheste vahenditega edasi anda, et lugedes ei setitu ühtegi sopikesse raskust või ebamugavust, pigem täidab see vaoshoitud kirjeldustest kantud jutustus lugeja arusaamatu kergusega. Õe-venna vahel valitseva helluse edastamiseks pole vaja muud kui üksikuid fragmente õnnelikust koosoldud ajast, käsikäes joostud suvedest, koos üle elatud liblikauputustest. Kes veel kannaks eneses paremini armastuse üürikest hetke kui ühepäevaliblikad? Pikselöögina ründab õe mahamüümine paksule rikkale välismaalasele, kelle „okeid" noorussüütu õe rüvetavad ja kaubastavad. Nooruk näeb, mida ei taha näha, ründab õe värsket kaasat ja põgeneb. Õeta, sest ümbersündinud, sõnatuks vakatanud tüdruk jääb mehe kõrvale kaeblema. Karjatus peletab venna, kes jõuab mõistmiseni bajaanimängijale südamepuistamise läbi, leiab tõelise sõbra, kes viib ta õnnelikuna oma voodisse ja silitab teda nagu naist. Ja siis põgeneb see allesleitud õnnetunne. Vend heidab metsapargi rohtunud lagendikule surema. Tõenäoliselt siiski pigem õe kui juhusliku ja mõttevaba suguakti pärast. Samas on need kaks nii tihedalt seotud, et päris kindel ei saa olla milleski.

> Jah, tõepoolest on Kristjan Jaak Peterson oma pisukesest loomingust mitu laulu pühendanud armsale Alokesele.

Homoseksuaalsus romaanides

Esimene tulemine kauge aja takka

Ent mitte ainult lõikudest ja vihjetest ei koosne omasooarmastuse kajastamine eesti kirjandusloos. Sel teemal on kirjutatud juba mitu romaani, neist neli juba uue vabaduse aegadel, üks ilmus enne seda Rootsis ja Maimu Bergi „Seisab üksi mäe peal" nägi ilmavalgust 1987. aastal.

Kui uskuda Maimu Bergi, mängis homoseksuaalsus suurt rolli ka meie oma armsa eesti kirjanduse sündimise juures. Jah, tõepoolest on

[5] Peterson, K J (1961). *Luuletusi*. Tallinn: Eesti NSV Riiklik Kunstiinstituut

Kristjan Jaak Peterson[5] oma pisukesest loomingust mitu laulu pühendanud armsale Alokesele:

Minna agga maggan
Omma Allo sülles —
Nenda, armas Allo!
Ollen minna önnis,
Sest mo Allokenne
Armastab mind ikka.

Eesti keele au sisse tõstnud Kristjan Jaak elas erakordselt andeka inimesena lühikese elu, mille jooksul õppis kasutama oma kuutteist keelt ja kirjutas paarkümmend luuletust. Kes teeb, see jõuab. Maimu Berg kirjutas sellest vaprast Riia eestlasest romaani. Iseenesest ei ole selles ju midagi imelikku, et iseäranis ajal, mil tütarlapsed koolitarkust ei saanud, nii et nendega maailma suurtest ja tähtsatest asjadest rääkida ei andnud, tuli mõistmist ja innustust otsida teiste noormeeste juurest. Nii mängis üks ja teine sõber erineval eluhetkel olulist osa ka Kristjan Jaagu arengus. Küll oli see sõber Karl, küll salamisi kapuutsi alt silmatud Alo, kes noore poeedi jaoks unelmate varikujuks jäigi. Berg on Kristjan Jaagu eluteed kujutanud sooja kaasaelamisega, kus puudub kohtumõistmine. Inimene sünnib ja sureb, ning kõik, mis sinna vahepeale jääb, on elu kogu oma täiuses. Helge on lugeda, kuis noored mehed, tegelikult alles poisikesed, mere ääres päikeseloojangut jälgivad, sõnatult teineteise kätt pigistavad. „Nad ei kõnele, aga nende hinged hüüavad ülistust sõprusele, mis püsib ka siis, kui päike, valguse ja lootuse allikas on mere taha kadunud." Samas ei jää Karli ja Kristjani lähedus märkamatuks armukadedatele sõpradelegi. Nii ütleb Riia-sõber Heinrich: „Karl, sina oleksid pidanud tütarlapseks sündima. /---/ Siis oleks meie Christianil ka ometi üks tütarlaps, kes temale passiks ega temast oma kanaaru poolest nii neetud madalamal ei seisaks nagu kõik need õnnetud naisterahvad!" Nõndamoodi käib noorte meeste lõõpimine Riia linnas, aga eks ole ses kõiges tõetera sees.

Ja siis tuleb Alo, kelle musta keepi mässitud vari ja kaunis näolapp jäävad Kristjan Jaaku saatma elu lõpuni. Kui kõik teised on talle pettumuse valmistanud, teda narrinud ja sõpruse ära rikkunud, on Alo sellest patust puhas. Ja kuidas siis teisiti – on ju Alo tegelikult olemas ainult noore poeedi kujutlustes, kus tema roosipõsed nii õndsalt säravad. „Tema tähesilmades kiirgab kustumatu armastus ja roosilisel palgel särab tuhmumatu headuse heledus." Imeilusalt on Kristjan Jaak end Maimu Bergi sule läbi väljendanud.

Ja rosilisse pallega
Olli mul süllessa
Ainusarmastud Allo!

Samas on noorel poeedil suur ülesanne ja vastutus eesti rahva ees, mis ei luba end vabaks

lasta ja armastusele pühenduda. Peab tema ju kirjutama selles uues keeles, looma laule ja tõstma selle kange rahva eneseusaldust ülemale saksa rahva poolt talle määratud poriaugust. Kaunilt ja kurvalt jõuab lõpule see elutee, armastusele andumata.

Õilsad mehepojad Londonis

Karl Ristikivi on kahtlemata autor, kelle koht on eesti kirjanduse esikümnes. Tema romaanid, reisikirjad ja päevaraamatud paistavad silma selge mõtte ja keelekasutuse poolest. Päevaraamatud[6] kui kirjanduse telgitagused jäävad väljapoole siinset käsitlust, kümne aasta päeviku tuhandel leheküljel kooruvad muuhulgas välja ka kirjaniku enda homoseksuaalsed uiud ja suundumused, armastused ja kiindumused. Päeviku kohta on möödunud aastal ilmunud mitu põhjalikku arvustust (näiteks Sirp 19.06.2009, Looming 10/2009, Vikerkaar 7/2009).

Homoseksuaalsusele rajatud konflikt ja geide tagakiusamine on saanud läbivaks jooneks Ristikivi 1970. aastal ilmunud romaanis „Õilsad südamed ehk kaks sõpra Firenzes"[7]. Iseenesest on „Õilsate südamete" näol tegemist teatriromaaniga – The Searchlight Theatre Group toob lavale fiktiivse 17. sajandi inglise kirjaniku Richard Cliffordi Savonarola-aegsest Itaaliast jutustava näidendi „Kaks sõpra Firenzes". On selle näidendiga, kuidas on, aga isiklikes suhetes pettunud staar Morris Westlake paneb rattad käima, et rikkuda ära proletariaadi hulgast võrsunud noore näitleja Tom Briani olevik ja tulevik lavalaudadel. Lisaks tollal veel keelatud homoseksuaalsuse väljatoomisele pöörab Ristikivi tähelepanu ka seisuslikule vahetegemisele. Ütleb ju teatrijuht Meyrick otsesõnu: „Kui oleks tegemist inimestega samast klassist, ei teeks see mulle muret. Aga alamklassi reaktsiooni ei oska kunagi ennustada. See on kergesti hüsteeriline, sest nad pole õppinud oma tundeid valitsema." Westlake mõistab oma uuristustööd nii hästi

> Kui Ristikivi poolvabas maailmas oli homoseksuaalsus siiski veel ümbruskaudsete poolt taunimist väärt ja sellele hea pilguga ei vaadatud, siis Tode väljapakutud Lääne-Euroopa metropolis ei näi see kedagi puudutavat ega kedagi huvitavat.

[6] Ristikivi, K (2008). *Päevaraamat (1957–1968)*. Tallinn: Varrak

[7] Ristikivi, K (1970). *Õilsad südamed ehk kaks sõpra Firenzes*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv

ajada, et teatri miljonärist omanik lord Rothbury teatab tähtsalt: „Keeldun kategooriliselt edaspidi oma raha raiskamast pederastidele." Nõnda et ehkki tegemist on omamoodi marksistliku teatritrupiga (marksism oli kuuekümnendate Inglismaal väga popp), tuleb end siiski kogu aeg kontrollida, olla korralik keskmine kodanik, ning seesama alamklass peab siiski alluma kõrgklassi nõudmistele, mis võimaldavad väiksematele üleastumistele ja proletaariaadi isetegevusele küll aeg-ajalt läbi sõrmede vaadata, samas aga ei unusta päistest sikutamast, kui alamklass oma tormitsemise ja taltsutamatu käitumisega liiga kaugele läheb. Nii on Ristikivi selles romaanis sidunud kokku homoseksuaalsuse ja klassivõitluse. Mõnevõrra laiendades – samamoodi nagu peab klaaslaest läbi murdma töölisklass, peab seda tegema homoseksuaal, peab seda tegema naissugu, peab seda tegema immigrant. Kõik algab üksikutest eranditest, see erand ent „Õilsates südametes" veel löögile ei pääse. Westlake saavutab küll võidu esimeses raundis, aga proletariaati juba ühe piitsahoobiga ei murra, nemad on harjunud kukkuma ja uuesti tõusma, ja niimoodi, mantlikrae üles tõstetud, astub Tom Brian raamatust välja. Kõik teed on lahti. „Jumal tänatud, et ma olen üles kasvanud East Endis!" Karm minevik annab olulise eelise, kui olevik äkki karmi lehekülje keerab.

„On midagi siinpool piiri ja midagi sealpool piiri, aga piiri ju pole."

Nii tõdeb Emil Tode romaani „Piiririik"[8] peategelane. See on üks omamoodi raamat, mis tituleeriti vahetult pärast ilmumist Eesti esimeseks homoromaaniks, ometi ei ole raamatus kordagi nimetatud fakti, et peategelane on meessoost. Just niisamamoodi nagu Jeanette Wintersoni romaanis „Kehale kirjutatud" ei ole kusagil nimetatud, et peategelane on naissoost, ometi, kuivõrd autor on naissoost ja armastab naisi, on see otsekui eeldus. Seega võib analoogia põhjal järeldada, et kuna Emil Tode nime all kirjutanud Tõnu Õnnepalu on meessoost, on ka jutustaja meessoost. Kui Wintersoni romaanis veel on kaks väga raskelt tabatavat vihjet sellele, et jutustaja võiks siiski naissoost olla, siis Tode romaanis selliseid vihjeid ei ole. Kui mitte vihjeks lugeda lugu hõbehallist särgist või seda, et jutustaja räägib aeg-ajalt oma portfellist. Aga miks ei võiks ühel naisterahval olla niihästi hõbehall särk kui portfell?

„Piiririigi" lugu on kosmopoliitse värvinguga. Tode lennutab oma peategelase kaugelt endiselt sotsialismimaalt suurde unistuste Pariisi ja euroametnike Brüsselisse ning koob lehekülg lehekülje järel tihedalt läbipõimuva kanga kahe maailma vahele. Tode nimetu peategelane meenutab huvitaval kombel kangesti Bergi

[8] Tode, E (1998). *Piiririik*. Tallinn: Tuum

kujutatud Kristjan Jaak Petersoni. Kui Kristjan Jaak aina ja aina mõtiskleb selle üle, kuidas end ümbritsevat maailma, selle ilu, võlu ja valu eesti keelde ümber panna, siis piiririiklane peab aina ja aina tõdema, et prantsuse keele elegantset küünilisust tollesse kaugesse talupojakeelde tõlkida ei saagi. Mõlemad tegelased käivad mööda võõrast maad, mõtlevad alatasa tõlkimise peale, ja seal, kus üks leiab võimaluse, leiab teine võimatuse.

Suures steriilses linnas on võimalik elada oma elu märkamatult ja tasahilju, nõnda et peaaegu keegi ei tea midagi ei sinu suundumustest ega arusaamadest. Selle linna valgetesse steriilsetesse köökidesse võib lahustuda nagu homöopaatia ravimitilk veeklaasi. Ometi võib siingi aset leida ootamatuid kohtumisi – lõunapoolsed inimesed on ju nii palju avatumad – ja nii on meie peategelanegi kohtunud Franziga, kellest saab mõneks ajaks tema karjade kaitsja, ja on kohtunud Angeloga, niisama ebatõenäolisega kui ükskõik missugune ingel, ja kohtub veel ühe haavatud silmadega mehega, kellega koos joob baaris klaasi piima, et hiljem tulistjalu põgeneda. See baaris piima joomine on veel üks salavihje homoseksuaalsusele. Nimelt üheksakümnendate alguses, mil geid ei olnud veel nii avalikud ja aktsepteeritavad kui praegu, algatasid nad piimajoomise kampaania, mille eestkõnelejaks oli Rootsis kirjanik Jonas Gardell, kes kirgliku kristlasena oskas oma sõnavõttudes kokku tuua Jeesuse, süütalapsukesed ja emapiima. Ülejäänud inimesed jäid siiski seda kommet pisut pelgama ja eelistasid tõupuhast alkoholi, nii et piim jäi mõneks ajaks ainult ühe seltskonna tunnusjoogiks.

Kui Ristikivi poolvabas maailmas oli homoseksuaalsus siiski veel ümbruskaudsete poolt

> Kirjutatust jääb mulje, et Eesti geid on pigem linna- kui maamehed, ja eks see nii ilmselt olegi.

taunimist väärt ja sellele hea pilguga ei vaadatud, siis Tode väljapakutud Lääne-Euroopa metropolis ei näi see kedagi puudutavat ega kedagi huvitavat. Kokkupuutepunktid on inimese enda valida – kas võtta vastu kutse tundmatusse ja saada uue seikluse osaliseks, või minna lihtsalt koju. Oma surnud mustvalgete poeetide juurde. Praegu „Piiririiki" üle lugedes tundub, et Õnnepalu on oma loomingus spiraali mööda ühe keeru võrra kõrgemale jõudnud. Kui „Piiririigis" vaatas ta Pessoad lugedes metropolist pisikese provintsi peale, siis „Paradiisis"[9] vaatab ta vahepeal kogunenud elutarkusega sestsamast provintsist tagasi sellesama metropoli peale ja

[9] Õnnepalu, T (2009). *Paradiis*. Tallinn: Varrak

iseenda peale enne seda metropoli, on ära tõlkinud hea hulga Pessoad, ja küllap ka iseennast. See on väga põnev teekond olnud lugeja jaoks.

Tantsusaalide kuningas

Klubipoisi kujunemisest ja arengust kõneleb Ivar Silla debüütromaan „Tantsiv linn"[10]. Teistest siinkäsitletud teostest eristab seda suurem seksi osakaal, seda pakutakse seinast seina variantides, kaasa arvatud heteromeeste vägivaldne suuseksile sundimine, mis väga hästi iseloomustab teatud jõmmide liiki, kelle jaoks kõik naised ja peded on litsid, kelle ülesanne elus on neid rahuldada. Ja otse loomulikult ei ole nad ise homoseksuaalid, ehkki kasutavad – vahel jõugagi – nende nii-öelda teenuseid. Küsimus on jõuvahekorra kehtestamises.

Tantsusaalide kuninga elu tuleb tuttav ette kõigile, kes Angelis või omaaegses Nightmanis öid veetnud. Partnereid tuleb ja läheb, armastus tuleb ja läheb, peategelase kannustajaks on eelkõige noorus ja maailma-iseenda avastamise kihk. Kirjanduslikus plaanis on Sillal romaanikirjutamise alal veel arenguruumi, loodame väga, et ta vaiki ei jää ja ikka jätkab. Meil oleks hädasti oma Neil Bartletti vaja.

Siinkirjutaja arvates on raamat oluline eelkõige seetõttu, et selles on tulevaste aegade tarvis salvestatud üks osa Eesti ajaloost (seda rõhutab oma blogis ka Ancientboy[11]). Eesti kirjanikud ei kipu eriti kirjutama sellest, mis meid ümbritseb ja kus me elame, nii et selliseid raamatuid on väga vähe ja iga sellesuunaline tegu on kiitmist väärt.

Eesti mees piirideta Euroopas

„La mala vida ehk neetud elu"[12] on sootuks teist masti raamat. Selle tegelased juba ei oota, millal elu nendega oma plaane täide viima hakkab. Nemad kargavad elule küünte ja hammastega kallale ja sakutavad seda, nii et karvatuustid lendavad. Jan Beltráni jaoks on see esimene raamat. Romaan on täiesti teemakohane ja kujutab ühe Eestist pärit homoseksuaalse noormehe arenemist, kasvamist, vabaduse ja oma koha otsimist. „Neetud elu" on geograafilises mõttes laiahaardelisem kui „Piiririik". Lisaks peakangelase Kristiani seiklustele Tallinnas, Moskvas, Stockholmis, Amsterdamis, Lissabonis ja Barcelonas saab lugeda ka geiks kujunemisest Mehhikos ja geide tagakiusamisest Hispaanias Franco režiimi ajal. Taustatöö on olnud põhjalik ja ega raamatule olegi muud ette heita kui kohati liiga üksikasjalikku nõukogude olude

[10] Sild, I (2007). *Tantsiv linn*. Tallinn: Tuum

[11] *Ivar Sild – Tantsiv linn (2007)* (URL: http://ancientboy.blogspot.com/2008/01/ivar-sild-tantsiv-linn-2007.html)

[12] Beltrán, J (2009). *La mala vida ehk neetud elu*. Tallinn: O. Topper

kirjeldust, mis samas võib olla vajalik eksootiline lisand mitte-eestlastest lugejate jaoks, kellele see raamat tegelikult on kirjutatud. Mõnevõrra häirib ka peategelase Kristiani tegelaskuju, kes esineb tõelise superkangelasena, kelle jaoks üksi riik, keel ega ühiskonnakord ei ole ületamatu, kes lööb läbi igal pool ja igal ajal ning jääb selle kõige juures ilusaks, targaks ja heaks. Kohati lõikub aga sellegi superpoisi olemusse väikesi ebakõlasid ja küllap järgmises romaanis, mida esimese raamatu pained enam ei piina, saab autor neist üle ja ka peakangelane omandab inimlikumad mõõtmed, nii nagu Kristian käesoleva romaani viimases kolmandikus.

Nii et on kolm liini – memmepojake Antonio Mehhikost, kelle tundub homoseksuaalsele teele kallutavat preester, kes tema peal oma jumalikke võimeid katsetab, kataloonia neiu Rosa, kes raskustele vapralt vastu paneb ja kõigist saatuse vingerpussidest eluga välja tuleb, ja eesti ärikas Kristian, kes juba noorest peast avastanud endas kutsumuse ilusate välismaa asjade järele. Ärikas sööb end laia maailma, kuni jõuab Barcelonasse, kuhu ehitab oma unelmate pesa. Mehhiklase nõrkus vanemate jõuliste meeste järele viib ta valgesse abiellu ja Barcelonasse, kus ta oma kirgliku lõpu leiab. Need kaks tegelast, Kristian ja Antonio, kannavad „La mala vida" homoseksuaalset poolt. Antonio kui hoor, kes end igaühele müüb ja saunas kas või kahtteist meest korraga rahuldada suudab, ja Kristian kui tegus ja hakkaja rõõmsameelne gei, kes ühelt rahulolu ja rõõmu pakkuvalt redeliastmelt astub järgmisele rahulolu ja rõõmuga. Rosa kannab nende kahe maailma vahel ühenduslüli rolli, tema on Barcelona, tema on ankur, ja mida edasi, seda kandvamaks ja inimlikumaks tema tegelaskuju muutub. Kui Antonio on nagu õpikust võetud illustratsioon sellele, kuidas väikesest toredast poisist saab homoseksuaal, siis Rosa puhul võib tõepoolest öelda, et autor on tema karakteri loonud suure kaasaelamise ja armastusega. Isegi kui tegelaskujud on elust maha kirjutatud, nagu autor väidab, on nende tõlkimine raamatutegelasteks väga hästi õnnestunud. Huvitav on see, et kui Antonio jaoks jäävad tema seksuaalse sättumusega piiritletud suhted ja meeste järele jooksmine elu põhisisuks, siis Kristian keskendub aina enam ja enam inimestele kui inimestele, keskendub näiteks Rosale ja tema lapselapsele, elab kaasa nende elule ja saab enda ellu seeläbi juurde uut moodi lähedust ja armastust. Samal ajal kui Antonio kaotab viimasegi. Võib see olla ettekavatsetud moraalne sõnum või juhtus see kuidagi kogemata? Et oled sa, kes sa oled, lõpuks loeb ikkagi see, kuidas sa oma elu elad ja missugused inimesed sa enda ümber korjad? Nii see ju tegelikult on.

Beltránile aga tahaks südamele panna, et ta kindlasti edasi kirjutaks. See on alles algus, ja väga korralik algus.

Lõpp hea, kõik hea

Selline ta on, üks väike kirjandus teise väikese kirjanduse sees, käinud läbi pika tee, alustanud ettevaatlikest vihjetest ja jõudnud poole sajandiga iseseisvate teosteni. Kirjutatust jääb mulje, et Eesti geid on pigem linna- kui maamehed, ja eks see nii ilmselt olegi. Muidugi oleks nauding lugeda ka hea kirjaniku kirjutatud romaani Eesti külagei elust, aga kuivõrd see enam-vähem kindlalt lõpeks lintšimisega, ei ole sellist lugu just kuigi meeldiv kirjutada.

Mis pealkirjas nimetatud veendunud vanapoistesse puutub, siis see on üks tore väljend, mida kasutatakse Inglismaal järelhüüetes mehi armastavate meeste puhul. Nii mõnelgi puhul võtab see misogüünia mõõtmed – üks veendunud poissmees näiteks ei kohtunud aastate kaupa isegi oma majapidajannaga, vaid suhtles söögiaegade ja menüü osas vaid lauale jäetud lakooniliste kirjakeste kaudu. Üks SMS päevas.

Allikad

Beltrán, J (2009). *La mala vida ehk neetud elu*. Tallinn: O. Topper

Berg, M (1987). *Kirjutajad. Seisab üksi mäe peal*. Tallinn: Eesti Raamat

Helbemäe, G (1971). *Pagejad*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv

Hint, A (1969). *Tuuline rand*. Tallinn: Eesti Raamat

Ivar Sild – Tantsiv linn (2007) (URL: http://ancientboy.blogspot.com/2008/01/ivar-sild-tantsiv-linn-2007.html)

Peterson, K J (1961). *Luuletusi*. Tallinn: Eesti NSV Riiklik Kunstiinstituut

Ristikivi, K (2008). *Päevaraamat (1957–1968)*. Tallinn: Varrak

Ristikivi, K (1970). *Õilsad südamed ehk kaks sõpra Firenzes*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv

Sild, I (2007). *Tantsiv linn*. Tallinn: Tuum

Tode, E (1998). *Piiririik*. Tallinn: Tuum

Vint, T (1996). *Naisepiinaja. Õnnenatuke*. Tallinn: Olion

Õnnepalu, T (2009). *Paradiis*. Tallinn: Varrak

SÕNASELETUSED

Androgüün: Isik, kelles on segunenud mehelikud ja naiselikud tunnusjooned; ei mahu üheselt ühiskonnas tunnustatud mehelikku või naiselikku rolli.

Aseksuaal: Inimene, kes ei ole huvitatud ega vaja aktiivset seksuaalsuhet. Aseksuaalne inimene ei välista suhteid emotsionaalsel tasandil.

Bioloogiline sugu (inglise keeles *sex*): Sugu, mis on määratud inimese sünniga ja märgitud tema passi. Tavaliselt jaguneb kaheks: mees ja naine.

Biseksuaalsus: Emotsionaalne ja seksuaalne tõmme nii meeste kui naiste vastu. Seejuures ei pruugi need tunded olla mõlema soo vastu võrdväärselt tugevad. Biseksuaalne inimene võib vastu võtta otsuse olla intiimsuhtes vaid ühe kindla soo esindaja või esindajatega, kuid määratleda end sellegi poolest biseksuaalina.

Butch: Traditsiooniliselt mehelike tunnustega naine lesbide hulgas.

Drag queen/king: *Show* mõttes naiseks riietuv mees või meheks riietuv naine, keda ei ajenda sisemine suundumus, vaid teatraalsus.

Femme: Traditsiooniliselt naiselike tunnustega naine lesbide hulgas.

Gay pride: 1969. aastal New Yorgis homode vabastusliikumisest alguse saanud igaaastane üritustesari, mis leiab aset kõikjal maailmas. Üritus juhib tähelepanu homoseksuaalsusega seotud erinevatele probleemidele ja kulmineerub enamasti värvika paraadiga.

Gei (inglise keeles *gay*): Mees, kes tunneb emotsionaalset ja seksuaalset tõmmet meeste vastu ja eelistab neid partneritena. Vahel kasutatakse seda sõna üldnimetusena nii homoseksuaalsete meeste kui naiste kohta.

Geisensibiliteet: Lai mõiste esteetikast, mida võib vaadelda homoseksuaalsuse esile toomisena kunstis, kirjanduses, muusikas ja muudes kultuurivaldkondades. Kuna sageli avalduvad kunstis viited homoseksuaalsusele ümber nurga, on geisensibiilne kunst tihtipeale nii mänguline kui ka sugestiivselt homoerootiline, seda võib iseloomustada provokatiivne mäng erinevate geikultuuri sümbolitega jms.

Heteronormatiivsus: Eeldus, et inimesed jagunevad meesteks ja naisteks, kellel on elus selged, looduse poolt antud rollid. Heteronormatiivsuse järgi on heteroseksuaalsus ainus normaalne seksuaalne orientatsioon, mistõttu peetakse normaalseks seksuaalseid ja abielulisi suhteid vaid vastassugupoolega.

Homofoobia: Tugev negatiivne tunne, mõnikord ka viha LGBTQ inimeste suhtes; võib väljenduda nii taunivates hoiakutes kui vaenulikus või vägivaldses käitumises.

Homoseksuaalsus: Emotsionaalne ja seksuaalne tõmme samast soost inimeste vastu.

Interseksuaal: Inimene, kelle puhul pole võimalik üheselt kindlaks teha, kas ta on sündinud mehena või naisena. Termin katab suure hulga seisundeid, kus inimene on sündinud tüüpilisest naise või mehe anatoomilisest ehitusest erineva paljunemis- või seksuaalse anatoomiaga.

Kapist välja tulemine: Oma seksuaalse orientatsiooni või sooidentiteedi avalikustamine teistele inimestele. Kapist välja tulemine on LGBTQ inimeste jaoks oluline sündmus, milleni jõudmine eeldab tavaliselt pikka eneseanalüüsi ning iseenda identiteediga leppimist. Seksuaalsest orientatsioonist või sooidentiteedist rääkimine võib olla väga raske. Kardetakse negatiivset vastukaja, solvanguid või hülgamist lähedaste poolt. Kapist välja tulemine on protsess, mille käigus elatakse läbi erinevaid faase alates eitamisest kuni enesega leppimiseni.

Lesbi: Naine, kes tunneb emotsionaalset ja seksuaalset tõmmet naiste vastu ja eelistab neid partneritena.

LGBTQ: Lühend, mis tähistab lesbisid, geisid, biseksuaale, trans- ja *queer*-inimesi.

Queer: Termin, mis hõlmab ja esindab erinevaid seksuaalseid orientatsioone, sooidentiteete ja nende inimeste eluviise, kes pole tingimata hetero- või soonormatiivsed või monogaamsed; ka ühisnimetaja inimestele, kes ei soovi end mingi kindla definitsiooniga siduda.

Seksuaalne orientatsioon: Seksuaalne eelistus, nt heteroseksuaalsus, homoseksuaalsus, biseksuaalsus.

Sooidentiteet (inglise keeles *gender identity*): Inimese enda määratletud ja tajutud

sugu; võib olla naine, mees, ei kumbki, midagi nende kahe vahepealset ja nii edasi.

Sotsiaalne sugu (inglise keeles *gender*): Sugu, mis pole kaasa sündinud, vaid sotsiaalselt konstrueeritud ning inimestesse sünnist peale sisse kasvatatud koos vastavate ootuste ja eeldustega naiselike või mehelike käitumisnormide suhtes.

Tomboy: Poisilik naine lesbide hulgas.

Trans: Soorolli piire rikkuv ja nendevahelisi piiranguid ületav inimene. Transinimeste puhul pole tegu seksuaal-, vaid soovähemusega. Kui homoseksuaalsus on eelkõige seksuaalne kiindumus oma soo esindajatesse, on transseksuaalsus hoopis kiindumus vastassoole omasesse rolli, selle väljendusvahenditesse. Alternatiivse sooidentiteediga inimeste seksuaalne orientatsioon võib olla nii hetero-, bi- kui ka homoseksuaalne.

Transseksuaal, ka transsooline: Mees või naine, kelle bioloogiline sugu ja sooidentiteet on omavahel vastuolus ning kes võib soovida jäädavalt muuta oma bioloogilist sugu ja väliseid sootunnuseid, et hakata elama vastassoo rollis. Transseksuaalid teevad soovi ja võimaluse korral läbi soo korrigeerimise protsessi hormoonteraapia ja kirurgia abil.

Transvestiit, ka *cross-dresser*: Mees või naine, kes on rahul oma bioloogilise sooga, samas võtab omaks mõningaid osi vastassugupoole soorollist. Vastassoole omaseid jooni väljendatakse näiteks riietuse või kehakeele kaudu.

ALLIKAS: EGN

LUGEMISSOOVITUSED

Eesti LGBT portaalid ja foorumid:

www.egn.ee

www.egn.ee/tavalisedlood

www.gendy.ee

www.hmsx.eu

www.kristlased.ee

www.qiss.eu

www.seky.ee

www.transfoorum.forumotion.net

http://noored.gay.ee/

Eesti keeles ilmunud uurimusi homoseksuaalsusest:

Järviste, L, Kasearu, K, Reinomägi, A (2008). Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 4/2008. *Abielu ja vaba kooselu: trendid, regulatsioonid, hoiakud*. Tallinn: Sotsiaalministeerium

Jüristo, K (2007). *KAS – Kaasatus. Avatus. Sallivus*. Tallinn: KITA & P

Kon, I (2004). *Kuuvalgus koidikul*. Tallinn: Kirjastus Ilo

Kotter, L (2006). Seksuaalsus Eestis. Ajalugu, tänapäev, arengud. *Homoseksuaalsusest Eestis*. Tallinn: Eesti Akadeemiline Seksuoloogia Selts MTÜ

Kotter, L, Raudsepp, A (2001). *Homoseksuaalsus: juhend õpetajatele ja noortenõustajatele*. Tallinn: Avita

Laanemäe, S (2004). *Olla terve: seksuaaltervise teejuht meestele, kes seksivad meestega*. Tallinn: Tervise Arengu Instituut

Strömpl, J, Alvela, A, Ilves, K, Parmas, A, Soo, K, Šahverdov-Žarkovski, B (2008). Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 1/2008. *GLBT-inimeste ebavõrdne kohtlemine Eestis*. Tallinn: Sotsiaalministeerium

Olm, A (2009). *Mitteabieluline kooselu ja selle õiguslik regulatsioon*. Tallinn: Justiitsministeerium